

létünk

50

ÚJRAOLVASÓ

ETO: 32+008+81+82

létünk

társadalom • tudomány • kultúra
society • science • culture

LI. évfolyam, 2021/3

Year LI, issue 2021/3

FORUM KÖNYVKIADÓ INTÉZET, ÚJVIDÉK
FORUM PUBLISHING COMPANY, NOVI SAD

Kiadja a Forum Könyvkiadó Intézet
Published by the Forum Publishing Company

Felelős kiadó:
Virág Gábor

Főszerkesztő:
Mészáros Zoltán

A folyóirat az interneten:
www.letunk.rs

Fedőlapterv:
Csernik Előd

TARTALOM

Létünk 50 újraolvasó	7
A folyóirat szerkesztőségei	8
 SZ. VÁGÓ László	 Bartók horgosi gyűjtésének háttere
	11
GYERMÁN Tibor	Műemlékvédelem
	16
CSERVENÁK Róbert	Rádióállomásaink programkultúrája
	22
BESZÉDES Valéria	Adatok a szabadkai tanyák kialakulásához
	39
SZILÁGYI Gábor	Vajdasági képzőművészeti találkozók – Országos Képzőművészeti Találkozók Szabadkán (1962–1982)
	47
G. MOLNÁR Irén	A nők foglalkoztatottsága és részvételük a társadalmi döntéshozatalban
	62
LÁNCZ Irén	A Nyelvőr első évei
	74
FEJŐS István	Merre tart a televízió?
	89
VÉKONY László	A topolyai avar kori temető paleopatológiai elemzése
	101
SZALMA József	A lakásviszonyok terminológiája
	115
NAGY Julianna	A mezőgazdasági magántermelők gazdasági helyzete saját véleményeik alapján egy vajdasági település példáján
	127
JUNG Károly	Bács-Bodrog vármegyei móringlevelek a Vajdasági Levéltárból
	144

A *Létünk* folyóirat 2021-ben ünnepelte alapításának ötvenedik évfordulóját. Az első lapszám 1971. december 1-jei dátummal jelent meg dr. Rehák László főszerkesztősége alatt. Jelezve a folyóirat ideológiai elköteleződését, mottóul Karl Marx *A politikai gazdaság bírálata*hoz című könyvének előszavából választottak egy mondatot, mely szerint: „Nem az emberek tudata az, amely létünket, hanem megfordítva, társadalmi létünk az, amely tudatunkat meghatározza.”

A mottó a nyolcvanas évek végéig nem változik, s a szövegek túlnyomó része is a jugoszláv típusú szocialista öngazgatás ideológiáját propagálta elsősorban. A folyóirat alapítójaként Vajdaság Dolgozó Népe Szocialista Szövetségének Tartományi Választmánya, kiadójaként a Forum Lapkiadó Vállalat szerepelt, a szerkesztősége pedig Szabadkán székel, évfolyamonként kezdetben 6, a későbbiekben 4 szám jelent meg.

A szerkesztők az ötven év alatt cserélődtek, az első két évtizedben a főszerkesztő személye változatlan egészen 1990-ig, amikor is a 4–5. szám már dr. Várady Tibor neve alatt jelenik meg. 2000-től Fehér Kálmán, 2004-től dr. Németh Ferenc, 2007-től dr. Bence Erika, 2017-től pedig dr. Mészáros Zoltán a folyóirat főszerkesztője.

Az ötvenéves jubileum lehetőséget teremt arra, hogy végigtekintsünk a lap történetén, s kiadónk úgy döntött, hogy ebből az alkalomból válogatásszámokat teszünk közzé azokból a szövegekből, amelyek egyfajta metszetét mutatják annak, milyen témák iránt mutatott érzékenységet és kapott lehetőséget a folyóirat szerkesztősége.

Kíváncsiak voltunk arra, hogy a hetvenes–nyolcvanas évek tudományos publikációiban találunk-e arra vonatkozó előrejelzéseket, a korszakot uraló testvériség–egység és szocialista öngazgatás olykor már-már utópisztikus propagandaszövegeiben vannak-e nyomai annak, hogy a különböző nemzetek kvázi békés együttélése pillanatok alatt délibábbá válik, s Jugoszlávia a kilencvenes években az ideológiai csatározások, majd etnikai tisztogatások terepévé süllyed.

Tisztában vagyunk azzal, hogy a mai internetes világban már minden (így ezek a tanulmányok is) könnyen elérhető, mégis hiszünk benne, hogy válogatásunkkal rávilágíthatunk arra, milyen irányai mutatkoztak a függetlenebb (ha ilyenről egyáltalán beszélhetünk) gondolkodásnak a titói szocializmus éveitől. A válogatás szempontjai között szerepelt az is, hogy olyan tanulmányokat közöljünk újra, amelyek elsősorban a vajdasági magyarság léthelyzetével foglalkoztak, s mára vonatkozóan is vonhatunk le belőlük tanulságokat.

A kiadó

A folyóirat szerkesztőségei

1971/1

Szerkesztőbizottság

Ágoston Mihály

Josip Buljovčić

Fehér Kálmán

Dr. Györe Kornél (*főszerkesztő helyettes*)

Dr. Matkovics József

Dr. Rehák László (*fő- és felelős szerkesztő*)

Sáfrány Imre

Sági András

Dr. Tóth Lajos

Dr. Várady Tibor

Vass Ádám (*a szerkesztő bizottság titkára*)

1990 4/5

Árokszállási Borza Gyöngyi *szerkesztő*

Dr. Gabric-Molnár Irén

Dr. Hódi Sándor

Dr. Jung Károly

Mgr. Losoncz Álpár

Dr. Rehák László

Dr. Szórád György

Dr. Várady Tibor *fő- és felelős szerkesztő*

2000/1-2

Fő- és felelős szerkesztő:

Fehér Kálmán

A lapszámok szerkesztői

Nagy Abonyi Ágnes, Buzás Márta, Beszédes Valéria, Bordás Győző, Manić

Dušanka, Orosz János, Csehák Kálmán, Papp Árpád

2004/1

Fő- és felelős szerkesztő:

Németh Ferenc

A szerkesztőbizottság tagjai:

Fábri Miklós

Fehér Kálmán

Ódri Ágnes

Ózer Ágnes

Papp Árpád

2007/4

Fő- és felelős szerkesztő:

Bence Erika

A szerkesztőbizottság tagjai:

Fábri Miklós

Fehér Kálmán

Kartag-Ódri Ágnes

Ózer Ágnes

Papp Árpád

2017/1

Fő- és felelős szerkesztő:

Mészáros Zoltán

A szerkesztőbizottság tagjai:

Ágyas Réka (szociológia)

Aladžić, Viktorija (építészet)

Balázs Lajos (néprajz, didaktika)

Bertók Ilona Rózsa (filozófia)

Carteny, Andrea (történelem)

Czékus Géza (biológia)

Di Francesco, Amedeo (magyar irodalom)

Draganió, Anica (építészet)

Dudás Attila (jog)

Fazekasné Dr. Torna Katalin (archivisztika)

Györe Zoltán (történelem)

Ivanović, Josip (neveléstudományok)

Karikó Sándor (filozófia, társadalomelmélet)

Korhecz Tamás (jog)

Lázár Zsolt (szociológia, kultúrantropológia)

Losoncz Márk (filozófia)

Major Gyöngyi (közgazdaságtan)

Merlicco, Giordano (történelem)

Námesztovszki Zsolt (informatika)

Pavlović, Slavica (pedagógia)

Pósa Mihály (kémia)

Ramadanski, Draginja (orosz irodalom)

Silling Léda (néprajz)

Szalma József (jog)

Szilágyi Mária (építészet)

Szőke Anna (néprajz)

Török Péter (archivisztika)

Szöllősy Vágó László

BARTÓK HORGOSI GYŰJTÉSÉNEK HÁTTERE

A magyarság a X. század óta él Közép-Európában. A történelemben gyakran hallatott magáról, zenéjéről azonban sokáig szinte semmit sem tudott a világ. Pedig dalolt mindig: régi, névtelen költőinek dalait tízezer számra őrizte meg a paraszti szájhagyomány. Ezek azonban ismeretlenek maradtak — nemcsak a külföldi, hanem a városlakó magyarok számára is.

Századunk elején változott meg a helyzet — Bartók és Kodály munkássága nyomán. A sosemvolt elődök munkájának elvégzése mindkettőjük számára egész életre szóló feladatot jelentett, ami a falun énekelt népdalok összegyűjtésével, lejegyzésével kezdődött, feldolgozásokkal folytatódott és azok szellemében komponált művek alkotásában csúcsosodott.

Ha a zeneköltő születésének 100. évfordulója kapcsán méltón kívánunk emlékezni, a megemlékezés központjában a népdalnak kell állnia, mint ihletet adó kiindulásnak és mint a művészi tökélyre emelkedett beteljesedésnek.

Az indulás pedig — a zeneszerzői indulás — mást sejtetett: mendelssohnos-schumannos-brahmsos hangvételűek a legkorábbi Bartók-művek. A századforduló táján döbben rá elhivatottságára — megteremti az önálló magyar művészi zenét. A népdalt ekkor még nem ismeri: magyar zeneként a XIX. században virágzó hangszeres tánczenét, a verbunkost, a belőle táplálkozó csárdást és a népies műdalt játszották nemcsak a vidéki kisvárosokban, hanem Budapesten is. Nem véletlen tehát, hogy pályája kezdetén ezt a hagyományt vélte népzenének, korai műveinek ez a zene vált ihletőjévé. Mégis, ebből az időből származik első közvetlen találkozása a népdallal: „inkább véletlen szerencsének, mint tudatos felismerésnek köszönhetően, először jegyzett fel igazi népi dallamot, egy székely szolgáló éneke nyomán.¹ A Kodállal való megismerkedés tudatosítja ezt a felismerést: a következő évek már a rendszeres népdalgyűjtés éveit.

Népdalgyűjtő útjainak élményei minden másnál nagyobb örömmel

töltik el: élete legboldogabb napjai azok voltak, melyeket falun, parasz-
tok között töltött — írja naplójába. Érdeklődése csakhamar kiterjed a
környező népek zenei folklórára is, a hasonlóságok és különbségek kutá-
tása mind távolabbi összefüggések vizsgálatára készíti. A már idézett
Bartók-album 82. oldalán található Bartók népdalgyűjtő útjainak tér-
képe, kiegészítve az általa lejegyzett népdalok összegezésével. 2700 ma-
gyar, 3500 román, 2500 szlovák, 90 rutén, 19 szerb, 5 bolgár, 200 arab,
100 török népdalról tanúskodik ez a summázás. Számomra ebben a pil-
lanatban a népdalok számánál érdekesebb adatot jelentenek a térképbe
bejegyzett lelőhelyek: a mai Jugoszlávia területén két bejegyzés szerepel
— Horgos negyven magyar, Alibunár környéke pedig 200 román dallal.

Érdekes (és kissé talányos is), hogy a dél-bánáti román gyűjtés jobban
beépült a köztudatba, mint a horgosi; ez utóbbiról közvéleményünk —
tudomásom szerint — 1972-ben értesült, amikor, a falu telepítésének
200. évfordulója kapcsán, Papp György kanizsai tanár ezt nemcsak pub-
likálta, hanem a Horgoson gyűjtött 50 dal (nem pedig 40, mint Bónis
Ferenc idézett művében) kéziratának fénymásolatát is megszerezte a
Bartók-Archivumtól. Azóta néhány alkalommal — sajtóban, rádióban,
alkalmi kiadványokban — vissza-visszatértek rá, de Bartók horgosi tar-
tozkodása és népdalgyűjtése annyira nem tudatosodott, hogy például az
Újvidéki Televízió Bartóknak szentelt műsorában² a szerkesztő-riporter
Szemerédy Magda csak a dél-bánáti román daloknak eredt a nyomába,
szót sem ejtve arról, hogy a népdalgyűjtő Bartók Béla életrajzi térképe
nem volna teljes Horgos és a horgosi gyűjtés nélkül.

Horgos ugyanis gazdag néprajzi hagyományokat őriz, ami igen korán
felkeltette a szellemi és a tárgyi néprajzi hagyaték iránt érdeklődők fi-
gyelmét a falu iránt. A múlt század hetvenes éveire esik az a nagy nép-
költsészeti gyűjtőakció, amit Gyulai Pál és Arany László kezdeményezett.
Megbízásukból Csaplár Benedek szegedi tanár járt Horgoson: gyűjtéséből
egy szép betlehemes játékot tett közzé.³ Mesék, szólások, népi hiedelmek
szerepelnek horgosi megjelöléssel a néprajzi gyűjteményekben; 1913-ban
a Néprajzi Értesítőben Móra István ír a horgosi népszokásokról, később
a Kalangyában a lakodalmi szokásokat ismertetik, Móra Ferencnél és
Mikszáth Kálmánnál is találkozunk Horgos névvel (vagy horgosi népi
anekdotákból származó témákkal), az egyik horgosi monda pedig éppen-
séggel történelmi kuriózznak is tekinthető:

A középkori település létezését hosszú ideig csak néhány titokzatos
népi eredetű földrajzi név sejtette, mint amilyenek a Templomér, Buz(o)-
gány, Szentpéter (dűlő), Kúntó, Kishorgos, és a szabadka—horgosi vas-
útvonal közelében lévő Templomdombhoz fűződő ritka szép monda az
elsüllyedt templomról, amelynek föld alatti harangszavát hallani vélték
a kint háló pásztorok. 1964. márciusában azután napvilágra került a
minden monda mélyén lappangó szemernyi igazság: a szabadkai Városi
Múzeum régészei feltárták egy középkori falusi templom romjait, ame-
lyet valószínűleg Bedzsák kán tatár serege pusztított el, a körülötte lévő

kisded településsel együtt. A szájhagyomány olyan adatokat őriz, amelyek szorosan kapcsolódnak a feltárt templomhoz.⁴

A fenti kiterőre azért volt szükség, hogy megmagyarázzuk azokat az előzményeket, melyek folytán Bartók Horgosra jött.

A falu egykori földesura, a Kárász család, birtokának egy részét parkká és nyaralóterületté alakította és felparcellázta. A tehetősebb szegedi polgárok körében csakhamar divatossá vált a Kamarás-erdei nyaralóhely, sokan villát építettek itt. Így került ide a Baranyai tanító család is; ezzel a családdal Bartókék már korábban kapcsolatba kerültek. Idősb Bartók Béla halála (1888.) után a családnak el kellett hagynia Nagyszentmiklóst: az anya — mint házassága előtt is — ismét tanítónői állást vállalt, ezúttal Nagyszőlősen. Innen ered a két család ismeretsége.

1906. nyarán Bartók Szegedre látogatott: Balázs Bélánál, a Kécszakkallú herceg vára és a Fából faragott királyfi későbbi szövegírójánál szállt meg, aki Baranyaiékkal is jó barátságban volt. Bartók mintegy 10 napot tartózkodott Szegeden, ez idő alatt rándultak ki Horgosra, fonográf-felvételek gyűjtőivel felszerelve. (A horgosi tartózkodásról Balázs Béla Álmodó ifjúság című önéletrajzi regényében olvashatunk élményszerű leírást.)

És ha a költői képek, a romantikus lobogás mögött csak elmosódottan bukkannak is fel a kamarási élmények, az viszont már kézzelfogható tény, hogy a kirándulást 50 népdal tanúsítja — részben fonográf-felvételeiről másolva, részben Bartók eredeti lejegyzésében. A dalok többségének nem Horgos az egyetlen lejegyzési helye: általában 2–3, néhányuknak még ennél is több lelőhelyére utalnak a jegyzetek — azonos vagy némileg megváltozott dallammal, lényegesebb szövegtérésekkel.

Ha tudjuk, hogy Horgos XVIII. századi újratelepítéskor több vidékről érkeztek ide a falu első telepesei, a lejegyzett népdalok ilyen szempontú elemzése és összehasonlítása a népi dallamkincs élettanának érdekes tanulmányozását tenné lehetővé. Hiszen Bartók 1906-ban — a népzene-kutatók általános gyakorlatának megfelelően — minden bizonnyal a falu legidősebb nótáíróit énekeltette meg, ami azt jelenti, hogy a letelepüléstől addig az időpontig, míg az adatközlők megtanulták a dalt, mindössze két-három nemzedékcseré zajlott le, tehát az akkor még meglehetősen lassú szellemi kommunikáció feltételei közepette, a dalkincs nemigen távolodhatott el az eredetitől (eredeti alatt az ideköltözés előttit értve). Jelenlegi állapotukból viszont — a dalok java részét ugyanis Horgoson ma is ismerik, sőt: éneklék is — messzemenő következtetéseket lehetne levonni.

Nekem, aki háromnegyed század múltán próbáltam Horgoson Bartók ottjártának legalább szájhagyományban fennmaradt nyomára bukkanni, sajnos nem sikerült (nem is sikerülhetett) életben találnom senkit az ő egykori adatközlői közül. Abból a néhány ködös utalásból, nagyszülőkre való hivatkozásból, ameddig eljutottam, még azt sem sikerült legalább megközelítő biztonsággal megállapítanom, hogy Bartókra vonatkoztatható-e egyáltalán, vagy valamelyik későbbi gyűjtőre, netán, egy, a het-

venes években hallott információ alapján véve jóhiszemű, de téves visszavetítése, más eseménnyel való összefüggésbe hozása.

Van azonban Bartók horgosi gyűjtésének egy sokkal időszerűbb, bizonyítható kicsengése is: a horgosi dalok bekerültek a vajdasági műzene vérkeringésébe. Horgosi dalok címmel Molcer Mátyás 1972-ben hat dalt dolgozott fel énekhangra, szoprán- és alt furulyára és zongorára. A dalsokrot kanizsai amatőrök mutatták be a Horgos telepítésének kétszáz éves jubileuma alkalmából itt rendezett Gyöngyösbokréta találkozón. Két évvel később — szintén Molcer Mátyás tolla alól — Horgosi táncok címmel zenekari szvit született. A Bartók-gyűjtés nyolc dalát szvitté ötvöző művet a kanizsai Kodály Zoltán Zeneegyesület szimfonikus zenekara számára írta a szerző, az ősbemutató színhelye a Vajdasági Zeneegyesületek rumai fesztiválja volt. Néhány évvel később — a szabadkai tamburazenekar számára — a szerző elkészítette a mű tamburazenekari átíratát is. Ez pedig a horgosi Bartók gyűjtés tér- és időbeli továbbélését jelenti.

Jegyzetek

- ¹ Bónis Ferenc: Bartók Béla élete képekben és dokumentumokban, Budapest, 1972. 12. oldal
- ² Kőrkep, 1981. április 13.
- ³ V. ö.: Horgos 1772—1978. (Helytörténeti tanulmány)
- ⁴ Papp György: Horgos évszázadai (kézirat)

Rezime

Pozadina Bartokovog boravka u Horgošu

O Bartokovom interesovanju za narodnom muzikom svedoče hiljade i hiljade narodnih pesama — mađarskih, rumunskih, slovačkih, ukrajinskih, srpskih, bugarskih, arapskih, turskih — zabeleženih njegovim rukama, koje su postale izvorom inspiracije i transformisale se u najčudesnije kompozicije XX. veka.

Na području današnje Jugoslavije Bartok je zapisao 200 rumunskih i 50 mađarskih narodnih pesama — rumunske u Alibunaru i njegovoj okolini, a mađarske u Horgošu. Većina tih pesama — neke u donekle izmenjenoj formi — i danas se pevaju u tim krajevima, a pesme zapisane u Horgošu doživlele su svoj preporod: na njihove teme su komponovana kamerna i orkestarska dela.

Summary

The Background of Bartók's Visit to Horgos

Thousands and thousands of folk songs — hungarian, rumanian, slovakian, ukrainian, serbian, bulgarian, arabian and turkish — collected by Bartók prove his great interest in folk music — and became the inspiration of his music.

Their transformation created the most unusual and wonderful compositions of the 20 th century.

On Yugoslavia's present territory Bartok has collected 200 rumanian and 50 hungarian folk songs. The rumaian songs were collected in Alibunar, the hungarian in Horgos. These songs are still sung maybe changed a bit. The songs from Horgos were recreated in some of Bartok's chamber music and music for orchestra.

Gyermán Tibor

MŰEMLÉKVÉDELEM

A közvetlen műemlékvédelem olasz földön született. Ugyanis az első rendeletet a műemlékvédelemről II. Pius pápa 1462-ben adta ki. A másodikat pedig IV. Sixtus pápa 1474-ben. Ezek a rendeletek foglalkoznak a műemlékek védelmével, konzerválásával, pusztulásuk megakadályozásával. Velencében 1773-ban, Firenzében pedig a XVI. sz. elejétől történnek társadalmi intézkedések. Egész Európában hatását érezte az 1802-es rendelet, melyet VII. Pius pápa adott ki. Erre épültek a későbbi törvények is. Ezt alkalmazzák pl. Napóleon hadjáratai idején, amikor megtiltják a műemlékek Franciaországba való kiszállítását, az építészeti emlékek lerombolását, más célokra való fordítását vagy engedély nélküli restaurálását. Több európai országban elrendelik a magántulajdonban levő műemlékek bejelentési kötelezettségét és jegyzékbe foglalását. Szabályozzák az ásatások során előkerült emlékek védelmét. Továbbá fontosnak tekintendő az 1820-as ediktum, amely 1902-ig volt hatályban és alapul szolgált a többi későbbi általános törvény meghozatalához. Ennek kapcsán alakítják meg a Műemlékek Bizottságát, amely inkább csak védelmező szerv volt. Az 1892-ben meghozott és a gyűjteményekről rendelkező törvény a XX. sz. kezdetére már elavult. Az újabb kérdések megoldását számos új törvény szabályozza, az adott ország lehetőségeitől függően.

A szervezett műemlékvédelem tehát csak a közelmúltban kezdődött. Manapság már köztudott, hogy az egész világon gazdag táranyaga létezik az emberi kultúrának. Az emberiség anyagi és szellemi kultúrájának anyagát először a múzeumokban őrizték. (A muszeion szó görög szó s eredetileg a múzsáknak szentelt ligetet jelentette.) Ma a múzeumok a tárgyak gyűjtésével, megőrzésével és konzerválásával foglalkoznak. A mediterrán antik kultúra első muszeionja az alexandriai volt, amely eleinte inkább csak könyvtárból állt, később azonban más gyűjteményekkel is gazdagodott.

Az igazi és szervezett gyűjtés csak a reneszánszban indult el. Ebben az időben számos múzeumnak vetették meg az alapjait. Legjelentősebb-

nek Cosimo Medici gyűjteményét tekintjük. A többi európai múzeum a XVIII. században nyitja meg kapuit.

Napjainkban a műemlékvédelem egy igen szerteágazó és összetett tevékenység. De voltaképpen mit is tekintünk műemléknek? Műemlék minden ingó és ingatlan, amely művészeti, néprajzi, történeti, archeológiai vagy etnográfiai értékekkel bír, beleértve a paleológiai, praehistoriai és a primitív civilizáció tárgyait, a kódexeket, a kéziratokat, a lelvélgyűjteményeket, a nevezetes okmányokat, az ősnymtatványokat, és metszeteket. Ide tartoznak az építmények, a parkok, kertek és az arborétumok. Műemlék minden anyagi produktum, alkotás, amely egy régióhoz, néphez vagy nemzethez fűződik és környezetétől elválaszthatatlan. Minden műemlék függvénye egy kornak, a társadalmi változásoknak, a fejlődésnek. Benne jelen vannak a mikrokörnyezeti adottságok is. Felismerhető a műemlék és környezetének eredeti viszonya, kapcsolata a kor valóságával. Magába rejtje a funkcionális viszonyokat, mind gyakorlati, mind eszmei téren. Ezért történelmi értéket képvisel. A kutatónak minden tárgy, építmény a mérlegelés tárgya. Érdekl, hogy vajon az eredeti viszonylatuk visszaállítása vagy a változás, a fejlődés, a történelmi mozgás tipikus jellegének tudatosítása jelent-e értéket? Mindig ez a kulcskérdés. Azonkívül minden műemléknek van egzisztenciális része, amely elszakíthatatlan a környezettől.

Nem másodlagosak a népi műemlékek sem. Társadalmunk kötelességének tartja a nép tárgyi és szellemi alkotásainak védelmét, konzerválását. Annál is inkább, mivel e térség történelmi múltja és jelene sajátosan heterogén. Kötelességünk védeni a jelentős értékeket, melyek egyben gazdasági-társadalmi és kulturális fejlődésünk bizonyítékai. Ezek a néprajz szempontjából is kiemelkedőek, s noha jelentős anyagi áldozatokat igényelnek, mégis át kell őket menteni az utókornak. Törődnünk kell a népi építészet hagyatékaival, még ha kevésbé értékesek is.

A mediterrán államokban egységben él régmúlt és jelen, élő és holt műemlékek vegyülnek egymás között. Az élő városokat a romkertek szakítják meg, parkok és modern negyedek veszik körül. Ez a laikus számára zavarossá vagy szétdarabolttá teszi a városképet. Pedig nem így van, mert az antik kor szépe megfér a középkorral, ez pedig a reneszánszal, a barokkal stb. Hazánkban is több város tele van építészeti remekművekkel, szobrokkal, emlékművekkel.

Az építményeknek stratégiai jelentőségük is volt. A megerősített várak, városok csak a legközelebbi környezetnek és a város lakóinak nyújtottak védelmet, biztonságot. Ezért rendkívül fontos stratégiai szerepük volt pl. a végváraknak. Hazánk területén a török elleni harc tette szükségessé a védelmi vonalak kiépítését.

A városok történelmi magvát „műemlék jelentőségű területté” kell nyilvánítani. Ezekről ma is leolvashatók a történelmi fejlődés nyomai, részletei. Ma már mindenütt felismerték, hogy az évszázados értékek megőrzése az utókor számára egyetemes feladat. Ilyen esetben pl. egy város térbeli részeinek összessége szétválaszthatatlan. Ez városunknak is

elvitathatatlan kulturális kötelezettsége. Napjaink sokat vitatott műemlékproblémája a történelmi városmag megóvása.

Sokan nincsenek tisztában, hogy mit jelent a védettség. Nem jelent csupán bontási és építési tilalmat, hanem inkább gát, amely a körülhatárolt településrész életét megőrzi, történelmi kialakultságában megállítja, változatlanul fenntartja. A még élő városrészt, emlékműveket helyreállítja, konzerválja, restaurálja. Igyekszik a műemlékek ésszerű, helyes felhasználását összekötni, végül is revitalizálni. A műemléki jelentőségű területet elsősorban a műemlékvédelmi intézet a városrendezési intézettel egyetemben határozza meg. Itt már nemcsak a műemlékről, hanem sokkal többről van szó.

Minden település kialakulása kapcsolódik egy történelmi folyamathoz. E fejlődés során kialakult városok történelmi magvát ma is meghatározhatjuk.

A történelmi városmagot példásan határozták meg Zomborban és részben Szabadkán. Ide nemcsak a műemlékek tartoznak, hanem bizonyos épületek is, amelyek meghatározott stílusjegyeket viselnek magukon.

Szabadka a múlt század második felében gyors fejlődésnek indult. A lakosság gazdagabb rétege palotákat vagy nagy bérházakat épít, majd később az egészségesebb, periférikusabb zöldövezetben villákat, különösen Palicson. Így a központot a legigényesebb lakosság foglalja el. Ide építik a középületeket, a közhivatalokat és az iskolákat. Az ilyen történelmi települések minden szempontból, történelmi fejlődésük kialakulásában és stílus szempontból is megvizsgálhatók. A restaurálási tervek kidolgozásában az említetteket szem előtt kell tartani, meg kell vizsgálni, hogy vajon kellő módon tartalmazza-e a vázolt műemléki vonatkozásokat.

A városfejlődés vizsgálásánál tekintetbe kell venni az úthálózat kialakulását, a telekalakulást, a települést, a háborús pusztítások hatásait. Ezek alapján kell megállapítani a városmag és az egyes építmények rekonstrukciójához szükséges anyagi feltételeket. További cél a városkép javítása. A városméretű rekonstrukcióhoz hozzátartoznak a parkok és a térszobrok, sőt olykor egy ódon fa is. Gyakran a reurbanizációval egy egész épületet, templomot, görgőkön helyeznek megfelelő helyre.

A történelmi mag meghatározásánál első lépésként el kell készíteni a műemlék jelentőségű terület részletes rendezési tervét. Meghatározzuk a város védett részének szerepét a jövőbeni fejlődésben. Ezzel kapcsolatban arra kell törekedni, hogy a fejlődés igényeinek megfelelően az új városközpont fejlesztése lehetőleg a régien kívül, mellette, vagy vele valamiféle kapcsolatban létesüljön. Semmi esetre sem szabad úgy alakulnia, hogy az a történelmi környezetet szétfeszítse vagy megsemmisítse. A védett területen belül meghatározható annak használati célja, tartalma. Az új beépítésnek idomulnia kell a régihez, hogy ne rombolja szét a régi épületeknek sem a volumenjét, se településszerkezetét, és utcáit, illetve az ezek által alakított városképet. Nem mellékesek a homlokzati

színezések sem, a közvilágítás korszerűsítése és a közterek esztétikai megoldásai. A fő forgalmi utaktól a történelmi magvat feltétlen óvni kell. A zajártalmak sok kárt okoznak.

A műemlékvédelmi munkában fontos és első lépés a dokumentáció rendezése. A kidolgozott tervek alapján rögzíteni kell a helyváltoztatás mikéntjét. A tudományos dokumentáció tanulmányokból, dokumentumokból, fotóanyagokból, tervrajzokból, a munkával kapcsolatos iratokból és felmérési rajzokból áll. A dokumentáció elkészítésénél mindig igazodunk a feladat természetéhez. E munkában a legtöbb problémát az eredeti térképezések feltárása okozza. A szobroknál pedig az, hogy gyakran veszítenek történelmi időszerűségükből. Attól még műemléki jellegét megőrizheti, hogy elvesztette emlékmű jellegét.

Gyakran előfordul a funkcióváltozás kérdése, amely tovább kapcsolódik az eredeti forma helyreállításához. Külön gond az eredeti anyagok kiegészítése, felderítése.

A műemlékvédelem kiterjed a síremlékekre is. A század elejétől egyre fokozódik a síremlékek iránti érdeklődés. Számtalan szöveges följegyzésről tudunk, melyekről rajzok, fotók, vagy egyéb dokumentumok vannak. A sírjel, voltaképpen emlékjele, melyet a halottnak állítunk, azzal a céllal, hogy temetési helyét megjelöljük és emlékét megőrizzük. Ezek lehetnek emlékművek és műemlékek egyaránt.

Hazánkban a voltaképpeni műemlékvédelem az 1945-ben meghozott rendelettel kezdődik el. Ez előíranyozza a szervezett és intézményes műemlékvédelmet. Mindettől függetlenül mondhatjuk, hogy a műemlékek megvédése érdekében nem fejtettünk ki kielégítő tevékenységet. A meghozott törvények nem voltak mindig hatásosak. Érthető vagy érthetetlen okokból hiányosan hajtották őket végre. Ez viszont nem mondható egyértelműnek, mert egyes régiókban példásan dolgoztak. A Szabadkán székelő Községközi Műemlékvédelmi Intézetnek, melynek tevékenysége kihat egész Észak-Bácskára, bőven akad tennivalója, mert igen gazdag hagyatékkal rendelkezik. Városunk az első világháború után Jugoszlávia harmadik városa volt, s ennél fogva jelentős gazdasági és kulturális tényezője. Gazdag levéltári anyagában régi könyvek és eredeti dokumentumok találhatók. Az Intézet közelmúltja az 1959-es és az 1963-as törvényekhez fűződik. Ezek a törvények már alkalmazkodtak a társadalmi fejlődés követelményeihez. Először irányozzák elő a társadalmi irányítás bevezetését és a szakszolgálatok tevékenységét.

A régi Jugoszláviában nem létezett műemlékvédelmi törvény. Valamelyest érintette ezt az 1929-es törvény erdőkre vonatkozó szakasza. 1931-ben hozzák meg a Városrendészeti törvényt, majd 1938-ban a nemzeti parkokra vonatkozó rendeleteket. Ezek a törvények azonban inkább az állam és a tulajdonos közötti jogviszonyokat rendezik. Részint foglalkoznak az építmények és az enteriőrök megőrzésével, de nem foglalkoznak kifejezetten a műemlékvédelemmel. Csak azokat az épületeket helyezik védelem alá, melyek a védelem alatt levő erdőben vannak. Egyik törvény sem tesz említést arról, hogy kire vonatkozik és ki

köteles betartani. A vajdasági műemlékvédelem története az 1872-es, ill. az 1881-es magyarországi törvényekhez fűződik.

A Vajdasági Műemlékvédelmi Szolgálat az 1948-as törvénnyel kezdett működni. 1951-ben alakul meg a Szerb Szocialista Köztársaság Műemlékvédelmi Intézete, amely már tudományos kutatásokat is végez. Ennek keretében működik egy osztály az újvidéki Vajdasági Múzeum keretein belül. Az anyagi lehetőségek igen szerények és a szakkáder sem olyan, hogy széles területen végezhetne tudományos és kutatómunkát. Tevékenysége inkább csak az ismert vagy a közelmúltban emelt emlékművekre terjed ki.

A Tartományi Végrehajtó Tanács 1951-ben hozott határozatot az önálló Vajdasági Intézet létrehozásáról, azzal a feladattal, hogy tudományos kutatásokat is végezzen. Az újvidéki Intézet után Sremski Karlovcin is alakult egy ilyen intézet, ám bebizonyosodott, hogy a két intézet sem tudja kellőképpen ellátni tevékenységét. Szabadkán a Kultúr-otthon keretén belül 1975-ben, illetve 1978-ban alakult meg a Műemlékvédelmi Szolgálat. Sokat küzdöttek egy-egy műemlék megvédéséért, mert az illetékesek hozzáállása nem volt mindig dicséretes.

A községünkben székelő Műemlékvédelmi Intézet végleges megalakítása még folyamatban van. Voltaképpen működése azonban már 1980 novemberétől fennáll. Az Intézetben együtt dolgozik művészettörténész, történész, műépítész archeológus, szobrász, néprajzkutató, fényképész, jogász és dokumentációrendező. Együttműködik a Tartományi Intézettel, de tervében van a hazánk többi részében levő hasonló intézetekkel, sőt a más országokkal való együttműködés is.

Rezime

Zaštita kulturnih spomenika

Napisani članak sadrži:

- kratak istorijski pregled od 15. veka, delom u Evropi, delom kod nas,
- o zaštitnim i zakonskim merama između dva svetska rata, o raznim zakonskim i ustanovnim merama i propisima,
- o osnivanju republičkog i pokrajinskog Zavoda za zaštitu spomenika,
- o formiranju službe u okviru Doma kulture u Subotici,
- o formiranju Međupštinskog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Subotici.

Summary

Protection of Cultural Monuments

The article contents:

- skort historical outline from the 15th century, partly european partly our own;
- protectional and legal measures between the two world wars;
- establishment of a republical and provincial institute for the protection of monuments;
- establishment of a service within the House of Culture in Subotica;
- establishment of an Intercommunity Institute of protection of cultural monuments in Subotica.

Cservenák Róbert

RÁDIÓÁLLOMÁSAINK PROGRAMKULTÚRÁJA

Temettük már a rádiót is, a színházat is, a televíziót is, meg sok mást. Temettük mindegyiket, nem is egyszer. A helyzet mégsem volt olyan kritikus, hogy a beteg állapota ne javult volna. Minket most pillanatnyilag a rádió érdekel. Ezen belül is egyre összpontosítunk csak: arra, ami közvetlenül hat ránk. Ez pedig a napi és a heti műsor. Hogyan rendeződnek egymás mellé különböző profilú, tartalmú, rendeltetésű adások, milyen reakciókat válthatnak ki a hallgatóból. Lévé, hogy a rádió a legelterjedtebb technikai vívmányok közé tartozik, nyilvánvaló, hogy egy bizonyos műsort sokféle képzettségű és igényű ember hallgathat egy időben. A problémák egy részének, mint később látni fogjuk, ez is alapja lehet.

Az alábbiakban néhány hazai rádióállomás programjaiba pillantunk bele. Vizsgálódásunk tárgya a műsorkultúra. A felölelt periódus az utóbbi két év tapasztalatait foglalja magába, de a „közelség” kedvéért a példák jó része (főleg egyedi jellegű műsorok esetében) a közelmúltra támaszkodva mondja el mindazt, ami már egy jóval korábbi műsor kapcsán is felmerülhetett.

Az egyes adók műsorait egymástól diszkrét távolságban figyeljük meg, mintha pillanatnyilag csak az az adó létezne, azzal a feltétellel, hogy más adók műsoraival történő összehasonlításuk lehetőségét nyitva hagyjuk.

Vannak tehát: — informatív,
— szórakoztató,
— oktató-nevelő és
— kulturális igényeket kielégítő műsorok.

Főleg az utóbbi hárommal foglalkozom. Mint látni fogjuk, ezek a hatások egyes esetekben elmosódnak, de erre, az adott helyen külön is felhívom a figyelmet.

Nemcsak technikai, de fiziológiai okok miatt történhetett meg, hogy

egyes adók műsoraiba tágabban bele tudtam látni. Ebből kifolyólag tehát a következő rádióállomásokkal foglalkoztam:

Belgrád 1., 2., 3.

Zágráb 1., 2., 3.

Újvidék 1. és URH, valamint

a Szabadkai Rádió műsoraival.

Őszintén sajnálom, hogy Szlovénia egyetlen URH sávú adóját sem áll módomban vizsgálat tárgyává tenni.

BELGRÁD 1.

Az *Éjjeli műsor* (Nocturnal program) bármennyire is elkerüli a figyelmét sok hallgatónak, szerepénél és helyzeténél fogva is jelentős űrt tölt ki. A műsor időtartama közel 4, pénteken és szombaton pedig 5 (ekkor egyébként Éjszakai varieté néven fut újabban) óra. Ez az egyik probléma. A másik pedig abból ered, hogy a szó szoros értelmében éjjeli, ugyanis éjfél után kezdődik és reggelig tart, tehát felvetődik a kérdés: Kinek szól?

Időtartama alapján joggal sorolható a maratoni műsorok közé. Éppen ezért könnyen lapossá, unalmassá, egyszínűvé válhat. 4—5 órán át kell tehát a közönség figyelmét ébren tartania úgy, hogy azzal ne zavarja. Miért? Kétségtől, akik ebben az időben is ébren vannak, azok különleges helyzetüknek köszönhetik azt. Kik ezek az emberek? Elsősorban a harmadik műszak munkásai. Azután azok, akik lakásuk nyugalma felhasználva kreatív munkát végeznek (tervezők, egyéb intellektuális, tudományos munkával foglalkozók), tanulók, de elsősorban egyetemisták, házi összejövetelek társasága, valamint a betegek, akiknek egyetlen társa a rádió.

Két probléma van itt: az elvárás, amit a hallgatók támasztanak a műsorral szemben és az, amit a műsor ténylegesen nyújtani tud. A harmadik műszak munkása nem szeretne a munkahelyén elaludni (az éjjeli műszaknak ez jelentős fiziológiai problémája volt és lesz is mindig), de ugyanakkor az is zavarja, ha a *külső médium* (rádió) túlságosan is önmagára terele a figyelmet a *belső médiummal* (munka tárgyával) szemben. Következésképpen magunk is könnyen beláthatjuk. Az intellektuális munkával foglalkozókra is többnyire ez vonatkozik, azzal a lényeges különbséggel, hogy míg ők az otthon megszokott, családi környezetben dolgoznak, addig a harmadik műszak embere a gép mellett (többnyire monoton zajban). Nos, a rádió hangja a monoton háttérzajt (ami lehet csend is) hivatott ellensúlyozni, ugyancsak a háttérzaj szerepében. Ez a háttérzaj azonban, ha kell, könnyen előtérbe helyezhető legyen: fontos információ közlése esetén, munkaközi szünetben felszabadulás, relaxáció stb. Azok pedig, akik nem dolgoznak, szórakozni és művelődni szeretnének mellette. Ilyen és hasonló elvárásokkal áll szemben a műsort realizáló munkacsoport. Mit tud megvalósítani mindebből?

Engedjék meg, hogy visszatérjek arra a napra, amikor először fedeztem fel az Éjjeli műsort. Kellemesen meglepődtem az újdonságon. Az indító zene alapján önkéntelenül is arra kellett gondolnom, hogy olyanokhoz szól, akik „csendes” munkát végeznek, éppen nyugovóra térnek vagy álmatlanság gyötri őket, hogy egyszerűen az emóciók műsora. A kezdő, nyugodt, sőt szentimentálisan lágy zeneszám éppenséggel teljesen megfelelt ezeknek a követelményeknek. Örömöm azonban mindössze negyed óráig tartott, mert utána a zene nehéz fajsúlyúvá vált; egyszóval már nem altatott, hanem ébresztett. És rá kellett jönnöm, hogy ez másként nem lehet, amikor a csupán néhány ezer hozzám hasonló helyzetűhöz képest néhány tízezer áll velünk szemben, akik ezzel ellentétben éppen ébren szeretnének maradni.

Most nem is az a lényeges, hogy milyen elvárásaim voltak, hanem az, hogy a kérdés jogos: miért ilyen az indítás? Vajon szükséges-e ez a sokkhatás? A nagy többség számára kétségtelenül az. Ha már így kívánták indítani a műsort, akkor sokkal jobb lett volna a lassú, de alapjában véve figyelemlekötő zene. Egy példa: Rodrigo Concerto Aranjuezének második tétele gyönyörű háttér és előtér is egyben. Bár kifejezetten emocionális zene, nem érzelgős, ellentétben a felhasznált nyitással. Elég halk ahhoz, hogy ne legyen erőszakos, de képtelen altatni, mert zenei fejlődésében az állandó mozgást érzékelteti. Másrészt közzismertebb és közkedveltebb melódiát hirtelen említeni sem tudnék.

Hogy a kezdet valóban nehézkes volt, ezt ők maguk igazolták azzal, hogy egy idő után fokozatosan elmaradt az altató negyedóra, később a bevezető zene is. Ekkor meg a hallgatóság tiltakozott. Megszokták, elvárták, hozzáérttek. Mit lehetett tenni, mint újra visszatérni hozzá.

Az egész műsort eredetileg sok zenével és kevés szöveggel tervezték meg. Szórakoztató jellegűnek készült. Nem maradt csupán az. A pszichológus-, jogász- és egyéb szakértők tanácsadásaival bővítették az eredeti vázat. Elvitathatatlan sikerei voltak és vannak ezeknek a betéteknek. Az érdeklődés oly magasra csapott, hogy sokszor a befutott kérdések száma meghaladta a blokk időbeli keretét — a kérdések egy része megválaszolatlan maradt. Itt lépte át a műsor a szórakoztatás határát. Ezek a részek tették informatívvá is, természetesen nem a megszokott mindennapi hírek értelmében.

Mikor vált kulturális jellegűvé? Például akkor, amikor egy mindenre elszánt művészcsoport telefonhívásra húsz percen belül házhoz ment és tízegynéhány percben kis darab előadásával igyekezett a hívó fél magányán enyhíteni. Vagy például akkor, amikor az opera, a komolyzene, az irodalom bevonult a műsorba.

De engedjenek meg egy észrevételt: az idő nem megfelelő egy-egy hosszabb lélegzetű mű, alkotás előadására, mert könnyen sávossá teheti a műsort. Annak pedig ugyancsak kisebb a hatása, ha például egy órán át rövid válogatását adjuk egy meghatározott műfaj darabjainak. Ez a megállapítás egyébként a szórakoztató zenére is érvényes.

Ez a maratoni műsor igazi szépségét, sokoldalúságát és értékeit csak

akkor tudja teljes egészében a hallgató elé tárni, ha kollázsszerűen épül fel vissza-visszatérő elemekből. Csakhogy ez sokkal nehezebb. Akkor nagyon kell ügyelni az apró kockák összeillesztésére.

Ismeretes, hogy a figyelem (munka közben) 25—35 perc alatt lényegesen esik, gyengül a koncentráció, fáradtság, elcsigázottság áll be. Ezt egy 5—10 perces pihenővel ki lehet küszöbölni. Ha egyműfajú vagy fajsúlyú műsortömböt erőltetnek a hallgatóra 50 percen át, ahogy ez számtalanszor megfigyelhető volt, akkor nemcsak a más munkát végző számára, hanem a kizárólag a rádióra összpontosító számára is megnehezítik a koncentráció huzamosabb fenntartását. Amazt zavarja munkájában az egyhangú háttérzaj, emezt pedig untatja a műsor.

Az Éjjeli műsornak még sok rejtett potenciálja van. Az egyik, a műsordinamika fokozottabb kihasználása. Az együttes igen jól képzett, igyekeznek változatosságot bevinni a munkájukba, a „közönséget” is aktív résztvevőkké emelik. Bár néha egy-egy nap kevésbé sikeres, érezhetően nagy az akarás és nem fenyeget az ellaposodás veszélye — egyelőre.

A szombat délutánokat egy kollázsműsor jellemzi amelyben többek között az 5. dimenzió, *Az opera páholyában* és más állandó jellegű betétek szerepelnek. Talán a köznép művelődésére szánták, talán általános tudást, ismereteket adhatna, talán specifikusat is. Talán kulturális szükségleteket elégíthetne ki, talán tudományos információt tartalmazhatna és végül, talán fűszerezett népi humorral szórakoztathatna. Ezzel szemben (nem talán — biztosan:) egyiket sem tartalmazza. Arra törekedtek, hogy mindezt beleszőjjék a délutánba, de csak beleerőszakolni tudták. Színészek tereferélnek itt a kultúráról, tudományról, szórakoztatásról, művelődésről, meg ki tudja még, miről, de a színészek az „oktalan, bárgyú” paraszt gúnyját öltik magukra. Aztán van közöttük egy-egy „okos”, aki a „butáknak” megmagyarázza butaságának mibenlétét. Eközben önmagát és a másikat is a röhej tárgyává teszi. Legtöbbször az operát és a tudományos vívmányokat célba véve oktatják ki egymást, miközben a legidétlenebb szó- és gondolatjátékok kerülnek előtérbe. Ha a munkacsoport eredeti szándéka az volt, hogy műveljék és szórakoztassák a hallgatóságot, akkor ezt valószínűleg az analfabétáknak szánták. Ha arra akartak rámutatni, hogy milyen silány műveltséggel rendelkezik az emberek nagy része, hogy mennyire közönségesen, laposan és érdektelenül viselkednek a modern vívmányokkal szemben, akkor ezt a céljukat sem érték el. Az alany nem ismert a tárgyban önmagára. Jól szórakozott az interpretáló művészek szövegén, csak közben elfelejtette észrevenni, hogy helyette beszélnek. Bár formai és elvi, logikai egység következetesen megvalósul a műsorok folyamán, éppen ezért nem járulhat hozzá az egységes, jó kép kialakításához. Csak sajnálkozhatunk azon, hogy egy ilyen koncepciójú műsor már hosszú ideje csak azért életképes, mert a fejlődésükben egyesek következetesen csukott szemmel vezetnek és vezettetnek.

Találkozások — zenei újdonságok (16.15-től, hétfőtől péntekig)

Valamikor az *Együtt a zenével* elnevezésű adás megszűnte után indult. Akkor attól tartottam, hogy gyengébb lesz, szintelen, unalmas, szétforgácsolt, több szöveggel, mint zenével, most viszont örülök neki. Sokkal komplettebb, színesebb, mozgalmasabb és ami lényeges — végre aktuális.

Aktuális benne az, hogy a mai zenei élettel foglalkozik (főleg a miénkkel, de azért gyakran kitekint). Megszólaltat hazai és külföldi művészeket szóban és zenével egyaránt. Fesztiválokra, zenei rendezvényekre, találkozókra, versenyekre visz el. Nagy szerephez jut az ifjú művészgárda — ezzel is hangsúlyozva a fiatalok helyzetét e téren. Régi alkotások elevenednek meg új, friss, még kicsit járatlan kezek alatt. Új művek lépnek közelebb a széles közönséghez. A hazai szerzők módot és alkalmat kaptak arra, hogy műveiket saját, eredeti melegségükben közöljék a tömeggel.

A műsor az éterben széthúzza a koncerttermek gátló falait, tantermekbe lopja be a világosságot. „A zene mindenkié” — úgy tűnik, ezt az elvet igyekeznek megvalósítani itt is. Mindenkihez szól a maga egyszerű nyelven, de egyszerűségében magas kulturális színvonalon tud maradni. Éppen ezért élvezetes és örömteljes dolog, hogy nem sülyedt le a riportműsor színvonalára.

Összefoglalva: érdekes, változatos, újszerű és aktuális; sok erő van már benne, de még sok hiányzik is belőle. Olyanná kell válnia, mint a szignálzenéjének — hömpölygővé, magabiztossá és erőteljessé. A cél nemes, az eszköz és a mód nem kevésbé.

Esti kívánságműsor

A törzsvendég. És mint szokott lenni, az „Ő” tulajdonságait a pincér úgy kiismeri, hogy megfelelkezik azok tulajdonság-karakteréről. Több generáció szokott hozzá ehhez a műsorhoz, amelyben a dolgozó, a hallgató kívánságára forgatnak le egy-egy zeneszámot a szórakoztatóipar valamelyik már bepókhálósodott, vagy éppen még gőzölgő termékéből. A számok között valamelyik munkaszervezet munkáját, termékeit, munkáit és gondjait ismerhetjük meg. Eddig a jelenlegi tartalmáról.

Mondottuk: kívánságműsor. Érdekes, hogy a megkérdezettek szinte valamennyien vagy népzénét, slágert vagy tánzenét kérnek. Itt-ott előfordult már, hogy hallottunk egy igényesebb kérést is (rövid klasszikus tánc, nápolyi dalok), de itt aztán pont. Felvetődik a kérdés, a véletlen kérdése. Ki szoktatta rá a közönséget kívánságai egyoldalúságára?! Egy vers, rövidebb írás, humoreszk megszólaltatása, egy színész hangja, egy jelenet valamely műből, apró részlet egy irodalmi alkotásból, hangjátékból, kabaréból stb. Ezek is kérések, kívánságok — vagy nem? A kívánságműsor a jelenlegi formájában nem unalmas ugyan, de egysíkú. Számtalan 3—5 perces dolog van még, amit kívánni, szeretni lehet. Én azt hiszem, ezek ellen az óhajok ellen a rádió munkacsoportjának sem lenne semmi kifogása. Ha egyébként valóban a közönség kívánságairól

van szó, akkor az képe önmagáról. A fent említett lehetőségek bevonásával egy pezsgő, burjánzó, színes és változatos, tartalmában rendkívül gazdag műsort lehetne összeállítani. Ezt a lehetőséget a műsor szerkesztőségének is fel kellett ismernie. De ahhoz, hogy a közönség ilyet is merjen kérni (többéves ellenkező tapasztalatok után), magának a rádiónak kell megmutatnia az új utakat, lehetőségeket.

Pop-párhuzamok (22.20, szombat)

Egy műsor azok közül, amelyek kizárólag az ifjúságnak szólnak. Zeneszámok, együttesek, főleg új termékeik ismertetése, zenével. Bár a műsorvezető mond is valamilyen szöveget, úgymond tájékoztat arról, amit hallunk, amire asszociálhatunk (az elképzelései szerint), ennek ellenére mégsem mond semmit. Azt vártam, hogy valóban párhuzamot vonhassunk szerzemények, együttesek, stílusok között. Hogy komolyan áll hozzá, magyarázatainak különösebb értelme és ereje lesz. Rávilágít a bemutatásra kerülő dolgok fogyatékságaira, erényeire, új jegyeire. De helyette egy átlátszó szöveg fogad, amely azonban mindig új — átlátszóságában; lapos, egyhangúan unalmas és a lemezlovas szerepében tetszelgő. Kár. Elvárható lenne, hogy a szöveg élethű, fiatalos tűző, szabadelvű legyen, mint az ifjúság. Szabadszótárú lett, mert a dolgokat úgy fűzi össze, hogy a jobbik esetben is csak azt ismételheti el, amit már unalomig ismerünk. Hiányzik belőle a „vér”. A műsor nem támaszkodhat csak a zeneszámokra, mert nem lehet mindenki vájtfülű és nem áldozhatja idejét kizárólag egy mozgás megfigyelésére és nyomon kísérésére. Elvárjuk tehát a szöveg-párhuzamokat. Pop-párhuzamokat szeretnénk hallani — de igaziakat.

BELGRÁD 2.

A sablon mintája. Vagy nem tűnt fel senkinek, hogy napról napra ugyanazt hallgatja? Ezek nem gyűjtőfogalmak, amibe minden belefér (mint pl. Zágráb 2. esetében a *Radio-Jadran, Studio-A*). Nézzük, miről is van szó?

A következő műsorokból válogathatunk: A társult munka rádiója, Közös hullámhosszon, Zene ez mind (egyveleg), Útjelző — ifjúsági műsor, Mindent a sportról, A hét művészet, Autóbusz fél hatkor, ezután valamilyen irodalmi alkotás és esetleg gyermekműsor a végére. Többnyire naponta jelentkező tömbök ezek. Bizonyos az, hogy pl. A társult munka rádiója elnevezésű műsorban magán a társult munkán kívül másról sem lehet szó. Aztán az Útjelző, az ifjúság műsora. Kora reggel kezdődik a közös hullámhosszon. Ez a műsor szórakoztató jellegű, ezenkívül módot nyújt a hallgató és műsor közti közvetlen (telefon-) kapcsolat megteremtésére. Soroljuk ide még a zenei egyveleget is. Ahelyett, hogy mindez különálló műsort kapott, egy közös délelőtti programba lehetne beolvasztani. Sem az ifjúság problémái nem olyan különállók, sem a

társult munkáé, hogy ne tűrnék meg egymást egy műsoron belül. Egy szóval, lehetne itt is egy közös hullámhosszat létrehozni, amely minden tekintetben felülmúlhatná a jelenlegi állapotot. Egyelőre csak ott tartunk, hogy külön-külön hallgathatjuk meg mindegyiket hosszabb és szárazabb verzióban.

Ha van is szabad idő, a műsorok naponkénti vagy kétnaponkénti ismétlődése sokkal számottevőbb, mint a „szabadúszók” jelenléte. A sablon itt teszi újságszerűvé, napilapszerűvé, amelynek van egy ugyancsak sablonszerű ünnepi kiadása is. Az „olvasó” mindig tudja, melyik oldalon mit találhat, melyik oldalon mit kereshet, hol lelheti fel kedvenc rovatát vagy karikaturistáját stb. Minden rádióállomás műsorainak van egy gerince, amelynek mentén végighúzódnak a napi programok. Minél több a gerincből kifutó egyéb leágazás, annál sokoldalúbb, erősebb és érdekesebb a kialakított figura formája. A rádióra vonatkoztatva: annál szélesebb tömegekhez képes szólni, annál nagyobb területen képes embereket megmozgatni. Ha a váz domináns, kevés a flexibilis leágazás, a forma és tartalma egyszerűsödik, laposodik, megszokottá válik és egy idő után észrevétlenül elmegyünk mellette.

Vasárnapi sztereó műsor az URH sávon

Reggel kilenckor a 2. program megkezdí különálló vasárnapi sztereó műsorát. 13 óráig a komolyzenei alkotásokból hallgathatunk, majd egy óra jazz és ismét komoly zene. 15 órától a műsor vendégével beszélgetnek el — a komoly zenéről, a művész életútjáról, munkájáról, kedvenceiről, 18—20 óráig egy opera rádiófeldolgozása. Befejeztük.

Zene van sokféle. Komoly zene is rengeteg. Ebben a művészetben nincs két egyforma, két hasonló. Két azonos műfajú alkotás is csak annyiban azonos, amennyiben a műfajuk, de ezentúl másban aligha. Akármennyire is különbözőek, bármilyen ügyesen is válogatják azokat össze a stúdióban, az csak komoly zene marad egész délelőttre és csekély eltéréssel délutánra. Nagyon örülök neki, hogy ennyit szenteltek a komoly zenére, de ezzel még nem érték el céljukat. Mint mondtam: a vasárnap a kultúra napja, s ilyenkor nemcsak a komoly zenét, hanem a prózai irodalmat, színházat, hangjátékot, rádiójátékot, költészetet és mást is akarunk. Hisz oly végtelen és kimeríthetetlen a zene és az irodalom egymágában, hát még a kettő együtt! Olyan gyönyörű példáit hallottam egy ilyen műsornak Bécsből. Nem lehetne az ötletet itt is kidolgozni, természetesen egyéni hangvételben? Egyoldalúnak lenni akkor, amikor a lehetőségek csak úgy ostromolnak bennünket!

Kritikám eddig is és ezután is őszinte hangvételű. Magam is a komoly zene híve vagyok, de ami fárasztó, azt ne tagadjuk. Örölnék neki, ha észrevételeimet nem romboló, hanem építő szándékúnak fognák fel. Egyébként: a vasárnap legyen valóban a kultúra, a szórakozás napja, hogy megnyugodva, friss szellemmel kezdhessük az újabb hetet.

ZÁGRÁB 1.

Valami azt sugallja, hogy itt többet foglalkoznak a színvonallal, tartalommal. Az informatív jellegű műsorok mennyisége nagyjából meg-
egyezik az előbb említett két adóéval. E területen nem is mutatkozik
számottevő eltérés. Mindaz, ami ezen kívül — kulturális, oktató, szórakoztató — adja meg az említett lényeges különbséget. Ki kell emelnem, hogy nem a mennyiség játssza itt a fontosabb szerepet (bár észlelhető), hanem elsősorban a minőség.

Térjünk rá a konkrét példákra. Vitathatatlan, hogy többet foglalkoznak a gyerekekkel. Mesét, verset, zeneszámokat sugároznak nekik. Minőségük (tartalmilag) rendkívüli. Érdekeségekről, különlegességekről éppúgy elbeszélgetnek velük, mint a hétköznapi gyermekproblémáiról. Ezek a műsorok végre a gyerekekről szólnak a gyerekeknek — nem pedig a felnőtteknek. A gyerekek kívánságára — egy műsorcím a sok közül. És mit? — komoly zenét. Hosszú távon figyelem a rádió ezen ténykedését és önkéntelenül is visszaemlékszem gyermekkoromra, amikor a Zágráb 1. gyermekműsorait hallgattam. És világos előttem a törekvés célja: mindenkinél komolyabban álltak hozzá a legfiatalabb generációk neveléséhez.

Tudja azt mindenki, hogy a gyerekeket már járóképes koruktól intenzíven kell nevelni a széles látókör, a mozgékonyság (szellemi, fizikai), a helyes ítélőképesség stb. kialakítására. Tudjuk, hogy ezekből az emberekből lesz a jövő népe, társadalma, kultúrája és együttesen mindaz, amit mi életnek nevezünk. De mindezt kizárólag csak tudni még édeskevés. Hosszú évek tapasztalatai után elérhető egy magas színvonal, könnyed mozgékonyság a műsorszerkesztésben. Ezt az örökséget használják fel ma is újabb tapasztalatokkal gazdagodva.

Véleményem szerint egy társadalom kultúrájának és emberségének nagysága abban is megnyilvánul többek között, hogy mennyit és hogyan foglalkoznak a kicsinyekkel, szellemi és fizikai utódaikkal. Szó sincs arról, hogy Zágráb 1. ezt a kötelességét hiánytalanul teljesíti. Mulasztás akad bőven. (Mellőkesen: a Szabadkai Rádió a kisiskolások korosztályáig gyakorlatilag egyáltalán nem foglalkozik a gyerekekkel.)

Naponta módunkban áll rádiójátékot, színművet és irodalmi művet hallgatni. Nem hiányoznak az oktató műsorok sem, de a komoly zene, a szórakoztató zene és népzene is szép számban talál képviselőre. Döbbenetesen változatos, színes és sokrétű a műsorszerkesztés: ritka témával foglalkozók, hallásra egzotikusak, kevésbé ismert és megszokott dolgok. A sokoldalúságra íme néhány példa: Műsor gyermekeknek, Fiatalok zenei tribünje (Grožnjan), Új dalmát dalok, Zenei sokféleség, Jugoszláv népek dalai és táncai. A swing ideje, Ismerjük meg hazánkat, Zenei miniatűrök, Az el nem kötelezett országok zenéje (!), A színpad csillagai, Európai népdalok, Rádióregény, Rádióújság, A gyermekek kívánságára, Ne aludj, kedvesem, amíg szól a rock and roll... — sorolhatnám még. Úgyesen és hatékonyan szól a tömegekhez. Mindenkihez utat talál. A

változatosságot nem csak a műsorok sokoldalúságára alapozzák, hanem igényesebb realizálására is.

Úgy érzem, ki kell térnem egy lényeges momentumra is, amely sokunknak figyelmébe sem ötlük. Ez a szövegkultúra — a bemondó beszédkultúrája. Tudom, hogy a beolvasott szöveg minősége nem a bemondó olvasási technikáján áll vagy bukik. A minőség annak az érdeme, aki megszerkeszti, összeállítja. Dicsérem az olvasott szöveg tartalmi egyszerűségét, világosságát és tömörségét. De dicsérnem kell annak akusztikai átütő erejét is. Nos, ez utóbbi az, ami az olvasási kultúrától függ. Ettől lesz fülnek kellemes, értelemnek könnyen felfogható a közölt anyag. Korántsem mindegy, milyen tónus és háttér kíséri a prózát. Ez is egy a sok pozitívum közül, amit a rádió munkacsoportjának javára írhatunk.

Végül valamit a naponta ismétlődő programokról. Figyelmetlenségünk következtében arra a megállapításra juthatunk, amire a Belgrád 2. esetében. Mi teszi mégis változatosabbá, élénkebbé, ellentétben a másik adó műsoraival? Az, hogy képlekenyebb, változóbb, nyelvezete gazdagabb, megszólalási módja sokféle. Gördülékenyek és dinamikusak a betétek, állandó mozgást mutatnak.

A Zágráb 1. műsorai teljesebbek, szisztematikusabbak, egységesebb képet mutatnak, kulturális színvonaluk magasabb, mint a megfelelő belgrádi adóé.

ZÁGRÁB 2.

Az egész napi adás felosztható két nagy egységre. A délelőttit a Radio-Jadran alkotja, amíg a délutánit a Studio-A. Az elképzelés nem egyedi, a megvalósítása mégis azzá teszi.

A *Radio-Jadran* a turisták, a tengerpartunkon nyaralók műsora. De van ennek a műsornak egy tágabb köre is. Azzal, hogy nem kizárólag a tengerparttal foglalkozik, hanem az egész Horvát SZK-ba bepillantást nyújt, egyúttal közelebbre tudja hozni a horvát és dalmát ember életét. Tudósítók hada veszi ki részét ebből a munkából, akik naponta meglátogatják az ismert és kevésbé ismert városokat és falvakat, hogy onnan hírt hozzanak valamilyen rendezvényről, kulturális ünnepségről, helybeli — nagyobb jelentőségű újdonságról. A tárlatokra éppúgy ellátogatnak, mint a zenei rendezvényekre, népi ünnepélyekre, sőt olyan embereket is megszólaltatnak, akiknek foglalkozása már ritkaságszámba megy. Mondanom sem kell, hogy ezzel akarva-akaratlanul a falusi turizmus malmára hajtják a vizet. Ez pedig nem lekicsinyelendő. Valószínűleg még sok idő elmúlik addig, amíg teljes szépségében felfedezzük az ország belsejét, ahol nincsenek híres erődítmények, Adriai-tenger, ahol nincsenek fényes szállodák és éjjeli mulatók, de ahol a paraszti egyszerű környezet a maga tisztaságában tárul elénk. Ezek a helyzetképek élnek — a tudósító fáradtságot nem ismerve kutatja fel az adott tárgykör érdekességeit és kérdései jól megszerkesztettek, nem a naponta hallottak

és kiismertek. Egy kérdés akkor jó, ha a hallgatóban potenciálisan felébresztett érdeklődésre választ tud adni. Egy kérdés azonban igazán akkor lesz nagyszerű, ha meglepetésszerű, nem remélt, új oldaláról világítja meg az esetet. Az utóbbiakból egyre többet hallhatunk. A riport szerves része a műsornak. Az előbbi minősége, tartalma egyenesen befolyásolja az utóbbiét. A minőség és a tartalom ebben az esetben a riporter műve, ezért nem szabad megfedkezni róla.

Ezek a riportok nemcsak kulturális és etnikai jelentőségűek, de fontos társadalmi-szociológiai problémáknak is teret adnak. A csoport és egyén munkájának társadalmi megbecsülését és elismerését látom megtestesülni ezekben a törekvésekben, riportokban. Mert valóban egyszerűbb és könnyebb volna a stúdió környékéről összegereblyézni az anyagot, hiszen aktuális téma akad bőven.

A Radio-Jadran munkacsoportja a külföldön már jól bevált gyakorlat hazai alkalmazásának lehetőségeit is felismerte és ügyesen kezeli. A körkapcsolásról beszélek. Kisebb, helyi jelentőségű adókkal veszi fel a kapcsolatot, mint amilyenek például Eszék, Dubrovnik, Split, Rijeka vagy a ljubljana-i stúdió. Egy új hang mindig változatosabb képet kölcsönöz az egésznek. Módunk nyílik arra, hogy az említett körzetek életébe bepillantunk. Adott esetben ezek a körkapcsolások már jó ideje túlnőtték a pillanatkép jellegét. Szerves részévé váltak a műsornak és a maguk módján járulnak hozzá a dinamikus váz kialakításához. Megszólalási módjukkal, frissességükkel, nem utolsósorban tartalmi közlendőjükkel elérték azt, hogy a hallgatóságban a pillanatkép érzete megsemmisül, miközben életképpé transzformálódik. A fényképek sokasága színes filmmé változott, s eközben funkcionális értelme is vele fejlődött: a csupán bepillantást vele éléssé, együttéléssé emelte fel. Ezáltal a régi rossz gyakorlat hatása érezhetően gyengül: a központi stúdió fokozatosan elveszti a mindenes, az úr szerepét, miáltal a látószög tekintélyesen kitágul. Nemcsak a közeli dolgok jutnak a tudat fókuszába, hanem az eddig megfoghatatlanok is.

A körkapcsolások másik fontos eredménye, hogy azonnali képet kapunk az említett körzetek és a tágabb területek napi kulturális rendezvényeiről. Sok fontos következtetést vonhatunk le ezekből a látszólag naiv, de valójában apró, árulkodó jelekből.

A műsor keretében egyébként a kicsinyekkel is foglalkoznak, szó esik a sportról, és tekintélyes teret kap a társult munka. Nem fedkeznek meg a külföldi turistákról sem: három nyelven tájékoztatják őket a nap eseményeiről és a kulturális rendezvényekről.

Nem töri meg ezt a hangulatot a 13 órakor kezdődő komolyzenei műsor sem. A 6 órás szórakoztató műsort mintegy kiegészíti és könnyedén átvezeti a délutáni, másik maratoni műsorba, a Studio-A-ba.

A *Studio-A* legalább olyan változatos, mint délelőtti társa. A különbség közöttük abban nyilvánul meg, hogy míg a délelőtti szakasz főleg a turistáké (nyáron), addig a délutáni a munkából hazatérő emberé. Mi mindent hallgathatunk délután?

Eppur si mouve — oktató jellegű tudományos műsor, könnyed, mindenki számára hozzáférhető. Meridijan 16 — röviden a világról; Pod starim i novim ikrovovima — régiségek és újdonságok, aktuális problémák a kultúra és társadalom területéről; népzene hazánk különböző tájairól; irodalmi, színpadi alkotások, komoly zene és sok más. Szombat-on Crvena jabuka — a fiatalok műsora. Gördülékeny, változatos betéteket hallhatunk. Pezseg az élet — mondjuk. Helyet kap benne mindenki, aki úgy érzi, mondanivalója akad. De túl ezen, helyet kapnak az emberi igények összességükben. Szükségtelen ismételgetnem azokat a vonásokat, amelyeket a Radio-Jadrannal kapcsolatban felhoztam. Általános alakjukban értelmezhetőek itt is. Ez bizonyítja a 2. műsor állandó, változatos műsorát, és ha egyszer valamiért keményen megdolgoztak, ne tulajdonítsuk el tőlük a dicséret babérját.

ÚJVIDÉK 1.

Megkülönböztetett figyelemmel kísértem hazánk első, önálló magyar rádióadójának műsorait. Nem azért tettem ezt, mert erővel jót vagy rosszat akartam látni. Az adó különös jelentőséggel bír (elméletben legalábbis): a vajdasági magyarság és részben a többi nemzetiség saját nyelvű műsorait sugározza. Ami a magyar nyelvű adások mennyiségét illeti, az rendben is volna. A többi nemzetiség nyelvén sugárzott adások száma azonban jelentéktelen, főleg az információkat továbbítják. Nemcsak társadalmi, de kultúrszociológiai kérdésbe és etnikai problémákba keveredünk. A nemzetiségek kultúrájának, hagyományainak ápolásában a rádió jelenlegi törekvéseiben nem erőlteti meg magát túlságosan (a magyaron kívül).

Az adó mintegy összegyűjti a tartomány lakosait. A maga hiányosságában és jól észlelhető egyoldalúságában is részben meg tudta valósítani ezt az összegező szerepet. Igyekszik tájékoztatni bennünket a szűkebb hazánkban történeletről éppúgy, mint Jugoszlávia és a világ legfontosabb eseményeiről. A Hallottuk—láttuk délutáni híradóban a vajdasági rádióállomások együttes közreműködéséből értesülhetünk a nap legkiemelkedőbb eseményeiről tartományunkban. A többi híradó, beleértve az estit is sokkal tágabb jellegű.

Ami egészében feltűnő: a napi adás tobzódik a zenés műsorokban. Naponta többször népzene sugároz. Rengeteg a szórakoztató zene. És szép számban hallgathatunk komoly zenét is. Mindent összevetve, zenés rádiónak keresztelhetnénk el. Szerény becslésem szerint, a napi adások 75%-a zenés műsor, 10%-a híradó, a többi 15% egyéb szöveges műsor. Ebbe a 15%-ba kell beleférnie a gyermekműsoroknak, irodalmi és színpadi alkotásoknak és még sok más apróságnak. A 15% a napi adásból valamivel több, mint 2,5 óra. Ahhoz nagyon kevés, hogy ennyi minden beleférjen (a Műsoremlékeztető és a Rádióterefere is innen viszi el a maga félórácskáját, az Estéről estére pedig a másik félóracs-

kát). Tagadhatatlan, igyekeznek bemutatni íróinkat, költőinket, politikusainkat, azok műveit, írásait, a vajdasági zenészek alkotásait, de a törekvés még elég kis eredményt mutat. Vajdaságban élünk, és illene többet érintkeznünk saját kultúránk egykori és mai javaival. Ebben rengeteget segíthet a rádió. Nincs miért szégyenkeznünk, nincs mit takargatnunk. Ezek az alkotások színvonalukban magasak, bármikor megállják helyüket tartományunk határain kívül is. Tehát van Irodalmi kis-tükör, Lírai tízperc, Szempont, Hangjáték a stúdióból, Szivárvány meg Kalácsa stb., csak éppen kevés. A szépirodalmat, a szép szót a parasztházakban éppoly szívesen hallgatják, mint a városi toronyházakban.

Muzikaszó-jókívánság. Ahhoz semmi közöm, hogy ki mit szeret, hogyan kedveskedik szeretteinek. Mással van baj. A szövegmondóval. Pityi Palló és a herkentyű billentyűje is előkerül olykor, ha a bemondó nyelve egy közönséges név és még közönségesebb jókívánság felolvasása közben a betűtől nem látja a szöveget. Sűrű a nyelvi botlás, sokszor esetlen és helytelen a hangsúly. Gyakran nem tudjuk eldönteni, befejezte-e már vagy mondana még valamit. A félórás műsorocskából, ha mást nem, de ezt a hibát bizonyosan könnyen ki lehetne küszöbölni. Bennünket senki sem fizet azért, hogy ezt végighallgassuk, de úgy tűnik, ott sem a munka minőségét fizetik.

Ha az Újvidéki Rádió magyar nyelvű műsorairól beszélünk, az URH adót nem illik kifelejtenünk. Az irodalom helyzete itt sem rózsásabb. Nem értem, miért kellett törölni a vasárnap esti irodalmi műsort (ha csak ideiglenesen is). Nagyon is jól megvoltunk vele és szépen illeszkedett bele az azt követő komolyzenei hangversenybe.

Ezzel szemben rendkívül jólsikerültnek tartom az Operaházak és hangversenytermek műsorából című adást, valamint a Nyáresti hangversenyt. Az a törekvés, hogy a friss zenét igyekeznek bemutatni, azzal az előnnyel jár, hogy az alkotásokat nem a tökélyig kimunkált és utánjavított hangfelvételekről, hanem az egyedi, természetes hangzású koncerttermekből ismerjük meg, minden hibájával és előnyével együtt. Így kerülhetnek a nagyközönség elé (egyre gyakrabban) a kevésbé ismert vagy teljesen ismeretlen művészek és művek, együttesek. A hazai koncertekről keveset hallunk, bár kétségtelen, nálunk is csak történik valami, vagy nem?

Ez az újvidéki együttes elég erős ahhoz, hogy fogyatékoságait korrigálhassa, élvezetesebb és fordulatosabb műsorokat szerkesszen. Hangfelvételeik száma is jelentős bázis és kombinálva ezt a hozzáértő munkacsoport nagyobb munkakedvével, még sok érdekes újdonságra találhatnak.

SZABADKAI RÁDIÓ

Hétfőtől péntekig az ábra a következő (középhullámon): 5.00—12.30 az Újvidéki Rádió 1. és 2. műsora, 18.30—24.00 az Újvidéki Rádió URH és 2. műsora. Tehát semmi új ebben az időintervallumban. Dél-

után van 2,5 óra magyar nyelvű és 3 óra szerb nyelvű (önálló) műsor. Ekkor megtudhatjuk mindazt, ami körülöttünk és a szomszédos Kanizsa községben történt. A mindenbe beletartoznak a piaci hírek éppúgy, mint a sport, a munkaszervezetek élete és a helybeli szemérmes kultúra még szemérmesebb és tartózkodóbb ismertetése. Mi nincs a Szabadkai Rádió műsoraiban? Gyakorlatilag nincs önálló irodalmi, komolyzenei, oktató-nevelő műsora. Annál több a hír, a riport, a helyzetkép és a szórakoztató zene. De azért ne legyünk telhetetlenek: a kultúrának is adtak naponta néhány percet (Minuti kulture, Kuda večeras; valamivel jobban áll e téren a magyar nyelvű adás, mert a hét egy napján a környék kulturális életével is foglalkozik). Egyelőre ott tartunk, hogy a tájékoztató és szórakoztató szerepében a csoport kielégítő munkát végez, bár néha mindenből hírt akarnak faragni.

A szombat délelőtt a pop-zenée, a délután az ifjúságé vagy az üdülőké. A vasárnap változatossága pedig hűen megőrizte a szünke szabadkai hangulatot.

Az egyébként sztereó URH műsor egy hét leforgása alatt 48 óra szórakoztató zenét sugároz hirdetésekkel megtűzdelve. Lemondott az informatív jellegű műsorokról, de kitagadta a kultúrát is.

Egyébként a „legjobb” véleménnyel kell lennem a zeneszámok méretetlen változatosságával kapcsolatban is. Arra gondolok, amikor a zenefelelős kiválaszt egy lemezt és elejétől végig leforgatja a rajta található szerzeményeket. Vasárnap egyébként megtisztelve érezzük magunkat, amikor a 7.00—24.00 óráig tartó szórakoztató műsor mellett tölthetjük el a napot. A szabadkai hallgatóság e téren még olyan sokkhatásoknak is keményen ellenáll, amikor az óránként ismétlődő karakterisztikus jelzés és a hirdetmények belerecesznek a hangfalakba egy ügyes technikus jóvoltából.

Nos, ez is kultúra, ha valaki nem tudná... Ez a munkakultúra — nálunk egyébként gyakrabban nevezik munkaszokásnak. Nem tagadom, előfordulnak órák, délelőttök, amikor még az egysíkú szórakoztató műsor mellett is jókedvvel tölthetjük el az időnket. Olykor változatos, élénk, van benne mozgás. Van tehát bázisa a jobb összeállításoknak is, de ezen az arányon illene valamit javítani.

ZÁGRÁB 3.

Amikor Zágráb 2. befejezi napi adását, 21.00 órakor, megkezdí rövid, de tartalmas műsorát a Zágráb 3. Naponta 21.00 órakor újjászületik egy világ, amely sajnos, csak a „felső tízezer” világa, hogy miután tiszavirágszerű 3 órás életében otthont ad a haladásnak, 24.00 órakor kimúlásszerűen távozzon a békés otthonokból.

Ha a mindennapos munka után a dolgozó hazatér, egy rakás egyéb kötelesség zúdul a nyakába, amelyek közül a legfontosabb helyen a családi gondok megoldását találjuk. Amikor beesteledik, nagy többségük

alig várja, hogy pihenőre térjen. A Zágráb 3. pedig éppen akkor kezdi sugározni műsorait. Az ébren maradók újabb százaléka egyéb okok miatt nem tart igényt ezekre az adásokra. Marad a „felső tízezer”, amely most nem társadalmi pozíciójánál fogva vált azzá, hanem kulturális és művelődési igényei miatt. Ennek a rétegnek tehát éppúgy része lehet a kőművessegéd, a fémmunkás, az árokászó, néhány „megtévedt” egyetemista, mint a mérnök, az orvos, a kulturális dolgozó és egy éjjeli műszakos portás. Mindezeknek az embereknek okvetlen van egy közös jellemzője: önerejükből kulturális igényeiket túl tudták emelni az átlagemberén. Intenzíven érdekli őket a modern világ társadalmi, politikai, kulturális haladása, de éppúgy szükségét érzik a régi szellemi kincsek befogadásának is. Ők tehát azok, akikről feltétlenül meg kell emlékeznünk, ha a zágrábi 3. műsorról akarunk beszélni. De nézzük magát a műsort.

Leginkább 3—6 önálló témájú blokkot sugároznak az említett 180 perc alatt. Habár megtörtént már, hogy a rendelkezésre álló műsoridőt egyetlen témával töltötték ki jelentősebb évfordulók, megemlékezések és hosszabb lélegzetű alkotások esetében, a jelenség alapján véve nem gyakori. Többnyire egy szöveges műsort egy zenés követ, bár mutatkoznak eltérések is.

Általában naponta foglalkoznak olyan témával, amely a modern társadalmak mozgásait elemzi. A világpolitika éppúgy képviselteti magát, mint saját politikánk és társadalmunk tudományos vizsgálata. A tanulmányok változatosak, érdekesek, sokszínűek. Miközben megannyi fontos kérdésre adnak választ, nevelik a hallgatót, gondolkodását finomítják, élesítik. Kialakítják benne a dinamikus, korszerű társadalomszemléletet.

Zene: hang és szóképekben. Ez a terület legalább olyan kimeríthetetlen anyagában, mint a társadalmi változások. Végtelen változatossággal és az egyediség megismételhetetlenségének technikájával tárulkozik elénk a múlt és a jelen, perspektívájában pedig a jövő. Unikumnak számító, mesteri, de a véletlenek folytán feledésbe merült alkotások és jól ismert, kedvelt művek alkotnak harmonikus egységet. Alkotók és előadók, az igényes művészet még igényesebb tolmácsolói vonulnak be tartósan emlékeinkbe. És öröndetes: végre a hazai zenészgárda is elfoglalhatta az őt megillető helyet. Egyenrangú társként lép fel a külföld termékeivel szemben. Az avantgarde irányok sem maradnak ki, és nem maradnak le. A legmodernebb, a kevésbé mai és a múlt zenei, esztétikai-filozófiai milyenségére és miertségére ad választ.

Hosszú hónapokon át hetente egyszer hallgathattuk a Dvořák-ciklust, most a gálás francia muzsikát élvezhetjük immáron több mint fél éve. A közelmúltban tárult elénk M. K. Ciurlionis, zenész, festő, a modern irányzatok egyik megteremtőjének élete, szelleme, munkássága. Az Éjjeli hangverseny keretében hallhattuk K. Baranović: Pan—szimfonikus költemény Miroslav Krleža szövegére című művét. Háromórás műsorral emlékeztek meg a zseniális etnomuzikológus, zenész és humanista Bartók Béla születésének 100. éve alkalmából. A Fonotribün bemutatja

a technika legújabb sikolyát, a digitális eljárással készülő szuperfelvételeket. A keret valóban kimeríthetetlen. Az eredeti értelmezés, hozzáállás, a külső munkatársak, az egyedi megoldások sokasága, a technikailag és szellemileg képzett gárda jóvoltából lesznek ezek a műsorok is alkotó jellegűek.

A harmadik legfontosabb dolog, az irodalom kiemelése a hétköznapi porral belepertett életből. A 3. műsor mérhetetlen szellemi többletet képes nyújtani azoknak, akik hajlandók befogadni. Mindig hagy azonban annyi teret és szabadságot, hogy a hallgató maga is aktív, alkotó résztvevője legyen a műsoroknak. Számtalan előnye közül nem térhetek ki mindre. Eredeti célját, vagyis azt, hogy az embereknek az igényes kultúrát továbbítsa, a probléma dinamikus megoldását és a korszerű társadalomszemlélet módjait bemutassa, eredetien, hatékonyan és nagy sikerrel végzi. Mindezt a humanista társadalomépítő szemszögéből nézve örömmel veszem tudomásul.

BELGRÁD 3.

Újfent elzengedezhetném a Zágráb 3-mal kapcsolatos dicsőreteimet. Nem másolata az előbbinek, sem az előbbi az utóbbinak. Ez is éppúgy a „felső tízezer” műsora, azonos értelmezésben, mint az előbbi. Ugyancsak a kultúra, a társadalomszemlélet szószólója.

Vannak azonban specifikus jegyei is ennek az adónak, azonkívül néhány kérdésben eltéréseket is tapasztalhatunk. A mai jazz már rég túlhaladta eredeti célját és keretét, igényességével aligha mondható szórakoztatónak. Eljutott abba az állapotba, amikor épp olyan megbecsülésben részesedik, mint a komoly zene. Ezt érezteti a 3. műsor is. De a jazz klasszikusainak és avantgardejának bemutatásán kívül a zenés műsorokban más újdonságokat is felfedezünk. Még kifejezettebb mértékben jut előtérbe a kortárszene ápolása. A pikáns téma sem ritka (Zenei hagyomány — énekes és hangszeres darabok. Nyugat-Jáva szigetéről pl.). Nagyobb hangsúlyt fordítanak hazánk hangversenytermei programjainak bemutatására. Ezzel az előadókat és a szerzeményeket is közelebb tudják hozni az otthonokhoz. Részletesen közvetítenek a nálunk rendezendő fesztiválok programjaiból. Bárhogyan is próbáltam értelmezni a zenés műsorokat, valahogy az az érzésem, hogy egy karnyújtásnyival megelőzik a zágrábi 3. műsort azzal, hogy a modern itt még modernebb, az időszerű még időszerűbb.

Mit mond az irodalom? Élénk, pezsgő élet sok újdonsággal és forrósággal. Bőven találok olyan témát, amelyet a rádió segítsége nélkül valószínűleg sohasem állt volna módomban megismerni (buddhista irodalom pl.). Vajdasági írók, költők jól megférnek Salvador Dalival, tanulmányokkal, esszékkel a művészetekről. Bőven akadnak filozófiai, esztétikai, társadalomtudományi tárgyú fejtegetések.

És a Krónika, amely nem a világ háborúival, katasztrófáival, politikai

és természeti csapásaival foglalkozik, hanem a szellemi újdonsággal. Könyveket, stúdiumokat, új alkotásokat, technikai kiadványokat, kongresszusok, értekezletek, egyetemek és kutatóközpontok új publikációit ismerteti. Kiállításokra, tárlatokra, galériákba kalauzol el bennünket. A forrásmunkák beszerzéséhez ad hasznos tanácsokat, útbaigazítást. Itt jut igazán kifejezésre a legkorszerűbb.

*

Ennyit az „egyedek” életéről. Mielőtt azonban pontot tennénk, említjük meg azokat a problémákat, amelyek zömmel közösek.

Sok múlik tehát a tudósító találékonyságán, rátermettségén, helyzetfelismerésén. Érezzük a riportból azt, hogy a téma érdekli a közvéleményt és nem mondvacsinált ügy előtt állunk.

Jogtalanul hódított magának teret a műdal — az eredeti népdal rovására. Elfeledjük, hogy a műdal nem képes helyettesíteni az igazi népdalt semmilyen rendeltetésében sem. A műdal az illúzióinkat táplálja csak, a népdal ezt sohasem teszi. Kár lenne a nemzeti és nemzetiségi kultúrát így elhanyagolni.

A széles sávú adók nem helyeznek elég hangsúlyt az irodalomra. Verselni, drámát, regényt hallgatni örömteli dolog. Ezekben az alkotásokban is ott vannak a múlt és jelen bölcsességei és igazságai. És gyermekeinkről se feledkezzünk meg — a véggel-rőffel harsogó szórakoztató zene helyett néha tegyünk értük is valamit.

Gyakrabban kellene tudomást szereznünk a hazai művészgárda tevékenységéről és fontos szerepéről. A rádióknak minden lehetősége és eszköze megvan ahhoz, hogy ezeket a „különcöket” emberhez méltó megbecsülésben részesítse.

A tömeges helyes informálásához hozzátartozik a kommentár, vita, stb. A helyzet nem ismerése, a szituációk bonyolultsága, a bizonytalanság sosem vezetett jóra. Ezen az állapoton is akad korrigáltnivaló.

Bár oktatási intézményeink és munkaszervezeteink foglalkoznak a marxista neveléssel, társadalomismereteink bővítésével, az öngazgató szerepének és helyzetének taglalásával, úgy látszik, mégsem elég hatásosan. Kulcsfontosságú kérdésekben siethet segítségünkre a rádió.

Végül: a rádióállomások közötti kooperáció szintje magasabb és sokoldalúbb is lehetne. Ezáltal új minőséget és tartalmat nyerhetnének.

Íme, megpróbáltam keresztmetszetét adni annak, amivel naponta találkozunk kell. Sok mindennek ki kellett maradnia, de a cél nem a részletesség és aprólékosság volt. Néhány példával igyekeztem megvilágítani az erőnyeket és a fogyatékságokat. Mindenütt azt emeltem ki, ami adott esetben a legtöbb információt szolgáltatja ennek a tanulmánynak a megírásához. Ezért történetet meg, hogy egyes esetekben látszólag csak a jót, máshol csak a rosszat láttattam.

Rezime

Programska kultura naših radio-stanica

U ovom radu autor je učinio predmetom svoga istraživanja programsku kulturu nekih domaćih radio-stanica. Ukazuje na bit globalno uzete programske kulture, posebno ističe složenu zavisnost lanca: program—slušalac, te njegovo ubedenje da ni ovaj medij ne može izgubiti svoja glavna, karakteristična obeležja sve dotle dok u njegovom dinamizmu bude reflektovan čovek današnjice.

Autor ovog rada namerno ne nastoji da sačini kritiku koja ulazi u male detalje, niti takvu koja daje odgovor na sve probleme. Ukazuje na neke karakteristične tačke izdignutih, razmatranih programa. U njegovim primerima podjednako nalazimo i one najgore, a i one koji obiluju idejama i veoma su sadržajni. Ovu koncepciju svesno primenjuje i prilikom ispitivanja karaktera programa bilo onih značajnih radio-stanica ili pak onih regionalnih u nas. Glavni cilj autora je bio da na ovaj način podstakne odgovorne na dublje razmišljanje prilikom sastavljanja sadržaja dnevnog programa pa i sadržaja svakog posebnog dela.

Summary

Program Culture of our Radio Stations

The author of this article deals with the program culture of some of our radio stations. Points out the essence of program culture, the tight relation between the program and the audience and the major characteristics of this medium, noticing that the relation depends from the intensity of human reflection in the programs.

The author is not trying to give a detail critique or answers to all questions. He just points out the characteristic moments of some programs. Among his examples one can find those beyond any criticism as well as interesting ones with lots of ideas. He uses this same concept when analysing the programs of important radio stations as well as programs of the local stations. The major purpose of writing this article is to draw the attention of the responsible people, and to stimulate them for deeper thinking when they project the daily program and the contents of each program unit.

Beszédes Valéria

ADATOK A SZABADKAI TANYÁK KIALAKULÁSÁHOZ

A tanyák történelmi gyökerei a XV. századig nyúlnak vissza. Kezdetben a jószágterelő téli szállásokon gyűjtötték össze azt a takarmánymennyiséget, amely az állatok részére a téli hónapokban elegendőnek látszott. Itt télen át csak a férfiak tartózkodtak. A tanyát a gazdasági szükségszerűség hozta létre és fejlesztette tovább. Idők folyamán a legelő fokozatos feltörésével, az egyéni földtulajdon kialakulásával a tanya általános mezőgazdasági központtá vált. Kora tavasztól késő őszig kint tartózkodott az egész család, hogy az éppen esedékes munkát közvetlen közelből tudja végezni, és a sok közlekedés ne rabolja el az idejét. Később már a fiatalok egész évben kint laktak, az öregek viszont a városi vagy falusi otthonukban éltek. Egyes esetekben már olyan családok is akadtak, amelyeknek a tanya nyújtott állandó lakást és összeköttetése az anyatelepüléssel csökkent.¹

A tanyás település mindig valamilyen zárt település tartozéka. Így van ez a szabadkai tanyákkal is. Az alábbiakban kialakulásuk néhány vonását próbáljuk számba venni a XIX. század első évtizedéig.

Erdei Ferenc a szabadkai tanyákat különleges tanyáknak tartotta, soros falvaknak, melyeknek kevés kapcsolata van a várossal, mert megtelepültek a lakói.² A szabadkai tanyák kialakulásukkor — véleményünk szerint — állandóan lakottak voltak, tehát a várost körülvevő tizenkét pusztának nemcsak ideiglenes lakói voltak, hanem olyanok is, akik egész életüket a pusztákon töltötték. Nézetünket azokkal az adatokkal szándékozunk alátámasztani, melyeket Iványi István városmonográfiájában feldolgozott, valamint a Szabadkai Történelmi Levéltár (SZTL) térkép-gyűjteményében találtunk.

A várost körülvevő puszták állapotáról a XVI. századtól — igaz, nem folyamatosan — vannak adataink. Ezekből kitűnik, hogy a puszták lakottak voltak:³ 1580-ban és 1590-ben Novi Bajmokon 21, Nagyfényen 15, illetve 25, Györgyénben 17, illetve 26, Kelebián 18, illetve 57, Ludason 29, Sebesicsen 13, illetve 26, Tavankuton 16, illetve 23, Verusi-

cson 25, illetve 39 ház volt. A fenti összeírás szerint egyes helységek lakóinak száma tíz év alatt még gyarapodott is. Bajmok és Ludas hiányzik az 1590-i összeírásból. Ez a lakatlanság rövid ideig tartott, mert az 1687-től származó adókiivetésben Ludason 200, Bajmokon 200 ház volt. Az összeírásban ismét felsorolják a pusztákat; Györgyént kivéve mind lakottak voltak.⁴ Arról is vannak adataink, hogy a ludasiak a hódoltság végén Ismail Oggia bégtől Csorva, Ötömös, Kisülés, Belosovic pusztát vették bérbe,⁵ tehát ebből is következtethetünk, hogy a ludasiak állandóan itt tartózkodtak. Más adatok szerint, ugyancsak a török időben, Bajmokon és Tavankuton is állandóan laktak. 1660-ban Kopunovics Miklós juhász Bajmokon, 1693-ban Gugánovics Jeromos pedig Ludason született.⁶

1776-os tanúvallomások szerint már a török időben itt laktak a bunyevácok elszórtan a pusztákon.⁷ Életmódjukról Marsigli tudósít bennünket. Kizárólag baromtenyésztéssel foglalkoztak,⁸ földbe vájt vermekben, zemunicákban laktak. Ezekben éltek még a XVIII. század elején is a határőrök, nemcsak a férfiak, hanem a katona rokonai is, és a határőr földjét használták.⁹ Valószínű, hogy már ebben a kezdeti időszakban is nagycsaládi szervezetben, zadrugában éltek.

A fentiek alapján feltételezhetjük, hogy a város körül elterülő puszták a török időben nem néptelenedtek el, mert szinte folyamatos adataink vannak arról, hogy nemcsak a városban, hanem a pusztákon is laktak. Arról van szó, hogy az itteni lakosság kicserélődött szerb, illetve bunyevác állattartókra.¹⁰ Hogy a török időkben nem létesítettek falvakat, az azzal magyarázható, hogy a török feudális számára kifizetődőbb volt a puszták bérbe adása, mint falvak létesítése. Igaz, kevesebb bért kapott a puszták bérletéért, de ez biztos összeg volt. A török hódoltság után, mivel a város és környéke fegyverrel visszaszerzett tartomány volt, egykori földesurának leszármazottjai kihaltak, az egész terület a királyi kincstár tulajdonát képezte. A kincstár az itt szolgálatot teljesítő katonáknak, határőröknek adómentes földeket adott rangjuknak megfelelően.¹¹ A határőrvidék felszámolásával Szabadka mezőváros lett, s a város körül elterülő puszták is a tulajdonába kerültek, cserébe földesúri adót fizetett. Ekkor se kerülhetett sor a falvak telepítésére, mert most már a városi magisztrátus akadályozta, hogy a puszták kikerüljenek tulajdonából. Jó példa erre a Bajmok és Csantavér telepítése körüli huzavona. Csaknem húsz év kellett ahhoz, hogy Mária Terézia királynő parancsát teljesítsék, hogy Bajmokon, illetve Csantavéren a tanyákat összevonják és tisztázzák jogi viszonyaikat.¹²

Hogy állandóan lakottak lehettek a szállások, azt Cothmann¹³ jelentése is bizonyítja, mert csak azokat a tanyákat lehet összevonni, egy helyre telepíteni, amelyeknek a lakói állandóan kint tartózkodnak. A város előljárósága a falvak telepítése ellen egyebek között azzal is érvelt, hogy a „már a künn lakókat sem lehet jogosan kényszeríteni, hogy az eddig szorgalommal művelt és termékenyvé tett földeket elhagyván, másfelé menjenek és újra kezdjék a terhes fáradságot”.¹⁴ A szabadkai ta-

nyák kétlakivá válása a XVII. század második felében jöhetett létre, amikor a város polgárai annyira megerősödtek anyagilag, hogy a városban is építhettek maguknak házakat. 1780-ban, mikor a pusztákon kiosztották a földeket, a polgári jog elnyeréséhez — a privilégium 15. szakasza értelmében — arra is szükség volt, hogy a városban tisztességes házat építsenek maguknak és abban vagy ők, vagy pedig a megbízottjaik lakjanak.¹⁵ Ugyanebben az évben szabályozták azt is, milyen körülmények között építhetnek szállásokat a pusztákon. Legalább harminc lánc földre volt szükség, hogy tanyát verhessenek.¹⁶

Hogy milyen nagy jelentőségük volt a pusztai földeknek, az abból is látható, hogy a város körül elterülő ugar felosztásában is az volt a mérvadó, ki mekkora földdel rendelkezett. Ennek alapján a kérelmezőket négy csoportba osztották. 352 tulajdonosnak biztosan volt tanyája. A fennmaradt 320-ról nem tudni, hogy volt-e, mert ebbe a csoportba azok kerültek, akiknek 0–50 lánc földjük volt.¹⁷ A tanyák szám szerinti felsorolását öt pusztán találtuk meg eddig. 1789-ben Guldovac kamarai tanácsos összeírásokat végzett Györgyénben, Sebesicsen, Kelebián, Vámtelenen és Tavankuton.¹⁸ Ludas is a népesebb puszták közé tartozott, mert 1832-ben 282 nő, illetve 36 nőtlen gazda élt itt.¹⁹

A szabadkai szállások is kezdetben állattartó szállások voltak. A XVII. század térképén²⁰ a város neve mellé a rajzoló marhákat is rajzolt; ezzel is utalt a kiterjedt állattenyésztésre. A fennmaradt első állatösszeírások is ezt igazolják. 1702-ben 1902 lakosnak 607 ökre, 498 lova, 93 csikója, 511 tehene, 746 borjúja, 2593 juha, 541 sertése volt.²¹ Az 1748-ból származó adóösszeírás szerint 759 családnak 1249 ígás ökre, 1213 lova, 615 fejős tehene, ezenkívül a városi közlegelőn 476 ökre, 498 tehene és 254 tinója volt.²² Ha összehasonlítjuk az 1702-es adatokat az 1870. évi adatokkal, akkor kitűnik, hogy korábban majdnem minden lakosra jutott egy marha, a múlt század második felében pedig már csak minden ötödik lakosra, 1748-ban 13 marhakereskedő volt a városban, a múlt század végén már egy sem. A marhatenyésztés mellett a juhtenyésztés is számottevő volt: 1702-ben 2592, 1748-ban 8620, 1780-ban 50–60 000 juh legelt a város környéki legelőkön. 1770-ben jelenik meg ezen a területen a birka. Ekkor még csak 6915 darab volt, de tíz év múlva már 77 799.

A város gazdasági felemelkedését a földművelés hozta meg. 1748-ban 400-an foglalkoztak az adózó polgárok közül földműveléssel. Ezek 18 875 pozsonyi mérő búzát, 4250 pozsonyi mérő árpát, 4372 pozsonyi mérő zabot, ezzel szemben egy századdal később 160 255 pozsonyi mérő kétszerest, 179 883 árpát, 236 174 pozsonyi mérő zabot termeltek a várost körülvevő ugarokon, illetve szállásföldeken.²³ A földművelés a múlt század második felében vált intenzívebbé, mert egy 1838-ból származó rajzon még igen szegényes a gabonapiac. A krónikások azt is feljegyezték, hogy egy Szudárevics nevű gazda a múlt század első évtizedében el akarta adni gabonáját a piacon.²⁴ Mégis arra kell következtetnünk,

hogy már a XVIII. század második felében megkezdődött a földművelés, mert már 1747-ben elhatározták, hogy a pusztákban levő kaszálókat, legelőket és szántókat felméri és elkülönítik.²⁵

Az állattartás és a gabonatermesztés mellett a kertek a város gazdasági életében jelentéktelen szerepet játszottak. A tizenkét pusztából csak kettőn foglalkoztak kertészettel. Ludason és Kelebián, e két pusztán termesztették a város számára szükséges konyhakerti veteményeket. Ezenkívül — különösen Ludason — a dohánytermesztés is számottevő volt.²⁶ 1750-ben még adóztak a ludasiak a városi magisztrátusnak; minden lánc után fél mázsa dohányt kellett beszolgáltatniuk. Nagyobb mennyiségben Kelebián termeltek dohányt 83 holdon. A XIX. század második feléig foglalkoztak a kultúrával, 1868-ban a ludasi gazdák különböző visszaéléseket követtek el, ezért megtiltották a dohány további termesztését.

Hogy a kertészetnek valamikor jelentős volt ez az ága, napjainkban csak a nép emlékezetében él. A ludasiak emlékeznek még néhány dohánypajtára. Kelebián az utolsó pajtát 1981 áprilisában bontották le. Hogy a kertészkedés az utóbbi pusztán is jelentős volt, azt a helynevek is bizonyítják, mert például a Kelebiai-tó mellett húzódó házsort Kertész sornak nevezik. A kertészkedés megköveteli, hogy a gazdák állandóan kint lakjanak. A dohány művelése is egész évre munkát ad az itt lakóknak.

A Szabadkai Történelmi Levéltár térképgyűjteménye rendkívül gazdag. Nemcsak a város belterületéről vannak értékes kéziratos térképei, hanem a pusztákról is. A különféle kéziratos térképek a XVI. századtól kezdve Szabadka (Zabátka) mellett a környező települések közül Ludast, Tavankutat, Madarast is feltüntették.²⁷ A városról és az azt körülvevő pusztákról a XVIII. századtól kezdve vannak térképeink. Az első ismert térkép 1747-ből származik. Vázlatosan láthatók rajta az utcák, a város körüli puszták és az azokon található templomromok.²⁸ A későbbi térképeken, az 1782-ben és az 1783-ban rajzoltakon, már a tanyák sorát is láthatjuk.²⁹ 1776-tól kezdve, attól függően, hogy mi célból készültek a térképek, vagy a puszták egy részét, vagy az egész pusztát feltérképezték. Az 1776-ból³⁰ származó kelebiai térkép még elszórtan tünteti fel a tanyákat, az 1787-ből fennmaradotton már a tanyasorokat is megfigyelhetjük a tó partján, valamint a Mélykúti út mellett, s kezd kialakulni a Szerb sor is.³¹ Ludasról 1817-ből van részletes térképünk.³² A tó nyugati és keleti partján is tanyasorok vannak bejelölve, a csurgói részen is házak sora húzódik. A mai térképeken a nyugati tanyasor tovább fejlődött, a tó keleti partján felépített tanyák viszont eltűntek. A földművelés nagyságára utal az is, hogy a pusztában már négy szárazmalom is volt.

A sebesicsi, illetve tavankuti pusztákat³³ akkor mérték fel, amikor összeírták Vámtelek, Györgyén, Kelebia, Sebesics és Tavankut puszták tulajdonosait. A levéltárban eddig még nem került elő Vámtelek, Györ-

gyén és Kelebia térképe, viszont a sebesicsi, illetve tavankuti térképek feltüntetik a tanyákat, az utóbbiak a dohánykerteket is. E két pusztán még elszórtan épültek a lakóházak, de Tavankuton a szállások egymástól ugyan távol, mégis egy vonalban vannak berajzolva.

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy városunk tanyavilága a XVI. századtól folyamatosan együtt fejlődött a várossal. Az első szállások a pusztáknak azon a részén alakultak ki, melynek helyén a legélelkepebbek voltak a korábbi falvak. Lakói kezdetben állandóan itt lakhattak, de a XVIII. századtól kezdve, a város gazdasági felemelkedésével, a szállásiak egy része kétlakivá vált, míg a tanyasiak jelentős hányada mindvégig a pusztákon élt. A XVIII. század második felében az állattartás mellett a földművelés is kezd jelentőssé válni, hogy azután a XIX. században a gazdasági életnek ez az ága vegye át a vezető szerepet.

Jegyzetek

- ¹ Balassa Iván—Ortutay Gyula: Magyar néprajz. Bp., 1979., 113—114.
- ² Erdei Ferenc: Magyar tanyák. Bp., 1976., 230—231.
- ³ Iványi István: Szabadka szabad királyi város története. Szabadka, 1886. I. 69—70.
- ⁴ Szabadkai Történelmi Levéltár (SZTL). Másolatgyűjtemény. 25. sz.
- ⁵ Iványi I. 76.
- ⁶ Iványi I. 79.
- ⁷ Iványi I. 77.
- ⁸ Iványi I. 76.
- ⁹ Iványi I. 76.
- ¹⁰ Iványi I. 79.
- ¹¹ Iványi I. 112—113.
- ¹² Iványi I. 233, 329—334.
- ¹³ „S minthogy a városi tanács teljes számban fogadott engem, előadtam nekik, hogy — minthogy pusztáikban elszórva különben is hasztalanul nagy terjedelmű aloldiai vagy szállásaik vannak, — ezeket a közjó iránti szeretetből is a királyi utak mellé összevonják s belőlük falvakat alakítsanak. Iparkodtam őket meggyőzni arról is, mily hátrányos dolog az, ha földeiktől oly távol (t. i. a városban) laknak, és birtokuk így elosztva idestova elszórva van; továbbá mennyi kára van a város korcsmajövedelmére nézve, ha a távolabbi szállásokon laknak.” Cothmann Antalnak, a magy. kir. udvari kamarai tanácsosnak jelentése a bács-kerületi kamarai puszták állapotáról 1763. dec. 28. Az eredetiből fordította: Iványi István. Szabadka, 1888., 39—40.
- ¹⁴ Iványi I. 234.
- ¹⁵ Iványi II. 169.
- ¹⁶ Iványi II. 176.
- ¹⁷ SZTL, aec. 24. A. 32/1789. Azoknak a névsora, akik ugarföldet kaptak.
- ¹⁸ A györgyéni szállásiak névsora: Lucas Sztantich, Anaftasia Rudich, Adalbertus Tumbasz, Joanes Prchich, Adalbertus Jaramazov, Paulus Bartall, Andria Prchich, (?) Vujevics, Damian Dulich, Franciscus Bru-

ich, Ivan Matkovich, Damian Dulich, Nikola Ivkovich, Thomas Bulyovcsics, Dusan Bulyovcsics, Franciscus Mamuzsich, Jozefus Mamuzsich, Matia Bajich, Georgius Bajich, Mio Bajich, Nikola Ivkovich, Antika Szárich, Jozefus Jaramazov, Paulus Barthall, Adalbertus Prchich, (?) Bacshá, Jakob Margerich, Lucas Szkenderov, Marko Necsich, Marko Sztipich, Illia Bacsich, Simon Bacsich, Jakov et Augustin Milaczky, Joso Sztipich, Stefanus Kullunchich, Josephus Dulich, Adalbertus Dulich, Mia Pejich, Simon Pejich, Marco Jerkovich, Mio Vukovich, SZTL, aec. 24. A. 14/1789.

A kelebiai gazdák névsora: Horváth Antal, Mio Krnyajszky Puskás, Vaso Pajo Zvekics, Vaszo Szegedinác, Makszimusz Mamuzich, Vaszo Rain, Bosko Krnyajszky, Teodor Krnyajszky, Misko Tainacsija, Mio Pessich, Misko Ribics, Marco Krnyajszky Mitrovics, Mio Krnyajszky Butodin, Theodor Krnyajszky Jovics, Lazar Krnyajszky Gazdin, Carlos Kovács, Johanus Friczner, Jozepus Krnyajszky Mitrich, Anta Vezin, Misko Aradszky, (?) Markovics, Georgius Kopunovics, Chiro Alekszics Jovanov, Franciscus Kaszonyi, Lazar Boni, Simon Boni, Danillo Becsin, Marco Evetovich, Theodor Puskás Krnyajszky, Makszim Zubkov, Takács Márton, Blás Krnyajszky, Ivan Szuchich, Zaria Zvekics, Johanus Vojnics Baráth, Szőke János, Nagy György Puskás, Furkó János, Andreas Gyullay, Kovács Tamás, Josephus Kereszthury, Franciscus Revel, Georgius Kardos, Manojlov Kallian, Nagy Albert Kis Teleky, Simon Romics, Thury Mihall, Mathia Vojnich, Sava Bajics, Marco Evetovich, Gaspar Jager, Antonius Franciskovics, Kovács János Rezsuka, Tóth Páll Jakcsuk, Martin Schimits, Mészáros Jacob, Csajkás György, Joanus Hasváry, Almásy Tamás, Kálló János, Rác Antal alias Szabó, Kovács János Zsugora, Hublik Jóska, Kovács Mátyás Zsugora, Páll György, Marin Taskovich, Túrko Mátyás, Túrko János, Franciscus Kászonyi, Ivan Vojnich, Mio Turanov, Naum Csamcsag, Mio Kossics, Jacov Kossiry, Horváth László, Berkes György, Jakob Metszer, Kovács András Lelek, Trencsini Páll, Lévaj János, Petrus Jossich, Matheus Rudics, Ivan Antunovich, Tomo Gyukics, Simon Greccics, Vörös János, Georgius Kopunovich, Antun Kopunov, Nagy Imre Hegyessy, Maxim Kopunovics, Matheus Kopunovics, Ivan Kopunovics, Nagy Imre Hegyessy, Stephanus Balas Piri, Antall János, Hegedűs Páll, Takács Márton, Theodor Puskás, Vaso Jovincev, SZTL, aec. A. 20/1789.

A sebesicsi gazdák névsora: Miso Rakics und Makszim Rakics, Luka Perchich, Kreszta Milics, Trifun Raikov, Anton Kujuncsics, János Kaziba, Gerk Sivkov, Joseph Barai, Ivan Machkov, Pava Mamusics, Albert Turchain, Ignati Juhas, Matko Bernics, Marko Ivkovich, Miko Kopilovics, Joso Rudics, Andria Rudics, Lovro Rudics, Mathe Rudics, Anton Wukovics, Petar Tumbasz, Antal Kovács, Anton Widakovics, Sándor Woinics, Marko Stantics, Marko Raichics, Simon Raichics, Wranja Poljanov, Pavla Mitrich, Mirko Tumbasz, Vaso Katanchich, Joso Tumbas, Matko Delich, Matko Buljovchich, Zakaria Ivkovich, Illia Jurich, Ivan Czernkov, Ivan Miloszavljev, Stipan Peics, Simonov Widakovich, Gyurka Widakovich,

(?) Kardos, Michael Wermes, Miho Kovács, (?) Schefer, Jerko Wukovics, Matko Ivkovich, Andria Peich, Janos Egrinyich, Thadia Tumbas, Albert Tumbas, Jakob Tumbas Pivar, Stepan Stainaz, Ivan Polyakovics, Anton Kopunovics, Thadia Perchich, Wena Perchich, Nikola Franciskov, Matho Basics, Luka Franciskov, Ivan Widakovics, Anton Jaramazov, Stipan Bertics. SZTL térképgyűjteménye, 3. 1. 3. 8/1788.

A tavankuci gazdák névsora: Luka Perchich, Janko Berjaz, Ivan Balashovich, Miho Rudich, (?) Kerovich, Matho Perchich, Anton Gersich, Illia Szkender, Miho Simich, Luka Perchich, (?) Meszaroch, Pavo Perchich, Ivan Perchich, Tadia Perchich, Simon Perchich, Michal Wermesch, Illia Budanovich, Ivan Czernkovich, Peter Widakovich, Ivan Czernkovich, Jakob Szkenderovich, Joso Szkenderovich, Sztipan Szkenderovich, Marian Szkenderovich, Luka Bosnyachky, Ignaty Wukovich, Gyuka Wukovich, Jerko Wukovich. SZTL térképgyűjteménye, 3. 1. 3. 7/1789.

Külön jegyzék van a sebesicsi, györgyéni, vámtелеki és kelebiai földtulajdonosokról a föld nagyságával. SZTL, aec. 24. B. 63/1789.

¹⁹ A ludasi hívek összeírása. SZTL, pol. 12. C. 210/1832 és 12. D. 232/1834.

²⁰ Cartographia Hungarica I. 1528—1696.

²¹ Iványi II. 203—204.

²² Iványi uo. és Gaspar Ulmer: Subotica 1748. Rukovet, 1974. 3—4. sz. 145—154.

²³ Ulmer uo.

²⁴ Iványi II. 197.

²⁵ 1754-ben a kelebiai pusztákat is rendezték, a legelőket elkülönítették a szántóktól. Iványi II. 166.

²⁶ Az SZTL térképgyűjteménye 3. 1. 3. 27.

²⁷ Cartographia Hungarica I. 1528—1696.

²⁸ SZTL másolatgyűjtemény 40.

²⁹ SZTL másolatgyűjtemény 47, 49.

³⁰ SZTL térképgyűjtemény 3. 1. 3. 2.

³¹ SZTL térképgyűjtemény 3. 1. 3. 6.

³² SZTL térképgyűjtemény 3. 1. 3. 27.

³³ SZTL térképgyűjtemény 2. 1. 3. 7. és 3. 1. 3. 8.

Rezime

Podaci o nastajanju subotičkih salaša

Subotički salaši su se konstantno razvijali sa gradom. Prvi salaši su izgrađeni u onim delovima pustare gde su i pre bila sela, koja su u doba turaka razorena. Žitelji tih salaša u početku su stalno ovde stanovali, a od XVIII veka sa ekonomskim razvojem grada, jedan deo salašara kupio je kuće i u gradu, pošto su ih na to obavezali, ali većina ih je i dalje živela u pustari. Do XVIII veka su se pretežno bavili stočarstvom, a od sredine toga veka značajno je bilo i bavljenje ratarstvom. Studija se koristi sa podacima iz Ivanijskog i Istorijskog arhiva u Subotici. Saopštava spisak salašara iz Tavankuta, Đurđina, Šebešića i Kelebije sa kraja XVIII. veka.

Resumee

Die Angaben von dem Entstehen der Bauernwirtschaften neben
Subotica

Die Bauernwirtschaften neben Subotica, entwickelten sich mit der Stadt zusammen.

Die ersten Bauernwirtschaften erlaube man auf demjenigen Teilen der Grassteppe, wo auch früher Dörfer waren, die während der Türkenzeit zersört wurden. Am Anfang wohnte die Bevölkerung nur auf diesen Bauernwirtschaften und von dem XVIII Jahrhundert mit der ökonomischen Entwicklung der Stadt, ein Teil der Bevölkerung kaufte sich die Häuser in der Stadt, weil sie dazu verpflichtet waren; aber der größte Teil wohnte auch weiter auf der Grassteppe.

Bis XVIII Jahrhundert beschäftigten sie sich vorwiegend mit der Viehzucht, und von der Mitte des XIX Jahrhunderts, von großer Bedeutung war auch die Beschäftigung mit dem Ackerbau. Die Studie benutzt die Angaben aus Ivanji und Historischen Archiv in Subotica. Verständigt die Verzeichnis der Bauernwirtschaftbevölkerung aus Tavankut, Djurdjin, Šebešić und Kelebija von dem Ende des XVIII Jahrhunderts.

TANULMÁNYOK, CIKKEK

Szilágyi Gábor

VAJDASÁGI KÉPZŐMŰVÉSZETI TALÁLKOZÓK

ORSZÁGOS KÉPZŐMŰVÉSZETI TALÁLKOZÓK SZABADKÁN
(1962—1982)

A képzőművészeti találkozók fogalma és léte nem új keletű, csak ezek a tevékenységek állandóan más és más formában jelentkeznek és állandóan változnak. Barbizon, Nagybánya és a Bauhaus, valamint utánuk a különböző országokban létrejött alkotóházak, művésztelepek és műhelyek, szobrászati és kerámiai szimpozionok és az ezekhez hasonló alkotó jellegű képzőművészeti találkozók bizonyítják ezt. A találkozók indítékai, célkitűzései, témái és megvalósítási módszerei úgy alakulnak, formálódnak és változnak, ahogyan azt egy történelmi idő gazdasági és társadalmi adottsága megalapozza, kultúrigénye és érdeke megkívánja, és ahogyan azt a művészet és az alkotók igénylik. Így van ez a vajdasági képzőművészeti találkozókkal is. Vajdaságunk területén már 1898-ban létrejön az igen jelentős németelemei művészetalálkozó, melyet Kovalszky Sarolta vezet. A művészek a nagybecskereki Torontál megyei Szőnyegipari RT üzemében falikárpit szőtteket készítenek, amelyek még a párizsi világkiállításra is eljutnak és ott díjat kapnak. Szabadkán csak 1923-ban kerül sor vajdasági jellegű művészetalálkozóra, amely megmegalakítja a történelem folyamán először a Vajdasági Képzőművészek Egyesületét, programot fogad el az alkotómunka fejlesztésére, egy közös műterem létrehozására és Topolyán egy művésztelep megalapítására tesz ajánlatot. Petrovgradon (Nagybecskereken, ma: Zrenjanin) 1931-ben és 1932-ben a vajdasági művészek egy népes csoportja alkotással és kiállításokkal egybekötött művészetalálkozót rendez. A második világháború után a szabad Vajdaságban, a népfelszabadító harc és szocialista forradalom vívmányaként a kultúra és a művészet előtt is új távlatok nyílnak. A néphatalom központi irányítással kezdi el mind a gazdasági, mind a társadalmi élet minden formájának a kialakítását. A képzőművészeti élet kialakításában is a dogmatikus elvek az irányadók. A központi eszközökkel fenntartott intézmények, a szakszervezetek és szövetségeik az akkori kultúrpolitika megvalósítói. Ezzel megkezdődik a kultúra intézményesítése, adminisztrációs irányítása és pénzelése. Elsőbb-

séget az adminisztratív központokban levők élveznek és ez kialakítja a központok gazdag kultúréletét, amely az alkotók többségét a nagyvárosokba csábítja. A központok privilégiumai, a csoportok monopóliuma, az állandó eszmei és szakmai felügyelet, a köztársasági egyesületek bezárkózása, a jelentősebb rendezvényekről való kihagyás vagy kiszűrés, az elszigetelésből származó magárahagyatottság mind olyan tényezők abban az időben, amelyekkel a vajdasági alkotó művészek nagy része szembe találja magát.

Az 1948-as esztendő döntő jelentőségű egész hazánk, de más országok népeinek szocialista továbbfejlődésében is. Az ország népe a függetlenség mellett dönt, a szocializmus építésének, a további forradalmi átalakulásnak a saját, demokratikus útját akarja járni. A dogmatizmus elvetése teljes eszmei és érzelmi szabadságot jelent minden ember számára. 1950-ben forradalmi döntést jelent a munkásönigazgatás bevezetése gazdasági és társadalmi életünk minden területén. Megindul a decentralizáció, megkezdődik a harc a bürokratizmus és az etatizmus ellen. További fejlődésünk ettől kezdve emberközpontúvá válik. Szocialista humanizmusunk minden ember képességére, tudására, egész érzelmére és értelmére, alkotói akaratára épül. Ez kizárja az elitista kultúrát és megköveteli a kultúra társadalmasítását. Ekkor, az etatizmus alkonyán és az önigazgatás hajnalán Vajdaság és az egész ország képzőművészeti életében elindul egy demokratikus folyamat, amely a szabad alkotó művészetnek és az egész képzőművészeti kultúra fejlődésének új utakat biztosít. Az Újvidéken megalakult Vajdasági Képzőművészek Egyesülete pár év után megszűnik önálló egyesület lenni és a centralisztikus törekvések miatt beolvad Szerbia képzőművészeti egyesületébe, az ULUS-ba. Ennek alapszervezeteként működik egészen 1974-ig. Mivel központilag intézik még a tagosítást is, a vajdasági alkotók zöme kimarad a központi kiállításokról. A művészek nagy része csalódik az egyesület hatékonyságában, és mivel nincsenek galériák és kiállítási intézmények, Vajdaság területén ebben az időben igen ritkán kerül sor kiállítás megrendezésére. Ebből a magukra hagyatottságukból és társtalanságból keresnek kiutat a művészek, egyéni akciók kezdődnek, de csoportosan is rénykednek azért, hogy felkeltsék az érdeklődést a művészetek iránt. Ezekkel az akciókkal a művészek elsősorban a helyzetükön akarnak változtatni, szeretnék valóra váltani elképzeléseiket és célkitűzéseiket, értékesíteni és közkinccsé tenni alkotásaikat, ezért keresik a mecénást, a megértőket, az elfogadó és támogatást nyújtó közegeket és személyeket. Így jönnek létre az első képzőművészeti találkozások és Vajdaság területén, majd később az egész országban is egymás után alakulnak a művésztelepek. Elindul a szabad társulási folyamat — a képzőművészeti élet decentralizációja és társadalmasítása, amely nemcsak új lehetőségeket biztosít az alkotómunkához, hanem erőteljes indítékot ad a művészet sokoldalú kibontakozásához és fejlődéséhez. A művésztelepek és képzőművészeti találkozók révén létrejön a művészet és az alkotó közvetlen kapcsolata sok-sok emberrel és a környezettel, és ez a széles néptömeg

kultúráját, de egyben az egyetemes képzőművészeti kultúránkat is gazdagítja. 1951 nyarán Palicson, helyi kezdeményezéssel és meghívott, ismert művészekkel képzőművészeti találkozót rendeznek. A művészek festették a környezetet, kiállítást rendeztek és egy-egy alkotásukat adományozták a vendéglátóknak. Ennek a kezdeményezésnek itt sajnos nem volt folytatása. 1952-ben Palicson rendezik meg a Magyar Ünnepi Játékok keretében Jugoszlávia magyar nemzetiségű képzőművészeinek nagy kiállítását. Az élő képzőművészek legtöbbsége eljött erre a találkozóra. A következő nagy fordulatot jelentő találkozóra Zentán kerül sor, ahol 1952-ben tíz vajdasági származású festőművész találkozik; utcákról és a Tiszapartról festenek képeket a járókelők szeme láttára, elbeszélgetnek az érdeklődőkkel alkotásukról és művészetükről, a kiállításon pedig fogadják a látogatókat. Így alakul meg Ács József, Milan Konjović és a többi festőművész elképzelése alapján a Zentai Múzeum és Tripolsky Géza vezetésével az első festőtelep. Zentán harminc éve rendeznek jelentős képzőművészeti találkozókat. A festőtelep 20 éves jubileuma alkalmából nyílt meg a Zentai Múzeum Képtára, amely bemutatja a festőtelep gazdag gyűjteményét. A következő 1953-as esztendőttől kezdve, miután a művészek Dévics Imre vezetésével, a járási pártbizottság és népbizottság vezetőinek a segítségével megalapítják a topolyai művésztelepet, Topolya is részt vesz képzőművészeti találkozók megrendezésében. Minden nyáron, 1959-től kezdve pedig télen is, tíz-tizenöt napos találkozókat szerveznek, melyekre az ország más vidékeiről is hívnak művészeket. Megalakult egy grafikai műhely is, de ez még nem tudott nagyobb eredményt felmutatni. Az itteni művészetalálkozóknak egyik legnagyobb érdeme az iskolákban és a más középületekben található nagyméretű murális alkotások, a galéria-város létrejötte stb. 1954-től Becse, a Városi Múzeum és Képtár, a művésztelep vezetősége rendez találkozókat. Az utolsó évtizedben ezeken a találkozókön csak vajdasági művészek szerepelnek. Becsén gyakoriak a művésztanácskozások is. 1956-ban a Zrenjanini Népbizottság is alapít művésztelepet Écskán, amelynek 1970-ig Wanyek Tivadar a lelkes vezetője, majd ettől kezdve Zdravko Mandić lett az Écskai Művésztelep képtárának az igazgatója és a képzőművészeti találkozóknak a szervezője. Az itt szervezett alkotó jellegű találkozókön nagy számban szerepelnek belgrádi művészek, köztük a Decemberi Csoport jeles képviselőivel. Rajtuk kívül más vidékekről is hívtak meg művészeket és így ezek az écskai találkozók szakmai eszme- és tapasztalatcsere szempontjából voltak igen hasznosak s itt a kölcsönhatásnak jutott nagy szerep. A találkozók eredménye az 1958-ban megnyílt Modern Képtár, amely ma már Vajdaság egyik leggazdagabb képzőművészeti gyűjteményével rendelkezik. Az utolsó esztendőik találkozóin fiatal és tehetséges szobrászok is részt vesznek, akik egyes ipari munkaszervezetekben készítenek és állítanak fel szobrokat. 1959-től Kishegyesen, Moják Aranka és Dévics Imre kezdeményezésével keramikumművészek rendeznek alkotó munkával egybekötött találkozókat. Bizonyos értelemben az Országos Kerámia Triennálé megszervezésének a gondolata is itt fo-

gamzott meg. 1960-ban és 1961-ben az adai találkozók vajdasági művészek falikárpit szőnyeget készítenek egy ottani üzemből, ami szintén azt bizonyítja, hogy a művészek és a művészetalálkozók szervezői állandóan azon fáradoztak, hogy társadalmassítsák a művészetet és a művészi alkotómunkát összekapcsolják az élet minden területével. 1973 óta Ada a művészettörténészek találkozóhelye lett. Szerémségben 1955 óta Ruma, Sremski Karlovci és Sremska Mitrovica rendez képzőművészeti találkozókat. A rumai művésztelep is rendelkezik művészek által adományozott alkotások gyűjteményével. Sremska Mitrovicán pedig megnyílt a Lazar Vozarević Galéria és szervezője lett a Sremska Mitrovica-i Szalon kiállításainak, amelyen a vajdasági képző- és iparművészek válogatott alkotásait mutatják be. Pancsova a delibláti Leánykúton rendez már egy évtizede képzőművészeti találkozókat, melyekre amatőröket is meghív. A szabadkai fiatalok egy csoportja Csurgón rendez találkozókat, de ezek abbamaradtak, míg Temerinben ma is aktív, alkotó jellegű találkozók rendez a vajdasági fiatalok egy csoportja. Egy-egy művészetalálkozó Kikindán, Törökkanizsán és Stara Pazován is volt. A zombori Képzőművészeti Ősz 1961-ben Milan Konjović vezetésével kezdte meg működését és csak országos jellegű tárlatokat rendez, de a kiállítások megnyitása alkalmával igen jelentős számban jönnek össze a kiállító művészek, és feltehető, hogy az elmúlt húsz esztendő alatt a művészetről és a kultúrpolitikáról ezeken a nem hivatalos képzőművészeti találkozók jelentős véleménycseré történt. Újvidéken, a tartományi metropolisban csak galéria és kiállítási tevékenység folyik, és a Modern Képzőművészeti Galéria is csak mint iroda működik, nincs képtára, így a kiállításokat a Matica srpska Képtárában rendezi. Kiállításokat még az Ifjúsági Tribün, a Munkásegyletem Kultúrközpontja és a vajdasági képzőművészek, valamint az iparművészek egyesületeinek a szalonja is rendez.

A vajdasági művésztelepek tevékenységét és társadalmi jelentőségüket igen részletesen, sok adattal, fényképekkel és reprodukciókkal illusztrálva dokumentálják az eddig kiadott művésztelepi monográfiák. A kiállítási katalógusokban megtaláljuk azoknak a munkáknak az adatait, amelyeket a művészek a telepek kiállításaira küldtek, a megjelent kritikák és a kiállításokat bemutató írások, ha egyéni vélemény alapján is, de az alkotómunkáról és a kiállított művekről egy bizonyos értékelést adtak. A Szabadkai Képzőművészeti Találkozó 1974-ben, a vajdasági művésztelepek húszesztendő jubileuma alkalmából az összes művésztelepek monográfiai adatainak a gyűjteményét adta ki. Ebben az írásban nem ismételjük meg, de nem is bíráljuk el az eddig rögzített tényeket, a leközlött írásokat, véleményeket és értékeléseket. A művésztelepek sok esztendő tevékenysége és a Zentai Festőtelep megalakulásának harmincesztendő jubileuma alkalmából rá kell mutatni ezeknek a vajdasági képzőművészeti találkozókknak, művésztelepi táborozásoknak azokra az értékeire is, amelyeket pusztán maguk a találkozások eredményeztek. A művésztelepeket, habár a klasszikus értelemben egyik sem tipikus művésztelep, a művészek inkább úgy veszik mint képzőművészeti találkozókat, ahol a

rajzolgatás és festegetés mellett párbeszédet lehet folytatni, véleményt lehet cserélni. Zentán, Topolyán, Becsén, Écskán és Pancsován többször is a művészek tudományos értekezések formájában vitatják meg a képzőművészettel kapcsolatos kérdéseket. A vajdasági művésztelepi találkozók igen jelentős eredményeket hoznak, amelyek közül a következőket kell kiemelni:

— Igen tekintélyes számú alkotó vesz részt a találkozókön, de nem csak Vajdaságból, hanem az ország más vidékeiről is, s így a különböző nemzetiségű művészek között közvetlen kapcsolat létesül.

— A találkozók résztvevői igen gyakran vitatják meg a képzőművészeti politika társadalmasítását, többször sikerül közös nevezőre jutni a képzőművészet-politikai elvek meghatározásánál, amelyek az itt megfogalmazott formákban jutnak el a képzőművészeti egyesületek gyűléseire meg a szövetség kongresszusaira is.

— Nemzetközi összejöveteleken a jugoszláv képzőművészet mindig a művésztelepek tevékenységével vonja magára a világközvélemény figyelmét.

— Ma már vitathatatlan, hogy a jugoszláv képzőművészeti élet társadalmasítása a művésztelepi találkozók révén jutott előbbre és ezek a találkozók segítették elő a demokratizálódás folyamatát.

— A művészet közkinccsé tételén is legtöbbit a művésztelepek és szimpozionok tettek.

— A vajdasági találkozók nagyban hozzájárulnak a művésztelepi mozgalom kiszélesedéséhez.

— A vajdasági művésztelepek képzőművészeti találkozóikkal, művészi alkotásaikkal, politikájukkal és programjukkal, elért eredményeikkel alkotórészévé váltak az egész jugoszláv képzőművészeti kultúrának.

— A találkozásokon egymás munkájának a szemlélése, elemzése és megvitatása, a tapasztalatcsere nagyban hozzájárul a kezdő alkotómunkáinak és egyéniségének a kifejlődéséhez. Természetes, hogy az elért eredmények mellett igen sok adottság kihasználatlan marad mindkét részlől. A művésztelep és az alkotók viszonyában a társadalmi és egyéni érdek egyforma arányban áll. Közösén kell kialakítani a programokat, nem pedig sablonosan. Az alkotókat nem lehet úgy venni, mint a művésztelep vendégeit, és a szervezők sem pusztán vendéglátók. A szervező és a résztvevő munka- és eszköztársításával, egymás érdekeinek a kölcsönös tiszteletben tartásával lehet csak egészséges viszonyt kialakítani. Ennek a viszornak a továbbfejlesztéséről azonban csak egy alapos elemzés után beszélhetünk. A művésztelepekről általában sokkal többet lehetne, de kellene is írni.

*Országos képzőművészeti találkozók Szabadkán
(1962—1982)*

Vajdaságban 1952 óta, amikor megalakult a Zentai Festőtelep, évről évre növekedett a művésztelepek száma és 1960-ban már nyolc község hív meg művészeket, hogy ott alkossanak és műveikkel vegyenek részt a közös kiállításon. A kiállítások nívója is állandóan fejlődik, mert azok a fiatal alkotók, akik az első kiállításokon kezdők voltak, egyéniségekké formálódtak. A művésztelepek élgárdája pedig egyre hangosabban követelte, hogy a művésztelepek alkotásait a fővárosban és más nagyobb városokban is ki kell állítani, mert így még nagyobb hangsúlyt kap a művésztelepi alkotómunka és bebizonyosul, hogy a művésztelepek jelentős szerepet játszanak a modern képzőművészeti alkotás támogatásában. Az a vélemény alakul ki, hogy egy olyan intézményt kell megalapítani, amely azzal foglalkozna, hogy rendszeresen megszervezi és bemutatja a művésztelepek kiállítását, dokumentálja és tanulmányozza a művésztelepek tevékenységét és időnként képzőművészeti témákról és problémákról tudományos megbeszéléseket, szimpozionokat szervez. Szabadka ebben az időben járási székhely. A járáshoz tartozik Zenta, Topolya, Kishegyész és Zombor. Ezekben a városokban pedig minden évben jelentős képzőművészeti esemény van, tehát megvan az adottság ahhoz, hogy egy jól szervezett akcióval valóra váljanak az elképzelések. A Szabadkán élő művészek aktív tagjai a vajdasági művésztelepeknek, a Topolyai Művésztelep vezetője, Dévics Imre is Szabadkára kerül és a Városi Múzeum szakemberei is elfogadták az ötletet és így összeállt egy lelkes csapat, amely a művésztelepek vezetőivel kidolgozta egy képzőművészeti intézmény programját és létrehozási tervét. Az ötlet kivitelezéséhez elnyerték a városi és járási testületek támogatását és a Községi Képviselőtestület 1962. április végén határozatot hoz a Likovni susret — Palić (Palicsi Képzőművészeti Találkozó) intézményének megalapításáról azaz a feladattal, hogy minden évben mutassa be a művésztelepek közös kiállítását, szervezzon tudományos találkozót a képzőművészeti problémák megvitatására és különböző aktivitásokkal fejlessze a képzőművészeti kultúrát.

Az elfogadott program és alapszabályzat alapján az intézményt egy művészekből és közéleti munkásokból kinevezett tanács igazgatja, amelynek elnöke 1968-ig Balla László mérnök, megbízott igazgatója pedig Dévics Imre, aki 1969-ig ezt a feladatot nagy odaadással végzi. Az adminisztratív és pénzügyi ügyvezetést a Városi Múzeum intézi egészen 1969-ig, amikor az intézmény önállósul és megkapja végleges székhelyét a Raichle palotában, amelyet műemlékké nyilvánítanak. Mivel a kiállítások Palicról áttevődnek Szabadkára, az intézmény új neve: Likovni susret — Képzőművészeti Találkozó Subotica. Ettől kezdve ennek a munkaszervezetnek állandó munkahelyei és dolgozói vannak és kiszélesíti tevékenységét. Ezúttal tehát 20 évre visszamenőleg elevenítjük fel a képzőművészeti találkozót, soroljuk fel a megtartott országos jellegű

rendezvényeket. Az objektív értékeléshez egy részletes és tudományos felmérésre, elemzésre és szintézisre van szükség. Az országos jellegű képzőművészeti manifesztációk mellett a munkaszervezet széles körű tevékenységet fejt ki, ezért csak így együtt lehet az intézmény munkájáról és elért eredményeiről teljes képet alkotni.

Az I. Képzőművészeti Találkozó Palicson 1962 augusztusában nyílt meg és a vajdasági művésztelepek festészeti kiállítását mutatta be. A kiállítás anyagát a zentai jubilánis kiállítás képei alkotják bizonyos bővítéssel, úgyhogy 117 festmény van a kiállítóteremben, a Nagyterasz átrendezett helyiségében... A kiállítás idején, szeptember végén, a Képzőművészeti Találkozó megszervezi a jugoszláv festőművészek első országos tanácskozását. A városháza dísztermében megtartott tanácskozáson számos beszámoló hangzott el a képzőművészeti alkotómunkáról, a modern művészetről, az intézmények programjairól, a művésztelepek festészetéről. A nagy számban jelenlevő művészek, kritikusok, műtörténészek és közéleti dolgozók terjedelmes vitával és pontokba foglalt határozatokkal egészítették ki a beszámolókat. A szimpozionon elfogadott elvek és határozatok érvényre jutottak a soron következő képzőművészeti szövetség kongresszusán. Ez konkrét bizonyíték arra, hogy mit eredményeztek a művésztelepi viták, és hogy ettől kezdve milyen szerep jut a képzőművészeti találkozónak.

A II. Képzőművészeti Találkozó a jugoszláv művésztelepek festészeti kiállítását valósította meg 1963-ban a palicsi kiállítóteremben. Ezen a tárlaton már 69 művész vett részt. Az országos tanácskozáson a képzőművészeti nevelés legfontosabb kérdései szerepeltek. Ezt az országos tanácskozást a Képzőművészeti Találkozó, a Képzőművészeti Pedagógusok Országos Szövetsége és a Jugoszláv Képzőművészek Szövetsége együtt rendezi. Ez a rendezvény is megerősíti azt a tényt, hogy a szabadkai intézmény számottevő tényező a jugoszláv képzőművészeti kultúra továbbfejlesztésében.

A III. Palicsi Képzőművészeti Találkozó egy igen látványos és rangos képzőművészeti rendezvény, amely a palicsi parkban, a művésztelepeken és szobrászati szimpozionokon tevékenykedő szobrászok műveit teszi közzemlére, a kiállítási teremben pedig több mint 200 kézi nyomtatású grafikát, a grafikai eljárások mindenfajta technikájával készült alkotásokat állít ki. Ez a grafikai kiállítás nagy visszhangot keltett szakkörökben, mert az utolsó tíz esztendő alkotásaiból adott válogatást és még azért, mert az intézmény minden egyes kiállítótól megvett egy grafikát. Erre pedig az országban nem volt példa, és ezen egyes kiállítók annyira felbuzdultak, hogy egy-egy lapot ajándékoztak az intézménynek. Sajnos ekkor egy soha vissza nem térő alkalmat szalasztott el a város, mert mivel az intézménynek nem volt épülete és állandó galériája, nem tudtuk elfogadni a belgrádi Grafikus Kollektíva gyűjteményét, amely pár száz lapból áll, mivel a felszabadulás óta minden kiállító grafikus egy-egy alkotását adta ebbe a gyűjteménybe. A Képzőművészeti Szövetség ezt a gyűjteményt a Képzőművészeti Találkozónak

akarta adni. Ebben az évben kerül sor a jugoszláv grafikusok első szimpozionjára Szabadkán. A tanácskozáson szó van szakmai kérdésekről, a grafika létjogosultságáról. Ez a szimpozion is jelentős határozatokat hoz.

A IV. Palicsi Képzőművészeti Találkozó ismét a jugoszláv művésztelepek festészeti kiállítása, amelyen a vajdasági művésztelepek résztvevői mellett a boszniai, a macedón és a szlovén művésztelepek alkotói is szerepelnek. A környezet hatása a művészekre ezen a kiállításon nyert bizonyítékot. Ebben az évben, 1965-ben ismét országos tanácskozást hív egybe a Képzőművészeti Találkozó. Témája a kommuna és a művészet. A tanácskozáson szép számban vesznek részt művészek, művészettörténészek, a politikai szervezetek és számos község képviselői. A beszámolók foglalkoztak a képzőművészet helyével és szerepével, feladataival és létjogosultságával. Szó volt a művészet és az alkotók helyzetéről, a művésztelepek szerepéről és jelentőségéről és a művészet közkinccsá tételéről. A beszámolókat élénk vita követte és számtalan figyelemre méltó javaslat hangzott el. A tanácskozás alkalmából a Képzőművészeti Találkozó 125 felnagyított fényképből álló dokumentum-kiállítást rendez.

Az V. Képzőművészeti Találkozó Palicson 1966-ban Grafika és szobrászat a jugoszláv művésztelepeken címen 146 alkotást mutat be a közönségnek. A kiállítás júliustól októberig volt nyitva, amikor a jugoszláv műtörténészek is megrendezik első országos szimpozionjukat Szabadkán. A két napig tartó értekezlet rámutatott a művészettörténészek feladataira, a szakmunkára, az égető káderkérdésekre és elismerőleg szólt a művésztelepek és a Szabadkai Képzőművészeti Találkozó tevékenységéről.

A VI. Képzőművészeti Találkozó Palicson 1967 júliusától szeptemberig már 190 festménnyel ad betekintést a jugoszláv művésztelepeken kialakuló festészetről. Függetlenül attól, hogy az alkotások nagy része nem közvetlenül a táborozások alkalmával készül, mégis érezhető ezeken az alkotásokon a művésztelepek hatása. Mint minden egyes kiállításról, erről is vásárolt képeket az intézmény bizottsága. Évről évre gyarapodik tehát a Képzőművészeti Találkozó gyűjteménye.

A VII. Képzőművészeti Találkozó 1968-ban már nem Palicson mutatja be a művésztelepek grafikai és szobrászati kiállítását, hanem a Múzeum volt épületében, a városban, az egykori Raichle palotában. Ez az adottság döntő jelentőségű az intézmény fejlődésében, mert a múzeum kiköltözésével alkalom kínálkozik, hogy az intézmény épülethez jusson, és önálló munkaszervezetként működjön tovább mint a modern művészetek intézménye és a meglevő műgyűjtemény állományával állandó jellegű modern képtárat nyisson. Ekkor még a város vezető személyiségeinek egészen más elképzeléseik vannak az épület felhasználását illetően. Ebben az évben még egy országos jelentőségű manifesztáció megrendezésére kerül sor. Kétévi előkészület után sikerül megszervezni az első országos kerámiakiállítást, mely három részből áll: a művészek alkotásaiból, különcsérek munkáiból és egyes múzeumok népi kerámiagyűjteményeiből kiválasztott példányokból. A kiállításon külföldi művészek kerámiái is

szerepelnek. Összesen 426 kerámia van a kiállításon. A művészek és a közvélemény nagy meglelégedéssel fogadják, hogy a Képzőművészeti Találkozó intézménye a jövőben, minden harmadik évben megrendezi a keramikusok alkotásainak országos szemléjét. Ez a kiállítás a kerámia-művészet fejlesztése érdekében újból bizonyítja a Képzőművészeti Találkozó helyét, szerepét és jelentőségét a művészi alkotómunka továbbfejlesztésében,

Az 1969-ben megrendezett VIII. Képzőművészeti Találkozó a művésztelepek festészetét már 142 résztvevő 242 alkotásával szemlélteti. Ezt a kiállítást az intézmény már saját épületében rendezi, mivel a községi képviselő-testület elfogadja az intézmény új programját, statútumát és integrációs programját, s egyben meghatározza az intézmény tevékenységét és feladatát is.

1970-ben a IX. Képzőművészeti Találkozó bemutatja a művésztelepeken és szobrászati szimpozicionokon részt vevő alkotók közül 73 grafikus 186 alkotását és 72 szobrász 146 művét. A részt vevő kiállítók közül 17 vajdasági, 70 művész Szerbiából, 31 Horvátországból, 11 Szlovéniából, 8 Bosznia-Hercegovinából, 6 Macedóniából és 2 alkotó Crna Gorából való. Ebben az évben a Képzőművészeti Találkozó összehívja a vajdasági művésztelepek plénumát, amelyen elfogadják a művésztelepek együttműködésének a programját és meghatározzák a vajdasági művésztelepek jubiláris kiállításának koncepcióját.

A Képzőművészeti Találkozó kiállítási szalonjában bemutatásra kerül a Počitelji Művésztelep gyűjteményéből 52 alkotás, a Topolyai Művésztelep 30. kiállítása, az Écskai Művésztelep gyűjteményéből egy 150 képből álló válogatás, amelynek minden egyes példánya Zrenjanint és környékét ábrázolja. A Zentai Művésztelep Tisza 1970 elnevezésű kiállítását, a Becsei Művésztelep pedig a 17. kiállítás 65 alkotását mutatja be. Egy év alatt ennyi művésztelepi kiállítás bemutatásával a Képzőművészeti Találkozó valójában sokat tesz a művésztelepi tevékenységek megismertetése érdekében.

A Képzőművészeti Találkozó X. Jubiláris Kiállítása 1971-ben a művésztelepeken részt vevő 143 festőművésztől 203 alkotást mutat be, melyek közül az intézmény 14 festményt vásárol meg a galéria számára. Ezzel a galéria gyűjteménye 338 műre emelkedett. Ebben az évben a vajdasági művésztelepek plénumát a Topolyai Művésztelepen tartják meg.

A Képzőművészeti Találkozó felveszi a kapcsolatot a magyarországi, dél-dunántúli alkotó telepekkel és a Siklóson megrendezett művésztelepi összejövetelen az intézmény igazgatója előadást tart a jugoszláv szobrászati szimpozicionokról.

A XI. Képzőművészeti Találkozón 124 művész 213 alkotása szerepel. Erre a találkozóra az intézmény és a vajdasági művésztelepek plénuma azokat az alkotókat hívta meg, akik a vajdasági művésztelepek munkájában eddig részt vettek.

1973-ban a Képzőművészeti Találkozó és a Vajdasági Művésztelepek

plénuma megszervezi a vajdasági művésztelepek jubiláris tárlatát az első telep megalapításának 20. évfordulója alkalmából. Ezen a XII. Képzőművészeti Találkozón a művésztelepek gyűjteményeiből kiválogatott, dokumentáló jellegű alkotásokat négy, a fejlődést bemutató csoportosítással teszik közzemlére, míg a kiállítás ötödik része egy-egy művésztelep jellegzetességét szemlélteti. A művek mellett fénykép-dokumentumok is illusztrálják egyes művésztelepek tevékenységét. Összesen 243 művet mutat be ez a kiállítás. Ebből az alkalomból az intézmény olyan katalógust ad ki, amelyben minden egyes vajdasági művésztelep rövid monográfiája megtalálható.

1974-ben Becsén tartják meg a vajdasági művésztelepek tanácskozását, amelyen több referátum hangzott el a művésztelepek tevékenységéről, a művészi alkotómunka fejlesztésének jelentőségéről, azokról a feladatokról, amelyeket a művésztelepeknek és a művészeknek közösen kell teljesíteniük.

A XIII. Képzőművészeti Találkozó a Jugoszláv Kerámia Triennálé második országos kiállítását mutatta be Szabadkán és Belgrádban. Ezt a kiállítást a Képzőművészeti Találkozó a belgrádi Iparművészeti Múzeummal közösen szervezte. A kiállításon egyénileg részt vesz 78 keramikus az egész országból és 46 külföldi művész. Összesen 430 alkotás van ezen a kiállításon. A művészek mellett mint kollektíva részt vesz: a kishegyesi, az arandelovaci, a reseni és a síklósi (magyarországi) kerámia szimpozion. A Képzőművészeti Találkozó Pécsen és Kaposváron bemutatja a Topolyai Művésztelep kiállítását és megszervezte a vajdasági keramikusok részvételét a síklósi nemzetközi kerámia szimpozionon.

A XIV. Képzőművészeti Találkozó országos grafikai kiállítás, amelyen 153 grafikus vesz részt 211 alkotással. A kiállításon önálló csoportként szerepel a Belgrádi Grafikusok Kollektívája. Erről a kiállításról a Képzőművészeti Találkozó 58 grafikát bemutat a miskolci VIII. Országos Grafikai Biennálén. Szabadkán, Zrenjaninban és Belgrádban bemutatásra kerül a Pécsi Grafikai Műhelynek és a lahti finn grafikusoknak a kiállítása. Ilyen programmal a Képzőművészeti Találkozó a jugoszláv grafikai művészetet kapcsolatba hozza a külföldi grafikai áramlatokkal és ezzel a szabadkai találkozóknak nemzetközi jellegét kölcsönöz.

A XV. Képzőművészeti Találkozó új koncepció alapján mutatja be a jugoszláv művésztelepek tevékenységét és kiállításait. 1976 decemberében előbb az Écskai Művésztelep jubiláris kiállítása, majd a Topolyai és Sícevoi Művésztelep anyaga kerül bemutatásra. 1977 tavaszán pedig a Dečani és Sztrumicai Művésztelep, majd a következő felállításban a Počitelji és Izlakai Művésztelep meg a Grožnjeni Művészváros kiállítása mutatja be a művészi alkotásokat. A Képzőművészeti Találkozó a művésztelepek tevékenységeinek a bemutatása és dokumentálása céljából kiadja a találkozón részt vevő művésztelepek monográfiáit.

A XVI. Képzőművészeti Találkozó keretében kerül sor a Jugoszláv Kerámia Triennálé III. kiállítására, amelyet először a belgrádi Iparmű-

vészeti Múzeum mutat be, és ezután kerül a kiállítás Szabadkára. Ezen a kiállításon 80 keramikus önállóan 143 alkotással szerepel, míg a részt vevő kerámia szimpozionok 45 művésztől 98 kerámiát állítanak ki. Ebben az évben a Képzőművészeti Találkozó még az alapításának huszonötödik évfordulóját ünneplő Zentai Művésztelepnek, valamint a fennállásának tizedik évfordulójára emlékező Rumi Művésztelepnek a kiállítását mutatja be. A Képzőművészeti Találkozó indítványára és közreműködésével Vajdaság, Kosovo és Szerbia művésztelepei megalakítják a Szerb Szocialista Köztársaság művésztelepeinek közösségét, hogy a művésztelepek között létrejöjjön az együttműködés, és hogy közös akciókat szervezzenek a jövőben. Az intézmény ez mellett még lehetővé tette a műkritikusok nemzetközi egyesülete (AICA) jugoszláv tagjainak országos találkozóját Szabadkán.

A Jugoszláv Kommunista Szövetség X. és XI. kongresszusa határozatainak irányelvei és a Tartományi Képviselőház által a kultúra öngazgatású megszervezéséről és közkinccsé tételéről meghozott határozat tétellei, a művelődési öngazgatási érdekközösségek szabad munkacsere képletei, valamint a társult munkáról szóló törvénycikkelyek a Képzőművészeti Találkozó munkaszervezetét megszilárdítják, átlényegítik tevékenységének minden egyes ágazatát, programját és öngazgatási szabályzatait is.

1978-ban a Képzőművészeti Találkozó közgyűlése határozatot hoz arról, hogy a jövőben a képzőművészeti találkozók, a programozást és szervezést társadalmasítani kell és közösen kell megvalósítani azokat, az iparnak és az anyagi termelés más ágazatainak társultmunka-szervezeteivel.

A XVII. Képzőművészeti Találkozó szervező bizottsága, amely művészekből, műkritikusokból, nyomdásztechnikusokból és mérnökökből állt, olyan álláspontra helyezkedik, hogy a jövőben a sablonos grafikai kiállítások helyett olyan grafikai szemléket kell rendezni, amelyek a grafikai tevékenységeket nem választják szét, hanem az egységes grafikai kultúra fejlesztését tűzik ki célul. A grafikai kultúra országos szemléje a Képzőművészeti Találkozó grafikai gyűjteményéből 234 alkotást mutatott be 154 szerzőtől. Ebből az alkalomból az intézmény olyan katalógust nyomtatott, amelyben a gyűjtemény minden egyes példánya reprodukálva van. Ebben az évben még, a fennállásának tizedik esztendejét jubiláló Delibláti Művésztelep kiállítása kerül bemutatásra.

1979-ben a XVIII. Képzőművészeti Találkozó a grafikai kultúra szemléje. A kiállításon együtt szerepelnek a kézi nyomtatású művészi alkotások és a gépeken nyomott nyomdai termékek. Vázlatok, lemezek, próbalenyomatok és kész nyomtatványok szemléltetik a grafikai folyamatot az elképzeléstől egészen a kivitelezésig. 28 művész 160 grafikát, 11 vajdasági nyomda és kiadóvállalat 216 nyomtatványt állít ki. A grafikai gyűjtemény komplettírozására 52 művész 125 grafikát ajándékoz a Képzőművészeti Találkozónak. Ezek a grafikák is szerepelnek ezen a

nagy grafikai szemlén. Bemutatásra kerül még a macedón grafikusok kiállítása 55 művel, valamint a Becsei és Lipovaci Művésztelep tárlata.

A XIX. Képzőművészeti Találkozó a Jugoszláv Kerámia Triennálé 4. kiállítása, amely Szabadkán, Belgrádban az Iparművészeti Múzeumban és az UNESCO konferenciája alkalmából a Sava Központban kerül bemutatásra. A kiállításon 86 keramikus 166 kerámiát és a kerámiai szimpozionok keretében 47 művész 74 kerámiát állít ki. A kiállítás anyagából a Képzőművészeti Találkozó 68 kerámiát Kecskeméten is kiállít.

1980-ban bemutatásra kerül még a Topolyai Művésztelep 49. kiállítása, a finn lahti művészek tárlata, egy szlovén grafikai kiállítás Gorénjskóból, valamint az újvidéki Atelier 61 falikárpit szötteinek a kiállítása, amelyet Szekszárdon is bemutatott a Képzőművészeti Találkozó.

A XX. Országos Képzőművészeti Találkozó 1981-ben a grafikai kultúrának igen jelentős manifesztációja. Ez a találkozó a grafikai művek és nyomdai kiadványok értékes példányaikat négy nagy kiállításon mutatja be. Az első kiállítás a már világszerte ismertté vált Biskupić-gyűjtemény bibliofil kiadványai közül 24 jeles grafikusművész több mint 300 illusztrációját mutatja be, amelyek voltaképpen 24 köteg kézzel sokszorosított és különböző grafikai eljárással készített grafikai lapjai, a kötegek szépirodalmi szövegeinek az illusztrációi. Ezeket a kötegeket a meglevő 48 közül a zágrábi Nemzeti és Egyetemi Könyvtár grafikai műállományából kapta kölcsön a szabadkai Képzőművészeti Találkozó. A második kiállítás a szlovén kortárművészek grafikai alkotásainak a szemléje. Ez 28 művésztől különböző technikai eljárással készült, 102 kézi sokszorosítással nyomtatott grafikát mutat be. A harmadik kiállítás illusztratív jellegű és különböző tipográfiai megoldásokat szemléltető művészi alkotásokat tár a közönség elé. Hetvenegy alkotó 129 művel szerepel ezen a tárlaton. A negyedik kiállítás az előzővel együtt már 1982 januárjában és februárjában kerül bemutatásra.

A Graphica Universa elnevezésű kiállítás egy bizonyító jellegű tárlat, amelyen a Belgrádi Iparművészeti fakultás 11 előadója 161 művel bizonyítja a grafika egyetemes jellegét. Bemutatják és szemléltetik a grafika ágazatainak széles körű alkalmazását és sokoldalú hatását a társadalomban és mindennapi életünkben, mert az üzenetek válfajai és kivitelezése számtalan.

Az időrendben felsorolt képzőművészeti rendezvények mellett szükséges a Képzőművészeti Találkozó tevékenységágazatainak a teljes felsorolására is, mert így tökéletesebb képet kapunk az intézményről, annak helyéről és szerepéről öngazgatású szocialista társadalmunk életében — képzőművészeti kultúránk fejlesztésében.

A KÉPZŐMŰVÉSZETI TALÁLKOZÓ TEVÉKENYSÉGÁGAZATAI

I. Országos képző- és iparművészeti rendezvények

1. Jugoszláv művésztelepek kiállításai és tevékenységük szemléi

2. A grafikai kultúra országos szemléi és kiállításai
3. Országos kerámia triennálék
4. Elméleti kérdésekkel foglalkozó képzőművészeti szimpozionok
- II. Kortárművészek alkotásainak gyűjteményei — modern galéria
5. Festészeti, szobrászati, grafikai és kerámiai gyűjtemény rendszerezése, feldolgozása és bemutatása
6. Műalkotás-vásárlás és gyűjteménykomplettírozás a Képzőművészeti Találkozó kiállításairól
7. Modern kerámiai múzeum alapítás
- III. Dokumentációgyűjtemény
8. A művésztelepi tevékenység dokumentálása
- I. 9. A Képzőművészeti találkozó tevékenységének dokumentálása
10. Szakirodalom — írások, kritikák és értekezések gyűjtése
11. Kiadványok előkészítése és nyomtatása.
- IV. A kiállítási szalon
12. Egyéni, csoport- és közös kiállítások rendezése hazai és külföldi művészek részvételével
13. Kiállításcserék, városközi és regionális kapcsolatok útján
- V. A Grožnjani Művészház és galéria Isztriában
14. Művészek részvétele a nyári programok megvalósításában, találkozók és kiállítások
15. Kapcsolat a horvát és szlovén tengenmellék, valamint Isztria művészeivel és alkotótelepeivel, galériáival, művelődési érdekközösségeikkel
- VI. Grafikai műhely és szolgáltatások
16. Folyamatos és időszakos alkotómunka meghívott grafikusok részvételével
17. Grafikai kötetek kiadása, nyomtatása és kiállítása
18. Grafikai szolgáltatások
- VII. Műtárgyak árusítása
19. A Styl elárusító galéria vezetése, képző- és iparművészeti alkotások árusítása
- VIII. Külföldi kapcsolatok és együttműködés
20. Művészek kölcsönös meghívása művésztelepekre és alkotóműhelyekbe
21. Egyéni, csoport- és közös kiállítások cseréje
22. Dokumentációcsere
23. Kölcsönös szaklátogatások és megbeszélések
- IX. Kommunikációk
24. Kapcsolat és együttműködés a közönséggel, munkaszervezetekkel, egyesületekkel, érdekközösségekkel, társadalmi és politikai szervezetekkel, delegációkkal és a küldött-testületekkel, hazai és külföldi képző- és iparművészeti szövetségekkel és intézményekkel.

A feltüntetett, sokoldalú és felelősségteljes munkát szakképzett és eszmei-politikailag rátermett egyének együttesen tudják megvalósítani és továbbfejleszteni.

*Rezime*Likovni susreti u Vojvodini
Jugoslovenske likovne manifestacije u Subotici 1962—1982

Povodom tridesetogodišnjice osnivanja Prve slikarske kolonije u Senti i dva-desetogodišnjice osnivanja Likovnog susreta u Subotici, autor kao pratilac i učesnik događaja, umetnik i organizator likovnih susreta, daje jedan podsetnik o delatnosti umetničkih kolonija u Vojvodini i hronološki opisuje sve održane jugoslovenske manifestacije koje je organizovao Likovni susret u Paliću i u Subotici.

Uslovi i okolnosti pod kojima nastaju likovne kolonije poznati su. Znamo kako i zašto se nadgrađuju na prošlost, koje revolucionarne tekovine utiču na formiranje likovnog života posle oslobođenja i kako je rođena stvaralačka sloboda. Stvaranje narodne vlasti, pa rađanje birokratskih i etatističkih odnosa, izvojevanje prava na samostalni put u razvijanju socijalizma, oslobađanje od jarma dogmatizma i početak samoupravljanja daju impulse i likovnom životu i umetničkom stvaralaštvu. Umetničke kolonije, kao odraz vremena i oblik slobodnog povezivanja umetnika sa određenim i izabranim sredinama, dobrotvorno deluju na razvoj umetnosti: demokratizuju likovni život, ostvaruju socijalizaciju umetnosti i mnogo su doprineli celokupnom razvoju likovne kulture. Posle decenije aktivnosti bilo je jasno da će likovne kolonije Vojvodine težiti ka daljoj afirmaciji pokreta i da se iskažu i da dokazuju svoju ulogu u razvijanju savremene likovne umetnosti u Jugoslaviji.

1962. godine je priređena prva javna zajednička manifestacija likovnih kolonija Vojvodine na Prvom likovnom susretu na Paliću. Tada je i formirana ustanova u Subotici radi prezentovanja stvaralaštva u umetničkim kolonijama, sa ciljem dokumentovanja delatnosti i izučavanja likovnih pitanja i problema na naučnim simpozijumima kojih je do sada bilo sedam, a održano je 20 likovnih susreta i brojnih izložbi.

Ravnopravni i ravnomerni razvoj umetnosti svih naroda i narodnosti Jugoslavije dokazan je na jugoslovenskim smotrama stvaralaštva među koje spadaju i smotre slikarstva i vajarstva, grafičke kulture i keramike na likovnim susretima u Subotici.

Likovni susret je svestrano dokumentovana delatnost likovnih kolonija, vajarskih i keramičkih simpozijuma, sa izložbama, otkupljenim delima i izdatim monografijama i katalozima, sa održanim simpozijumima, izjavama u štampi, na radiju i televiziji.

Vrednovanje svih rezultata zahteva jednu svestranu naučnu analizu, sa objektiviziranjem akcija i događaja sa konkretnim dokumentima među koje spadaju u prvom redu umetnička dela.

*Summary*Fine Art Meetings in Vojvodina
Yugoslavian Fine Art Manifestations in Subotica from 1962 to 1982

It's the 30 th anniversary of the foundation of the First colony of fine art in Senta and the 20 th anniversary of the foundation of the Fine Art Meetings

in Subotica. On that occasion the author who follows and is a participant of these happenings, gives a chronological outline of the activities of art colonies in Vojvodina, describing each meeting held in the Fine Art Meetings at Palić and Subotica.

The circumstances of formation of these colonies are well known. We all know why and how have they followed previous happenings which revolutionary heritage has effected the formation of it. Bureaucracy and ethatistic relations, achievements of rights on individual ways of building socialism getting rid of dogmathism and the beginning of selfmanagement werer all giving impulses to the art life and artistic creativity.

Art colonies as the reflections of time and formation of liberal contants of artists with their suurrroundings have supported the evolution of art and democracy of fine art life.

10 years after the foundation of art colonies in Vojvodina it became evident that these colonies will tend to affirm the movement of selfexpression and will try to prove their part in guiding the modern fine art in Yugoslavia.

In 1962 it came to the organization of the First collective manifestation of the art colonies in Vojvodina. On that occasion it came to a formation of an institution in Subotica to present the activity of the art colonies permanently, and to deal with the problems in fine art. There have been seven symposes of this kind and 20 art meetings have been held since then. They have proved the even development of art of all nations and nationalities. Among these meetings there were all kinds: paintings, graphics, sculptrures cermics etc. Fine art meetings have documented the work of colonies by publishing chatalogs, monographies, holding symposes appearing on TV & radio.

The valuation of the results requires a brief scientific research, an objective review of each meeting and happening and artistic piece.

A DOLGOZÓ NŐ

Gabriel Molnár Irén

A NŐK FOGLALKOZTATOTTSÁGA ÉS RÉSZVÉTELÜK A TÁRSADALMI DÖNTÉSHOZATALBAN

A marxizmus klasszikusai a nemek közötti viszony taglalását nem választották el a társadalmi viszonyok egészétől és a forradalom elméletétől. Az ember felszabadulását a marxizmus részletesen elemzi, nemcsak elméleti síkon, hanem a probléma gyakorlati megoldása szemszögéből is, a munka felszabadítása kapcsán. Az ember felszabadulását két szempontból vizsgálta Marx: először, az ember és a természet viszonyában, majd az ember—ember közötti kapcsolaton keresztül. A férfi és a nő viszonyát ugyancsak a társadalmi viszonyok részeként kell analizálni, amiben fel kell fedni a „természetes, szükséges, kapcsolatot”, az emberi faj együttélésének törvényét, majd tanulmányozni kell a társadalmi viszonyokat, amelyek kereteiben kialakulnak a társadalmi szituációk, változnak a társadalmi intézmények. A nő emancipációját nem lehet csak az elmélet szemszögéből áttekinteni, hanem szorosan kell kapcsolódnunk azokhoz a társadalmi feltételekhez, amelyeket a gyakorlat nyújt e kérdés megoldásában. A termelési mód a társadalmi viszonyok alapjában van, tőle függnék tehát az osztályviszonyok is. A marxista elmélet pedig a nő helyzetének kérdését egybefonja az osztályelmélettel és a munkásosztály helyzetével általában. Így válik a nők felszabadulása osztálykérdéssé. A munkásosztály társadalmi helyzetének megoldásával azonban még nem oldottuk meg automatikusan a dolgozó nő egyenrangúságának problémáját is.

A nő gazdasági helyzete a szocializmusban

Az ember társadalmi helyzete mindig gazdasági pozíciójától függ, hisz a termelési viszonyok határozzák meg a történelemben az egyes társadalmi csoportok, a család és a nő szerepét is. Első feladatunk tehát a termelés folyamatát figyelni. A nő egyenjogúságának kérdése ennél fogva közvetlenül a társadalmi munkába való bekapcsolódásától, foglalkoztatottságától függ. A tőkés társadalmi rendszerben a női munkaerő szakkép-

zetlen és olcsó. A női munka tehát eleve nem egyenlíthető ki a férfiével, így a kizsákmányolás is nagyobb és nyíltabb.

A szocializmus megszünteti az antagonisztikus osztályellentéteket, megteremtve a feltételeket a munka fokozatos felszabadításához. A nő egyenjogúságának itt már anyagi alapja is van, mivel a dolgozó nő anyagilag függetlenné válik a férfitől. Engels ezt a kérdést egybekapcsolja a párválasztás szabadságával is. Szerinte a házasság nem érdekkapcsolatot, hanem érzelmi viszonyt kell hogy kialakítson. A szocializmusban mentesítve vagyunk a tőke érdekétől, most már az egész társadalmi fejlődés és az egyéni munka felszabadítása a cél.

Hazánkban a női egyenjogúság nem jogi probléma és nem jelent többé politikai kérdést. Egyelőre „a családi életre még ható gazdasági fejletlenségből, primitivizmusból, vallási felfogásokból, maradi előítéletekből és a magántulajdonos viszonyokból eredő problémáról” van szó. „Az elmaradott háztartás és család jelenlegi anyagi problémái megakadályozzák a nőt abban, hogy teljes mértékben részt vegyen az ország gazdasági és társadalmi életében, ellentétet teremtenek a társadalomban és a háztartásban játszott szerepe között.”¹

A nőkérdést különösen kiélezte hazánkban a háború utáni gyors ipari fejlődés, ami a lakosság szociális összetételében jelentős változásokat idézett elő. Ezzel a forradalmi változással nem tartott lépést a háztartási berendezések gyártása, a társadalmi szolgáltatások fejlődése, és a gyermekvédelem, amivel megkönnyítettük volna a nő gyorsabb bekapcsolódását a társadalmi termelés folyamatába. Ha a háború utáni időszak mennyiségi adatait vizsgáljuk, akkor fejlődésünk vitathatatlan. 1948-ban lakosságunk 72,4⁰/₀-a, míg 1978-ban már csak a 35,7⁰/₀-a foglalkozik mezőgazdasággal. Főleg a férfilakosság változtatta foglalkozását, de a nőknek is kb. a 9,3⁰/₀-a évente.² Az ifjabb generáció a hatvanas évek közepén kezd munka után látni. Ekkor kezdődik nálunk a munkanélküliség. A nők jobbára csak az alacsony felhalmozású iparágakban (textil-, élelmiszer-, bőr-, cipő-, dohányipar stb. helyezkednek el. A társadalmi szektorban köztársaságonként és tartományonként a következőképpen alakul a nők részvételi aránya az összfoglalkoztatott között:³

Köztársaság, ill. tartomány	1976	1978	1980
Bosznia és Hercegovina	29,1	30,0	31,2
Crna Gora	31,0	31,8	30,9
Horvátország	38,3	38,5	39,0
Macedónia	29,5	29,6	30,4
Szlovénia	43,4	43,6	44,4
Szerbia	32,0	32,4	32,9
— a tartományok nélkül	32,4	32,8	33,5
— Kosovo	20,4	20,6	20,5
— Vajdaság	34,3	35,0	35,4
JSZSZK	34,5	34,9	35,5

A társadalmi újratermelésben mind több nő vesz részt. Az sem vitás, hogy a fejlettebb gazdasági feltételek és társadalmi környezet jobb lehetőségeket nyújtanak a foglalkoztatottak részére, de a fejletlen területeken is van változás. A nők fokozatos bekapcsolása a társadalmi munkába azonban nem minden területen történt egyöntetűen. A szolgáltatások, az egészségügy és szociális védelem főleg a „nők kezében van”, míg az építőiparban, a közlekedésben, az erdészetben, a kisiparban alig foglalkoztatjuk őket. Azok a gazdasági ágazatok, ahol a foglalkoztatottak számát főleg nők alkotják, a következők:⁴

	%
textilipar	66,3
bőripar	63,0
dohányipar	41,9
kereskedelem és vendéglátóipar	46,8
személyes szolgáltatások	71,4
bankrendszer	67,6
társadalmi szektor számvevőségében	67,6
általános oktatás	59,1
önigazgatási érdekközösségek	56,1
egészségügy és szociális védelem	71,5

A szocializmus, a társadalmi és termelési viszonyok fejlődésétől függően előrelépést jelent a női emancipációban, de ugyanakkor újabb problémákat is teremt az egyenlőtlen feltételek nyújtásával.

A foglalkoztatottság és az emancipáció kérdései

A társadalmi gyakorlatban objektív és szubjektív tényezők akadályozzák a munkásnők törekvéseit. A dolgozó nő elé már a munkába lépés előtt akadály hárul:

1. a szubjektív tényezők:

- tradicionális családi előítéletek,
- vallási korlátok,

b) objektív tényezők:

- a pályázatokban meghirdetett szakmák jobbára férfimunkát igényelnek,
- a háztartásban való elfoglaltság miatt időszűke miatt nehezen tud „házon kívül” is munkát vállalni,
- a gyermekszülés és -nevelés.

2. Ha a munkásnő társította munkáját, munkatársaival nincs mindig egyenrangú helyzetben:

a) szubjektív tényezők:

— az előítéletek szerint a nyilvános társadalmi aktivitás nem nőnek való,

b) objektív tényezők:

— a gyermek miatti kimaradás a munkából,

— gyengébb fizikai képessége korlátozza egyes szakmákban,

— a háztartási elfoglaltság elvonja figyelmét és idejét a társadalmi munkától.

Az említettek nemcsak a nő problémái, hanem az egész társadalomé. Közös erővel kell tehát törekednünk a megoldásukra.

A nő pl. mindig nehezebben talál magának megfelelő munkát, mint férfikollégája, sőt akkor is, ha egyenlő feltételeik vannak, gyakran alacsonyabb személyi jövedelmet kap. Ez a helyzet elsősorban abból a fel fogásból ered, hogy a nőnek a háztartásban és a gyermekek mellett a helye. Ezt a funkcióját csak nehezen hanyagolhatja el más elfoglaltság miatt. Másodszor, maga a társadalom megosztja a foglalkozásokat ún. férfi- és női munkákra. A nő meghatározott professzionális orientációja nemcsak fizikumából következően korlátozott, hanem, sajnos, a környezet hatása is igen jelentős. Azokban a munkákban, ahol gyakran kell utazni (például kereskedelem és idegenforgalom), ritkán vállal állást egy férjzett nő vagy gyermekes anya, míg a férj vagy apa számára mi sem természetesebb, mint hogy ilyen munkát elvállal. A tőkés társadalom középrétegének foglalkozásait hagyta meg a szocializmus a dolgozó nők: tanítás, nevelés, szociális és egészségvédelem, elárúsítás, bizonyos kisipari munkák, hivatalnoki munka stb. Habár igyekszünk a szocialista feltételek között egyenlő munkalehetőségeket nyújtani, mégis nyilvánvaló az a tendencia, hogy a nők lehetőleg az egyszerűbb munkákat végezzék. Így munkásnőink azokban a gazdasági ágazatokban tömörülnek, amelyek a gépesítés hiányában betanított munkaerőt igényelnek. Ezekben a munkaszervezetekben az anyagi kiadások 10—20%-kal is magasabbak a gyakori betegszabadságok, kimaradások miatt, amire a dolgozó nő gyermeke miatt kényszerül.

A tőkés társadalom válságos időszakaiban megfigyelhető, hogy a munkaerő-felesleg először is azokban a gazdasági ágazatokban jelentkezik, ahol sok a női foglalkoztatott. Leghamarább a nő válik munkanélkülivé és neki kell otthon maradnia.

Hazánkban a munkát keresők között mindig több a nő. A férfi kötelezően dolgozik egy családban, de az anya csak, ha rászorul, illetve ha a családi feltételek megengedik, végül pedig, ha megfelelő munkához jut. A fejlettebb gazdasági területeken a női munkaerő bekapcsolása a gazdasági tevékenységbe igen mérvadó mutatója a fellendülésnek. Míg a fejletlen területeken nemcsak a munkát kereső nők száma a kisebb, de a foglalkoztatási lehetőségek is. A táblázat mutatja a munkanélküliek között a nők százalékarányát:⁵

Köztársaság, tartomány	1978	1979
Összesen	53,7	53,7
Bosznia és Hercegovina	53,0	53,2
Crna Gora	59,0	61,3
Horvátország	62,7	61,5
Macedónia	52,2	53,1
Szlovénia	57,3	56,1
Szerbia	52,2	52,1
— a tart. nélkül	55,6	56,0
— Kosovo	19,0	19,3
— Vajdaság	65,8	65,2

Általános társadalmi állásfoglalásunk az, hogy a nő bevonásával a termelésbe nagy előrehaladást érhetünk el az emancipáció kérdésében. A gyakorlat azonban azt mutatja, hogy a munkába lépéssel a dolgozó nő még nehezebb helyzetbe jut, ha nem veszi igénybe a társadalmi szolgáltatások és a korszerű háztartási gépek segítségét. Ugyanis most már nemcsak a munkahelyén kell helyt állnia, hanem továbbra is el kell látnia ugyanazokat a háztartási tevékenységeket, amelyekkel azelőtt foglalkozott, a gyermekgondozással együtt. Az emancipáció kérdése tehát változást követel a családon belüli munkamegosztás területén is, igényli a férfi és a társadalom segítségét, ami pillanatnyilag még sok kívánnivalót hagy maga után.

A dolgozó nő problémája nemcsak az újabb megterhelésből fakad, hanem itt van még a nem egyenlő díjazási rendszer is, ami rendszerint szerényebb személyi jövedelemhez juttatja a munkásnőt, mint férfikollégáját.

Adataink azt mutatják, hogy az ún. könnyebb munka alacsonyabb jövedelemhez is juttatja a munkásnőt. Fizikailag és szellemileg megterhelő munkát főleg férfiak végeznek, tehát érthető, hogy jobban fizetjük munkájukat. Ez a gyakorlat azonban igazságtalan kivételeket is engedélyez. Gyakran végez a szakképzetlen nő fárasztóbb munkát, s ez mégsem ér annyit, mint a koordináló, vagy felügyelő férfimunka. Gyárainkban is a munkásnőknek rendszerint férfi a munkavezetőjük. Tisztázatlan még az is bizonyos munkáknál, hogy miért értékeljük le őket eleve, ha tudjuk, hogy a nők fogják végezni, vagy fordítva. A munkásnő kollégája személyi jövedelmének átlagban körülbelül a 80%-át kapja. A gazdasági ágazatokban a helyzet mindig kedvezőtlenebb, mint a társadalmi, nem termelői vagy szolgáltatási területeken. A következő táblázat a női munkaerő személyi jövedelmének az ugyanazon képzettséggel rendelkező férfi kollégák szem. jövedelméhez viszonyított százalékarányát mutatja:⁶

Szakképesítés	% Gazdaság	% Társadalmi szektor	% Összesen a JSZSZK-ban
Egyetemi végzettség	83,0	83,0	84,0
Főiskolai végzettség	87,0	92,0	87,6
Középiskolai végzettség	85,0	92,0	87,0
Alsófokú végzettség	95,0	100,0	96,0
Magas szakképzettség	81,0	87,0	81,7
Szakképzett munkás	78,0	87,0	79,0
Félszakképzettség	88,0	91,0	88,0
Alacsony szakképzettség	80,0	99,0	88,0
Összesen	81,0	90,0	84,0

A nő társadalmi-politikai aktivitása

A női egyenjogúság nemcsak a termelés és a közvetlen munkafeladatok területére vonatkozik, hanem az öngazgatásban való részvételre is. Tanúi vagyunk azoknak a sikereknek, amit a női munkaerő foglalkoztatásában és az oktatásban fokozatosan elértünk, de a társadalmi-politikai aktivitás területén már gyengébb eredménnyel dicsekedhetünk. Márpedig az öngazgatás fejlődése megköveteli minden munkás, tehát a munkásnő bekapcsolódását is az öngazgatású döntéshozatalba. Ám ezen a téren is két akadállyal kell számolnunk. Az egyik az a felfogás, mely szerint „nem nőnek való politikával foglalkozni”, a másik pedig a munkásnők kisebb érdeklődése a társadalmi aktivitás iránt, a gyermeknevelés és a háztartási munka megterhelése miatt. A nők részvétele a társadalmi-politikai munkában jobbra csak formális, hogy az öngazgatási, vagy társadalmi-politikai szerv struktúrája megfelelő legyen. A nők politikai és öngazgatási aktivitásáról legtöbb szó társadalmi-politikai szervezetekben: a Dolgozó Népek Szocialista Szövetségében és a Jugoszláv Kommunista Szövetségben esik. A DNSZSZ-nek Országos Választmánya, majd a Szövetségi Képviselőház néhányszor már vitát szervezett a nők részvételéről a küldöttrendszerben, egyes öngazgatási szervekbe történő megválasztásukról stb.

A küldöttségek és küldött-testületek első választási periódusától, 1974-től kísérjük figyelemmel a helyzetet. A Szövetségi Káderpolitikai Koordinációs Bizottság 1977 júniusában, a nők társadalmi aktivitásának választmánya pedig elnökségi szinten tárgyalt 1978 februárjában e kérdésről.⁷ A Jugoszláv Szakszervezeti Szövetség Tanácsának Elnöksége ké-

sőbb kapcsolódott be a vitába, hogy végül is 1978 márciusában a JSZSZK Képviselőháza határozatot hozzon a nők társadalmi tevékenységének és társadalmi-gazdasági aktivitásának alapvető irányvonaláról az öngazgatású társadalomban.⁸ Az említett viták megállapították, hogy a legsürgősebb feladatok a következő területeken várnak ránk: fokozni a nők részvételét a küldöttrendszerben, a vezetői funkciókban; fokozni a nők aktivitását falun; fokozni a nők tevékenységét a társadalmi-politikai szervezetekben.

A nő részvétele a küldöttrendszerben

A küldöttrendszer nálunk a munkásosztály közvetlen hatalmának megvalósulását jelenti, dolgozóink döntéshozatala útján, a társadalmi-politikai közösségekben, a társult munka alapszervezeteiben (az öngazgatási szervezetekben) és a társadalmi-politikai szervezetekben. A társadalmi élet minden területén polgáraink és dolgozóink döntenek és érvényesítik érdekeiket, amihez fejlett politikai aktivitásra, öngazgatási tudatra van szükség. Hazánkban a nők is alkotó egyéniségekként tevékenykednek politikai és öngazgatási életünkben. Részvételük azonban nincs összhangban foglalkoztatásuk arányával és a társadalmi szükségletekkel. A statisztikai adatok azt mutatják, hogy tapasztalható ugyan némi előrehaladás a munkásnők fokozatos bekapcsolódásában küldöttrendszerünkbe, de ez még mindig elégtelen. Vajdaságban a küldöttségek 27,8%-a nő. Az öngazgatási szervek és közösségek küldöttségében 31,5%-os, a helyi közösségek küldöttségében 15,3%-os, míg a társadalmi-politikai szervezetek küldöttségében 20,6%-os a részvételük. Különösen kevés a nő az egyéni mezőgazdasági termelők küldöttségében. A társultmunka-szervezetekben ügyelnek legjobban a nők részvételére, habár a gyakorlatban ez is néha csak formáság. A községi küldött-testületekben a küldöttek legmegfelelőbb aránya a társult munka tanácsában van. A küldöttek női tagjai legtöbbször a társult munka és a termelés területén értek el az egyenjogúság gyakorlásában. Munkakötelezettségüket végezve a nők könnyebben bizonyítanak a társadalomban és így hamarabb is jutnak elismeréshez is és társadalmi-politikai feladatokhoz is.⁹

Országos viszonylatban az 1947–78-as választási időszakban a nők részvétele csak 4%-kal nőtt meg. A küldöttségekben való részvételük 26%, ami természetesen elégtelen. Az egyes küldöttségeket figyelve, itt is a társult munka küldötteinél jobb a helyzet, ahol a 33,6%-os részvétel majdnem megfelel a foglalkoztatási aránynak. A helyi közösségek küldöttségében 1975-ben csak 6,7% nő volt, 1977-ben pedig, 7,2%.

A helyi közösségekben jelentős döntéseket hoznak: a területrendezés, kommunális szolgáltatások, játszóterek, bölcsődék, szervizek stb. sorsáról döntenek. Mindez közelről érinti a nőket, s ezért nem maradhatnak kívül a nők a helyi közösségek tanácsain vagy egyes bizottságain. Különösen falun jelentősek a helyi közösségek, mert általuk a háztartásbeliek

is bekapcsolódhatnak a társadalmi életbe — mégis csak minden harmincadik nő tagja itt egy-egy küldöttségnek.

1978-ban, a második választási időszak kezdetén némi javulást tapasztaltunk a küldött-testületek szerkezetében. Legtöbb közösségben átlagosan 4%-os növekedést figyelhettünk meg a nők részvételét illetően. A köztársasági és tartományi képviselőházakban ez a javulás 3,5%-os, míg a JSZSZK Képviselőházában a korábbi 42 nő helyett ezúttal 55-öt választottak. A föderációs küldöttségekben a férfiak részvétele 83%-os volt, a nőké pedig csak 17%-os. Az ún. bázisban tehát jobb a helyzet, mint a magasabb szintű társadalmi-politikai közösségekben. Mindent meg kell tennünk, hogy a helyzeten javítsunk, mert a megkérdezett nők 45%-a szívesen vállalna társadalmi munkát és feladatot.¹⁰ A probléma okát tehát nem a nők szubjektív állásfoglalásában kell keresni, hanem azokban a tényezőkben, amelyek elvonják a nőt a nyilvános társadalmi élettől: a háztartás és a gyermekgondozás területén.

A nő megválasztása vezetői funkcióba

Mint említettük, a küldöttrendszer bázisában még található női vezető káder, a magasabb beosztásoknál azonban már csak elvétve. A szövetségi szervezetben 37 nő van, a Szövetségi Végrehajtó Tanácsban pedig csak elvétve akad. Mivel a nők 35%-a van munkaviszonyban, logikus tehát, hogy legalább az ügyvezető szervek tagjai legyenek. Mégis az adatok arról tanúskodnak, hogy a társultmunka-szervezetek ügyvezető szerveiben mindössze 5,5%-os részvétellel találkozunk dolgozó nővel. Figyelemre méltó az is, hogy azokban a munkaszervezetekben, ahol aránylag sok a nő, az ügyvezető szervben szinte kizárólag férfiak dolgoznak.

Természetesen a helyzet köztársaságonként és tartományonként változik. A gazdaságilag és kulturálisan fejlettebb területeken hamarabb jut a nő vezetői tisztségbe. Például Szlovéniában a nők 10%-a, míg Kosovo Autonóm Tartományban a 3%-uk, Crna Gorában pedig mindössze 1%-uk.¹¹

A táblázaton megfigyelhetjük, hogyan változik a nők részvétele az ügyvezető szervezetben a társulási szintektől függően:

Nők ügyvezető szervezetben 1976-ban	%-ban
Társult munka alapszervezete	3,5
Munkaszervezet (tmasz-ok nélkül)	8,7
Munkaszervezetek (tmasz-okkal)	2,3
Összetett társultmunka-szervezet	2,6
Munkaközösségben	4,5
Összesen	5,5

Észrevehető, hogy a kisebb munkaszervezetek és dolgozói közösségek szívesebben választanak női ügyvezető szervet, mint a nagy társulások.

A nők tevékenysége a társadalmi-politikai szervezetekben

Tradicionálisan alacsony a nők aktivitása a társadalmi-politikai szervezetekben, mivel azok tevékenységüket főleg munkaidő után végzik. Nemi javulás észlelhető a társult munka területén, de ezt a tendenciát is növelni kell. A JKSZ XII. kongresszusának dokumentuma megállapítja, hogy a nők bekapcsolását a társadalmi-politikai életbe továbbra is komplex módon és sokoldalúan kell végrehajtani. Különösen jelentős feladat hárul a DNSZSZ-re a választások megszervezésekor, valamint a társult munka szervezeteinek káderbizottságaira az öniszervezési szervek működésében. Társadalmi-politikai szervezeteinknek ügyelniük kell, hogy minél több nő és ifjú lépjen be soraikba.

Megfigyelhető, hogy nőket főleg azokban a társadalmi-politikai szervezetekben aktivizálunk, ahol saját érdekükben kénytelenek harcolni, mint például, a Szocialista Szövetségben, a nőtanácsban stb. A társult munkában a nők még kiveszik részüket az egyes öniszervezési szervek munkájából, de már a társadalmi-politikai szervezetek alapszervezeteiben nehézkes a bekapcsolódásuk. A gyakorlat igényli a fokozottabb munkát a szakszervezeti alapszervezetekben, az ifjúsági szövetségben, de a JKSZ alapszervezeteiben is. Nem engedhető meg, hogy a kommunisták ne éreztessék hatásukat ezen a téren is.

A nők részvétele különösen szövetségi szinten elégtelen. Egyes társadalmi-politikai szervezeteinkben a helyzet a következő:¹²

A társadalmi-politikai szervezetek testületeiben	nők száma	%-ban
JKSZ KB és Elnöksége	20	10,6
JDNSZSZ Szövetségi Választmánya és Elnöksége	50	17,6
JSZSZ Tanácsa és Elnöksége	33	19,8
JSZISZ Választmánya és Elnöksége	69	26,6
JNHHSZ Szövetségi Bizottsága és Elnöksége	13	9,3

1978-ban a társadalmi-politikai szervezetek legfelsőbb szerveiben szintén bíráltni való volt a helyzet:

JKSZ KB Elnöksége	1 nő
JDNSZSZ Szövetségi Választmányának Elnöksége	

a JDNSZSZ 9 szakosztályának elnökei között	1 nő	
JSZSZ Tanácsának Elnökségében	3 nő	(31 tagú)
JNHHSZ Szövetségi Bizottságának Elnökségében	1 nő	(22 tagú)
JSZISZ Választmányának Elnökségében	7 nő	(41 tagú)

Végezetül tehát megállapíthatjuk, hogy szocialista öngazgatási rendszerünk jelentősen elősegítette a nők aktivizálódását, ám ennek jelenlegi szintjével távolról sem lehetünk elégedettek. „A nő egyenjogú helyzetéért folytatott harc osztálykérdés, stratégiai jelentőségű a KSZ számára. Részt képezi a munka felszabadításáért, a munkásosztálynak a társadalmi újratermelés folyamatában betöltött döntő szerepéért folytatott harcnak, valamint az emberi viszonyok humanizálásáért folytatott társadalmi harcnak. A KSZ ezzel kapcsolatos feladatait továbbra is komplex módon és sokoldalúan kell végrehajtani. A Kommunista Szövetségnek az elkövetkező időszakban ki kell harcolnia, hogy a nők minden szinten, a társadalom fejlődéséhez való hozzájárulásukkal összhangban fokozottabban bekapcsolódjanak a társadalmi döntéshozatal folyamataiba és fokozott tevékenységet kell kifejtteni a nőkről alkotott maradi felfogások megszüntetéséért.”¹³

Jegyzetek

- ¹ JK SZ programja. Forum, 1972, 238. oldal
- ² Samoupravljanje i društvena nejednakost polova, Marksistička misao 4/81. str. 19.
- ³ Pokrajinska konferencija Socijalističkog saveza radnog naroda Vojvodine: Aktuelna pitanja društvenog položaja i uloge žena u SAPV. Újvidék, 1981. decembere
- ⁴ Statistički godišnjak Jugoslavije. 1980, 428, 429.
- ⁵ Materijal PK SSRNV — Aktuelna pitanja društvenog položaja i uloge žena u SAP Vojvodini — Novi Sad, decembar 1981.
- ⁶ Statistički bilten 1981, SZS Beograd, maj 1980. Čist lični dohodak po radniku prema stepenu stručne sprema za rad na radnom mestu i polu za 1976.
- ⁷ Ostvarivanje društveno usvojenih stavova kadrovske politike u odnosu na izbor žena i neposredni zadaci u predizornoj aktivnosti — című anyag.
- ⁸ Rezolucija o osnovnim pravcima društvenog delovanja na unapređenju društveno-ekonomskog položaja i uloga žena u socijalističkom samoupravnom društvu.
- ⁹ Az adatokat az 1978-ban Újvidéken megjelent Funkcionisanje i ostvarivanje delegatskog sistema c. tudományos kutatómunkából vettük.
- ¹⁰ Informacija o rezultatima izbora žena u organe i organizacije federacije u 1978. god.

¹¹ Marksistička misao 4/81. Aleksandra Mitrović felszólalása a tanácskozáson, 1981. március 7-én, 36—41. oldal

¹² Ugyanott, 40. oldal

¹³ A JKSZ XII. kongresszusának dokumentuma, Belgrád, 1982. április 16., 16. oldal

Rezime

Zaposlenost žene i njeno učešće u društvenom odlučivanju

Prema marksističkom konceptu, pitanje uloge i položaja žene u društvu treba rešavati najpre u procesu proizvodnje. Ravnopravnost žene sa muškarcem treba da se ostvari prvo u sferi rada, zatim u povoljnoj raspodeli poslova u porodici i oko dece.

Naša društvena praksa pokazuje da smo postigli vidne rezultate u novijem ravnopravnijem uključivanju žene u proces proizvodnje i tok samoupravljanja, međutim rezultati još uvek nisu zadovoljavajući. Najpre, pojavljuju se teškoće oko zapošljavanja žene, koja bira profesiju, posao, vreme i mesto rada, prema potrebama porodice i dece. Zatim, ako se zaposlila, radnica je još više opterećena i obavezama na radnom mestu i kućnim poslovima što ne sme zapostavljati. Neadekvatna preraspodela poslova u okviru porodice i nedovoljna pomoć društva još uvek izražavaju problem preopterećenosti žena. Pored objektivnih ograničenja, što izaziva nedovoljna društveno-ekonomska razvijenost našeg sistema, tu su i subjektivne kočnice: tradicionalna shvatanja o ulozi žene pretežno u okviru porodice, predrasude da žena ne treba da se bavi javnim, društvenim delatnostima, politikom itd.

Statistički podaci pokazuju da oko 34⁰/₀ zaposlenih su žene, ali mnogo manji deo njih učestvuju u procesu društvenog odlučivanja, a još manje u društveno-političkim organizacijama. Struktura delegacija od 1974. godine, već idućeg mandatnog perioda (1978. god.) se poboljšala za 4⁰/₀ u korist žena, međutim to nije zadovoljavajuće. Posebno se ističe potreba da se žena aktivira na sledećim poljima društvenog života:

- u delegatskom odlučivanju i na rukovodećim funkcijama,
- u društvenim aktivnostima na selu,
- u društveno-političkim organizacijama.

Resumee

Die Beschäftigung der Frau und ihr Anteil in den gesellschaftlichen Beschlussfassungen

Laut den marxistischen Konzept, soll die Rolle und Lage der Frau in der Gesellschaft zuerst in dem Produktionsprozess gelöst werden. Die Gleichheit der Frau mit dem Mann soll zunächst in der Arbeitssphäre erzielt werden und dann in einer besseren Verteilung der Arbeit, in der Familie und um den Kindern.

Unsere Gesellschaftspraxis bestätigt, dass wir grosse Ereignisse in der Gleichstellung der Frau im Produktionsprozess und in der Selbstverwaltung, erzielt haben, diese Ergebnisse jedoch noch nicht zufriedenstellend sind. Zunächst melden sich Schwierigkeiten bei der Beschäftigung der Frau, die Profession, Arbeit und Arbeitsplatz sucht und Arbeitszeit, die der Familie und den Kindern entspricht. Weiterhin, wenn sie beschäftigt wurde, ist sie mit den Aufgaben in der Arbeit und den Arbeiten in der Familie, die nicht vernachlässigt sein dürfen, überbelastet. Die ungleichmässige Verteilung der Tätigkeiten in der Familie und die ungenügende Hilfe der Gesellschaft, unterstreichen das Problem der Überbelastung der Frauen. Ausser der objektiven Schranken, die der gesellschaftlich-ökonomischer ungenügender Entwicklung unseres Systems folgen gibt es auch subjektive Hemmungen: traditionelle Auffassungen über die Rolle der Frau, vorwiegend im Ramen der Familie; das Vorurteil, dass die Frau sich nicht mit öffentlichen gesellschaftlichen Betätigungen — mit der Politik — beschäftigen soll usw.

Die statistische Daten beweisen, dass etwa 34% der Beschäftigten, Frauen sind, jedoch dass sich viel weniger im Prozess der gesellschaftlichen Beschlussfassung und noch weniger in den gesellschaftlich-politischen Organisationen mitwirken. Die Struktur der Delegationen vom Jahr 1974 hat sich schon in der nächsten Mandatsperiode (1978) um 4% für die Frauen verbessert, dass ist aber noch immer nicht genügend. Es wird besonders unterstrichen das sich die Frauen in deren Bereichen des gesellschaftlichen Lebens, beschäftigen sollten wie:

- in der Beschlussfassung der Delegationen und führenden Funktionen
- in den gesellschaftlichen Aktivitäten in den Dörfern
- in den gesellschaftlich-politischen Organisationen.

150 ÉVE SZÜLETETT SZARVAS GÁBOR

Láncz Irén

A NYELVÖR ELSŐ ÉVEI*

Szarvas Gábort 1869. június 25-én Eötvös József kinevezte a pesti főgimnáziumba rendes tanárnak. Értekezésének fogadtatásáról ugyanis értesültek a közoktatásügyi minisztériumban is, cikkei által Szarvas akkor már ismertté vált. 1871-ben az MTA levelező tagjává választották.

Az Akadémiában először is a nyelv ellenőrzését és javítását tűzte ki a Nyelvtudományi Bizottság feladatául. A Bizottság ügyrendje 1872-ben már ezekkel a pontokkal bővült: a Bizottság feladata „a műnyelv alakulását szemmel tartani, s általában az irodalmi nyelvművelést olyképpen ellenőrizni, hogy egyrészt hiányos nyelvismeretből folyó erőszakos szóképzéssé ne fajuljon; másrészt pedig az idegen nyelvek hatása a magyar nyelvnek grammatikai, különösen syntaktikai szerkezetét meg ne hamisítsa; végre az eddigi elkövetett nyelvrontások lehető orvoslására törekedni”.

Az Akadémia tagjai, Hunfalvy Pál, Budenz József és Gyulai Pál a Nyelvtudományi Bizottságban felvetették egy nyelvművelő folyóirat megindításának lehetőségét. A folyóirat szerkesztésével Szarvas Gábort bízta meg. Az Akadémia 1872-i költségvetése már készen volt, ekkor Gyulai szokott heveségével követelte a folyóirat megindításához szükséges összeg felvételét a bizottság költségvetésébe.

A Magyar Nyelvőr első száma 1872. január 15-én jelent meg. A folyóirat programját *Mit akarunk?* címmel közölte a szerkesztő.

„Akarjuk ott, ahol az ingadozó alapra fektetett s rögtönözve létesített nyelvújítás szabályellenes szóalkotásokat hozott forgalomba, a helyesség visszaállítását; ahol az idegen nevekkel való érintkezés korcs kifejezéseket teremtett, a tisztaság előmozdítását; akarjuk a követelményeknek teljesen megfelelő tudományos magyar nyelvtannak összeállítását megkönnyíteni s részben előkészíteni az által, hogy anyagot gyűjtünk s a függőben levő kérdéseket tüzetes megvilágítás által tisztázzuk; mind ezt

* Részlet Láncz Irén: Szarvas Gábor című, a Forum gondozásában megjelent monográfiából.

pedig a magyar nyelv életéből merített eszközök segítségével akarjuk megvalósítani.

E végből kutatni fogjuk: 1. a történeti, 2. a népnyelvet; 3. kiváló figyelmünk tárgyát fogja képezni az újabb irodalom, különösen pedig a forgalomban levő hibás szóalakok és idegenszerűségek.

Teendőink tehát a következő részekre oszlanak:

1. A történeti nyelv körében.

Az elhanyagolt nyelvkincsnek felkutatása s belőlük a célszerűnek szükség-kívánta ajánlása s terjesztése.

Az ingadozó nyelvtani alakok megállapítására szükséges adatok egybeszedése.

2. A nép nyelv körében.

Ismeretlen tájszók s tájszólások gyűjtése s azok terjedésének s hatásának kimutatása.

A még nem ismert népdalok, közmondások, köszöntők, gyermekjátékok, népnyelvi sajátságok mellett főleg a népmeséknek alakilag hű közlése.

A tájhelyneveknek, névszerint a hegyek, dombok, völgyek, folyók, tavak, vízeretek, források, erdőségek, barlangok, dűlők neveinek egybeszedése.

3. Az újabb irodalmi nyelv körében.

A nyelv törvényeinek figyelembe nem vételével alkotott szók bírálata. Az új képzésű szók története.

Az idegenszerűségek.

A bármi tekintetben figyelemkeltő irodalmi termékek, különösen pedig a tudományos és szakművek, hivatalos iratok s tankönyvek nyelvének megbírálása s ugyanezen célból a nép számára készült művek szemmel tartása.

4. Az egész nyelvélet körében.

A nyelvsajátságok összeállítása.

A synonymák egybegyűjtése s jelentmények árnyalatainak meghatározása. Anyaggyűjtés és megvitatás által a syntactikai kérdéseknek megállapítása.

A szó és mondatrend törvényeinek részletekbe ható megvitatása.

A jelentékenyebb írók szókinccseinek kimutatása.

5. Ezek mellett figyelemmel kísérjük a haladó nyelvtudományak nyelvünkre vonatkozó kutatásait s a megállapított eredményt időnként köztudomásra hozzuk.

Nem kevésbé fontos teendőnknek tekintjük végül a már egybegyűjtött s rendelkezésünkre álló adatok alapján, ahol ez lehetséges leendő, az egyes helyesírási, helyesejtési s prosodiai szabályokat leszámaztatni s megállapítani” (Nyr. 1:1—3).

A szerkesztő arra törekedett, hogy a Nyelvőr ne legyen száraz, tudományos folyóirat, nemcsak a szakembereknek szánta ugyanis, hanem a nyelv ügye iránt érdeklődő nagyközönség figyelmét is le kívánta kötni.

A jó szerkesztő feladatait így állapította meg: „Három dologra kell

ügyelni: 1. Hogy lapja vagy folyóirata az ígért napra okvetlenül megjelenjék, máskülönben az előfizető nem szokja meg, hogy várja. 2. Hogy az ígért terjedelemben elejétől végig szöveggel legyen tele, különben az előfizető megrövidítettnek hiszi magát. 3. Hogy ez a szöveg jó is legyen, különben máskor nem fizet elő.” Szarvas teljesítette is ezeket a feladatokat.

Korának valamennyi ismert tudósát ott találjuk a munkatársak között. Már az első számban ezekkel a nevekkel találkozunk: Budenz József, Hunfalvy Pál, Volf György, Ponori Thewrewk Emil, Balassa József, Szász Károly, Fogarasi János, Greguss Ágost, továbbá Szarvas kedves tanítványa, Simonyi Zsigmond.

Más tudományok művelőit is bevonta a folyóirat munkájába. Arany János is írt pl. a szórendről, de javítató cikkeket is közölt.

A folyóirat tartalma gazdag volt, s ezzel elütött a tudományos folyóiratok alakjától és tartalmától.

Szarvas szerette az élénk vitatkozást, ha az tanulságos volt, mert ettől várta az elvek tisztázását. Nem félt az erősebb, szenvedélyesebb harctól sem, az sem bántotta, ha őt támadták. Ezeket a cikkeket is teljes egészében közli. Volf például már az első számban a folyóirat címe ellen emelt kifogást, mert szerinte germanizmus, helyesen így hangzana: a magyar nyelv őre. S ezt a hibát, szójátékkal élve, „szarvas nyelvhibának” nevezi.

Brassai Sámuel, a polihisztor, aki többek között nyelvtudománnyal is foglalkozott, s a magyar mondat elméletét és szerkezetét vizsgálta új szempontból, az „előfizetési felhívást” bírálja 3 cikkben. Szarvas közli ezt a csípős, gúnyos bírálatot, de a kifogásokra megadja a választ, a kifogást azonban helyénvalónak találta, s a második kötetre már ez került: előfizetésre felhívás.

„Mindenkor készen állunk tudományos vitatkozásba bocsátkozni, sőt szeretjük provokálni is, ha reméljük, hogy nyelvünkre haszon származik belőle” — írja egy későbbi évfolyamban. Érvekkel kíván meggyőzni, de elvárja, hogy ha vele nem értenek egyet, alapos indokkal mutassák be tévedéseit.

A szerkesztő tárgyilagos volt, módosítás nélkül közöl minden polemizáló cikket, ha kell, barátait sem kíméli. A folyóirat cikkei élénkek, nem ritkán szellemesek voltak, úgyhogy az átlagos, egyszerű olvasó is élvezhette őket. Szarvasnak sikerült a tehetségeket megnyernie a magyar nyelv ügyének, többen ösztönzésére váltak nyelvészé.

A Nyelvőr első számaiban Szarvas Gábor a nyelvtudomány különböző területeit érintő cikkekkkel jelentkezett. Az új szavakról, az idegen szavakról értekezik, helyesírási nézeteit ismerteti, nyelvjáráskutató gyűjtőútjának eredményeit olvashatjuk az első évfolyamokban. A magyar nyelv használatát vizsgálja programuknak megfelelően, különböző területeken. Nyelvtisztító tevékenységét azonban a kezdetektől fogva támadások érik. Már a második évfolyamtól kezdve reagál ezekre a támadásokra. De egyéb kérdések is szerepelnek írásai között. Mindazok a

kérdések, melyek az első években foglalkoztatják, munkássága során visszatérnek majd. Elvei, ha nem is egészen kifejtve, de alapjaiban már az első írásokban megtalálhatók.

Az új szókérdése c. cikkben a műveltség és a nyelv kapcsolatát felismerve a nyelv gazdagodásának lehetőségeként említi az új szavak felvételét. „Új szóknak alkalmazása, forgalomba tétele ugyanis nemcsak hogy meg van engedve, hanem alkalom adtán elkerülhetetlen követelő szükség” írja (Nyr. 2:337). A műveltséggel új szavak, kifejezések honosodnak meg a nyelvben. Ő két lehetőséget lát: vagy átvesszük az idegen szavakat, vagy a magunk nyelvének szavaival jelöljük meg a fogalmakat. A tudomány nyelvében, úgy látja, helyesebb az általánosan ismert szavakat elfogadni, a tudományban ugyanis sok függ a szabatos, félremagyarázhatatlan kifejezésektől.

A tudományon kívül azonban tartózkodjunk tőle, mondja, s „ha valamely fogalomra nem volna járatos, meghatározott szavunk, iparkodjunk, hogy a hiány mennél előbb pótolva legyen” (Nyr. 2:337).

Szarvas Gábor tehát nem ellensége az új szavaknak, maga is kiemeli, ha nincs megfelelő szavunk, hát csináljunk.

Az új fogalmak megjelölésére szükséges szók alkotásakor néhány elv szem előtt tartását tekinti fontosnak. Az egyik szempontja, hogy a szó magyar legyen, és ne idegen vagy korcs. Koros szavakról beszélve a magyar nyelv törvényeinek mellőzésével készült szavakra gondol. A másik elve, hogy a szó fedje az idegent. Elegendőnek tartja már azt is, ha csak jelentésének egy részét fedi, már ekkor sem kell tartózkodnunk alkalmazásától. A nyomatékos jelentés ugyanis hosszú idő alatt fejlődik ki.

Az új szó forrásának tisztának és eredetinek kell lennie, ez a harmadik szempontja. A régi irodalomban és a népnyelvben látja a gazdagításnak igazi forrását. Főleg a már homályba borult jelentésárnyalatok felújítására gondol.

Nem ellenzi tehát a nyelvnek új szókkal való gazdagítását. Csak a rosszul alkotott szavak ellen emeli fel szavát. Helytelen alkotásúaknak tartja például a -da, -de képzőkkel létrehozott szavakat. Kimutatja, hogy ezek helytelenek, mert a nyomda, uszoda, bölcsőde, öntőde a várda és a csárda alapján keletkezhettek. A várda tulajdonnévként is szerepel, s a benne lévő d-nek és a-nak nincs közük egymáshoz, a csárda viszont nem is magyar szó, hanem perzsa átvétel (szerbhorvát közvetítéssel). Ezek a képzők a nyelvújítás koholmányai, s a velük alkotott szavakat kivétel nélkül helytelennek tartja. A fenti szavak helyiségek elnevezései, s mivel a rossz szavak helyett jókat kíván terjesztetni, tanulmányozza, milyen eszközök segítségével képezhetők a nyelv törvényeinek figyelembe vételével jobb szavak. Arra a kérdésre, hogy a helyiségek elnevezésére milyen képzőket használhatunk fel, a nyelvben keresi a feleletet. „A nyelvbeli kérdésre a nyelvnek kell megadnia a feleletet” — írja. Ezért tartja szükségesnek a nyelv alapos vizsgálatát. Megállapítja, hogy a -d képző segítségével képezhetők helyiségek és helyiségek nevei.

A rosszul alkotott szavak viszont már járatosak voltak nyelvünkben.

Szarvas pedig feladatát abban látta, hogy ezeket elpusztítsa. Véleménye az, hogy ebben a kérdésben nem lehet habozni, a rossz szavak jóvá nem válnak, a fonákosságok szentesítésére pedig nem vállalkozik. Ezért lesz jelszava: „vasat a rossznak!” (Nyr. 2:341).

A rosszul alkotott szavakra több alkalommal felhívták a figyelmet, de az írókon nem fogott a figyelmeztetés. Ennek egyik okát abban látja, hogy a túlbuzgó kritikusok olyan szavak ellen is ki keltek, melyeknek a helytelensége nem bizonyítható be. Ezért fő kötelességének látja a helytelenségek kimutatását. „Mi a helytelenség? Minden oly szó, kifejezés vagy kapcsolat, melynek sem nyoma, sem képe nincs a nyelv életében, tehát amelynek létezése erőszakolt s mely nem nyelvbéli analógia szerint készült” — írja a *Magyarosan* című cikkében (Nyr. 2:55), melyben arra is figyelmeztet, hogy nem elég csak a régi nyelvet figyelembe venni, de egyedül a népnyelvet sem tekinthetjük és fogadhatjuk el szabályozónak.

A sajtó gyorsan reagál Szarvas és folyóiratának tevékenységére, alig kezdtek meg a nyelvjavító munkát, már megjelennek az első kifogások. Ezeket foglalja össze és felel rájuk *A Nyelvőr a sajtó ítélőszéke előtt* c. írásában.

A kifogások így hangzanak: másokat csekélységért megrónak, míg maguk nagyobb hibát követnek el; azt mondják helytelennek, ami helyes. Felróják, hogy nem akarja elismerni, hogy némely rossz képzésű szó már nem iktatható ki a nyelvből, mert szükség van rájuk, hacsak helyettük idegent nem használnak. Kifogást emel a sajtó az ellen is, hogy kevés gondot fordítanak a szóárnyalatok használatára és a szóvonzat szabályaira.

Szarvas természetesnek tartja, hogy még a legkisebb hibákat is megróna, hiszen egyik feladata éppen ez. Ha viszont téved, elismeri, és tévedéseit javítja. A pár évtized óta lábra kapott zűrzavarban néha ők is megbotlanak, mondja, mert az útba igazító adatok nagy része még összegyűjtetlenül hever. Elismeri, hogy van, ami később helyesnek bizonyul, az ő feladatuk, hogy a kérdéseket megvitatva tisztázzák. Alkalmat ad az olyan nézetek megnyilvánulásának is, melyek ellenkeznek meggyőződésével, éppen azért, hogy a kétségesnek látszó kérdést véglegesen tisztázzák.

A rosszat jónak soha nem ismeri el, azt viszont elismeri, hogy néha szükség van a helytelenül képzett szóra, legalább egyelőre, s van, amikor ezeket használniuk kell. Azt viszont hangsúlyozza, hogy az eddigi megrovások olyan szókat értek, melyek szükségtelenek, egészen feleslegsek.

Ahhoz, hogy nyelvtisztító tevékenységüket eredményesen végezhesék, előzetes munkák elvégzésére volt szükség, ezért szorgalmazza Szarvas a nyelvemlékek kiadását, a történeti szótár elkészítését, a népnyelvi adatok összegyűjtését.

A vállalt feladatnak megfelelően már az első évfolyamban tanulmányozza a korabeli irodalom nyelvét. Petőfi *János vitézének* nyelvén kiemeli az eredetiséget, dicséri magyarosságát, de ki is javít néhány hely-

telenséget, melyre nem sokkal később Brassai reagál is. A Figyelő c. hetilap decemberi számában Szarvas is megteszi észrevételeit Brassai kifogásaira, és azt bizonyítja, hogy Brassai saját magát cáfolja, vagyis éppen az ellenkezőjét állítja annak, amit egykor mondott. Brassai ugyanis korábban Gyulaival vitázott a névelő helytelen használatáról, támadó írásában viszont Szarvast kritizálja, aki kijavította Petőfinél azokat a helyeket, ahol helytelenül használta a névelőt.

Brassainak még egy ellentmondására rámutat Szarvas: amikor Volf György a folyóirat címét bírálta, Brassai először azt írta, hogy a cím nem kifogásolható, a szerkesztő fejtegetésére viszont azt mondja, hogy badar beszéd, mert tényleg germanizmus. Szarvas véleménye, hogy Brassai azért nem mondja, hogyan volna a helyes, mert ismét ellentmondana magának. Zárt szobában készült elméletnek nevezi Szarvas vitatársa tételeit, amelyeket halomszámra találni értekezéseiben.

A magyar szókincs köréből az idegen szavak problémája foglalkoztatja Szarvast. Az eredeti és idegen szavak különválasztását a nyelvtudomány fontos teendői között említi. Az idegen szavakon általában a már meghonosodott idegen átvételeket érti, vagyis a jövevényszavak feltárását sürgeti. Ezeknek a szavaknak a felsorolása több kérdésre feleletet adhat. Ezek között említi, hogy a kölcsönvevő nyelv, esetünkben a magyar nyelv hangtörvényeire vonatkozólag vonhatók le következtetések, a kölcsönadó nyelv szavainak régiebb, a későbbi nyelvből gyakran meg nem állapítható alakjai deríthetők ki, ezek a szavak vennek fényt a népek érintkezésére, megismertetik számos tárgy és fogalom szülőföldjét. Kideríthető lesz az is, hogy a műveltség tényezői mely népektől szivárogtak nyelvünkbe. A nyelvújítás szempontjából is fontosnak tartja az idegen eredetű szavak kimutatását, ugyanis ezzel elkerülhetővé válik, hogy idegen képzőket használjanak fel, és velük nyelvünket megrontsák. Szarvas nem ismeri el az idegen képzők felhasználásának lehetőségét.

Bármennyire is fontosak minden nyelvben az idegen elemek, bármennyire is követeli a tudomány feldolgozásukat, sokan borzadnak még a kérdés hallatára is. Ennek okát Szarvas a hiúságban és gyengeségben látja. Olyan nézet uralkodott ugyanis, hogy páratlan nemzet a magyar, és a nyelv is „ős eredeti, tiszta szűz magyar nyelv”, s indogermán eredetét bizonygatták, a magyarból igyekeztek megfejteni az idegen szavakat is.

Sokan azt tartották, írja Szarvas, hogy „szégyen volna a magyarra először, hogy olyan rokonai legyenek, minők a bárdolatlan vogul, osztják, cseremiszt stb. népségek; szégyen volna másodsor, ha bebizonyulna, hogy mi olyan nagy farka szót kölcsönöztünk különösen a szláv, de meg egyéb népektől is; mert ez semmi egyéb nem volna, mint nyílt bevallása annak, hogy őseink műveletlenek voltak, s ami fő, műveletlenebbek a szlávoknál” (Nyr. 1:302).

Az idegen szavak helytelen megítélésének okát abban látja, hogy nem akarták tudomásul venni a magyar nyelv hovatarozását, és azt, hogy a letelepedéskor a műveltség messze elmaradt az itt talált népek művelt-

ségétől. Pedig, bizonyítja Szarvas, a földművelés ismeretlen volt előttük, ezt igazolja az eszközök idegen elnevezése.

Egy tévhitet is igyekeznek eloszlatni, azt ugyanis, hogy az idegen szavakat ki akarják irtani. Jól látja, hogy a meghonosult idegen szavak többé már nem idegenek, hanem sajátunk, s kérdésük megoldása nemcsak nyelvtudományi kérdések megvilágítását szolgálja, hanem művelődéstörténeti következtetések is levonhatók belőle.

Azzal a kérdéssel is foglalkozik, milyen körülmények igazolják, hogy egy szó idegen eredetű. Ezek között említi, hogy az idegen szók java része tárgyi szó, a földművelés, ipar, kereskedelem, művészet, tudomány, politika, vallás körébe tartoznak; ha a magyarban használt szó az idegen nyelvben is hasonló alakban — leszámítva a hangmódosulásokat —, hasonló jelentéssel járatos; ha a szó a magyar nyelv hangtörvényeivel éles ellentétben áll, vagy kimutatható, hogy valamikor állt; ha a szó etimológiája idegen elemeket tüntet fel stb.

Különösen a magyar–török egyezések és a szláv elemek feldolgozását tartja fontos feladatnak.

Fontos teendőnek tekinti, amint a bevezető cikkből láttuk, a helyesírási, helyes ejtési szabályok megállapítását is. Az érvényben levő szabállyal nem ért egyet. A lapalji jegyzetben ez áll: „A helyesírásra nézve meg kell jegyeznünk, hogy, habár sokszor meggyőződésünk ellenére is, egyelőre a M. T. Akadémia által elfogadott, s a közhasználatban levő ortográfiával fogunk élni” (Nyr. 1:3).

Az foglalkoztatja, milyen elv alapján készüljön a helyesírás, szóejtés vagy szófejtés legyen az alapja: „... az írásnak az alapja az ejtés, a helyesírásnak a helyes ejtés” (Nyr. 1:57). Szerinte az ily(en), oly(an), mely, milyen, egy, egyik, együtt írásmódja helytelen, mert „minden oly ortográfiai s szóelemző tétel, mely a helyes ejtéssel szembeszökő s kiegészíthatetlen ellenkezésben áll, mint semmi helyes alapra nem támaszkodható, egyáltalán elfogadhatatlan” (Nyr. 1:63). A felsorolt szavak „ejtése valóban helyes ejtés, a helyesírásnak, ha érdemessé akarja tenni magát e névre, nincs más tennivalója, mint azon útmutatások előtt meghajolnia, melyet a két illetékes mester, az ő két mestere eléje szab; vissza kell térnie a rendes ösvényre, amelyen századokig járt, s amelyről csak nemrég tántorodott le” (Nyr. 1:63). A XVII. századig ugyanis a fonetikus elv uralkodott, bár kisebb mértékben minden korban szóhoz jutott a szóelemző elv is a szóképzésben és a ragok előtt.

Szarvas — hogy bebizonyítsa: korábban az írás valóban helyesírás volt — kódexek, írók és grammatikusok írásait vizsgálja, és megállapítja, hogy például Pázmány, Berzsenyi, a két Kisfaludy, Vörösmarty, Petőfi, a grammatikusok közül Sylvester János, Szenczi Molnár Albert, Geleji Katona István írása a helyes írásról tanúskodik, mert az írók a kiejtést követték.

Az 1856-i helyesírási javaslat összekapcsolta a fonetikus és az etimologikus elvet, a kiejtést a művelt nyelvszokásra alapozta, ez nem más, „mint a kiejtéstől független nyelvtörvények által szabályozott és kalau-

zolt beszéd. Következik ebből, hogy a kiejtés helyesírási alapelveként szolgál, amennyiben a szóeredet és szóelemzet törvényeivel megegyezik; amennyiben pedig e törvényekbe ütközik, nem szolgál helyesírási alapelvül” (A magyar helyesírás ügyében a m. acad. nyelvtudományi bizottmány előterjesztése a nyelvtudományi osztályhoz, 1856, 85—86. l.). Tehát az alapelv a szófejtéstől korlátozott kiejtés, melyet Szarvas nem fogad el, ő ugyanis nem látja a két elv együttes alkalmazásának lehetőségét, szerinte vagy az egyik, vagy a másik elv fogadható el. De a kettő közül csak a fonetikai jöhet számításba, mert egyszerűbb és könnyebb. Bár elismeri, hogy a szóelemző írásmódnak is vannak előnyei az idegekre nézve, mégis a kiejtés mellett áll ki, mert véleménye szerint az etimológiai írásmód következetes keresztülvitele lehetetlen, és a helyesírásra nézve céltévesztő igyekezet.

1876-ban Budenz Józseffel közösen a nyelvtudományi bizottság elé terjesztik véleményüket a helyesírás javításáról. Ebben kifejtik, hogy meg kell szüntetni az alkalmatlan jegykombinációkat, és vissza kell állítani a tiszta egyelvűséget. Mert „csak valljuk meg: a szófejtési elv alkalmazása, a szóejtés elv mellett és annak rovására, igazi hasznot semmit sem szerez, de eredménye igenis az, hogy írást-t, mely aránylag könnyen elsajátítható mesterség lenne, a tudomány nehézségével sáncolja el a tanulóktól anélkül, hogy magának a tudománynak szolgálna” (Vélemény a magyar helyesírás javításáról, 1876. 13. l.).

Ajánlatukat pedig így foglalják össze: „Minden kész egész szó, — eredetére azaz nagyobb-kisebb hangasszimiláció vagy hangváltozás folytán létrejöttére való tekintet nélkül (bármily biztos tudásunk is volna róla) képzőstül-ragostul a benne ejtett nyelvhangok egyszerű lebetűzésével írásék” (i. h.).

Felfogásuk tehát a többség véleményével ellenkezett. A magyar helyesírás elveit és szabályait 1878-ban fogadták el, nyomtatásban azonban csak a következő évben jelent meg. Ebben a helyesírási szabályzatban négy elv keveredik, a kiejtés, a hagyomány, a szóelemzés és az egyszerűsítés, de megemlítik a jóhangzást is mint esztétikai elvet.

Szarvas azonban továbbra sem adta fel a harcot, melyet a helyesírás egyszerűsítése érdekében folytatott. 1888-ban olyan helyesírást vezet be a folyóiratában, mely több szempontból eltért az akadémiai előírásoktól. A cz-t c-vel helyettesítik, és csonkított kettőzést alkalmaznak (az osztálylyal helyett osztállyal-t írnak). Még Szarvas halála után is ezzel a helyesírással éltek a Nyelvőrben, míg 1902-ben, február 3-án, az Akadémia I. osztályának ülésén végül is eltiltják ettől a szerkesztőket. De jegyezzük meg e helyütt, hogy nemcsak Szarvas vezetett be ilyen változtatásokat, a Budapesti Hírlap már 1881-től hasonló egyszerűsítésekhez folyamodott.

Ezeket a változtatásokat az 1922-ben kiadott szabályzat szentesíti. Altkor már a Budapesten megjelenő 12 napilap közül csak Az Újság ír cz-t.

Szarvasék a kétjegyű mássalhangzók megváltoztatására is tettek ja-

vaslatot, a mellékjeles rendszer, a mai cseh rendszer bevezetését javasolták.

A meglévő betűk helyett már korábban is javasoltak másmilyeneket. Ezeket a javaslatokat a Nyelvőr második évfolyama közli. Természetesen nem maradt el Szarvas reagálása az új ajánlatokra. A harmadik évfolyamban megjelent cikkben, *A betűjavítás kérdése* címűben, az ajánlott betűtípusokat használják fel. A múlt század végén ezzel a cíikkel megjelent az első „így írtok ti”.

A helyesírás kérdéséhez szorosan kapcsolódik a helyes kiejtés problémaköre, mely szintén foglalkoztatja Szarvast. A művelt magyar kiejtést általában helyesnek tartja, bár megjegyzi, hogy egy szabály ellen vét a művelt kiejtés. „A z i r o d a l m i n y e l v, a m ű v e l t k i e j t é s n e m h a n y a g o l h a t e l o l y h a n g e l m e k e t, a m e l y e k n e m v a l a m e l y t á j s z ó l á s, h a n e m a n y e l v a l k o t á s á n a k s z ű l ő t t e i” (Nyr. 2:98—9, a kiemelés Szarvasé). A zárt e-t veszi védelmébe, azt a hangot, melyet a művelt kiejtés ki akart zárni a nyelv hangjainak sorából. Példákkal igazolja, hogy e hangnak jelentésmegkülönböztető szerepe van, mást jelent ugyanis a veszek, vészék, veszék, a vetteték, és a vettetek, tehát lényeges, alkotó hang, nem pusztá ékszer, de a változatosság, a szép hangzás, a szabatoság kedvéért indokolt az e megtartása. Ezért követeli felvételét az irodalmi nyelvbe.

Már Szarvas korában veszendőben volt a *ly* hang. Ezt a hangot pedig, nem véve figyelembe a nyelv változását, sem a korabeli nyelvszokást, életben kívánja tartani. Önmagával kerül ellentmondásba, amikor a továbbiakban arról ír, hogy a kiejtés nem vehet fel olyan hangelemeket, amelyek az élő beszédből kihaltak. Elfogadható viszont az, amit a helyes kiejtés tanításáról ír, ti., hogy a helyes kiejtés tanításában az etimológiát el kell hanyagolni, nem helyes ugyanis olyan hangoztatással élni, melyet a kiejtés nem ismer.

A nyelv teljes megismeréséhez, múltjának és jelenének tanulmányozásához nélkülözhetetlen az élő népnyelv tanulmányozása. Ezért tűzte ki a Nyelvőr második feladatául a nyelvjárások és a néphagyomány gyűjtését. A népnyelv iránti érdeklődést fokozták egyébként a gazdasági, társadalmi és irodalmi változások, átalakulások is, melyeknek eredménye a nyelvújítás volt. A szókincs gyarapításakor a nyelvújítók felhasználták a tájszavakat is, velük is gazdagították az irodalmi nyelvet. Az újításnak ezt a módját az ellentábor is jónak tartja, sőt támogatja, maguk is a tájszók terjesztését kívánják elérni, gyakran azonban akkor hivatkoznak a népnyelvre, amikor a nyelvújítók önkényes merészségeit támadják. Szarvas az irodalom nyelvével szemben a népnyelvet romlatlan nyelvváltozatnak tekintette, s gyakran hivatkozott népnyelvi adatokra, mikor egy-egy új szó, szófüzés hibás voltát bizonyította. Szarvasék kutatásainak célja a nyelvbővítés volt, a gyűjtések és adatközlések irányító szempontja pedig, hogy a nép romlatlan nyelvére, tanítsák meg az írókat, a nyelvújítókat.

A Nyelvőr megindulásától kezdve értékes nyelvjárási adatokat közölt.

Ezek a közlések, bármennyire is fontosak és értékesek, egyoldalúnak tekinthetők, ugyanis csak a köznyelvtől eltérő jelenségeket tartalmazzák. A közlések érdemét azonban ma sem tagadhatjuk, hisz ezek hívták fel a figyelmet a népnyelv tanulmányozásának fontosságára.

Szarvas Gábor három ízben volt gyűjtőúton; 1872-ben Budenz Józseffel a Göcsejt járta be, az itt készült feljegyzéseit Kardos Albert használta fel a nyelvjárás ismertetésében; 1873-ban a moldvai csángókat kereste fel, majd a következő évben Szlavónia falvaiban gyűjtött. A két utóbbi tanulmányút eredményeiről a folyóirat 3. és 5. évfolyamában számolt be. Mindkét ismertetése egyoldalú, ugyanúgy, mint a korabeli ismertetések, csak a különlegességeket, a köznyelvtől eltérő sajátságokat sorolja fel.

A szlavóniai nyelvjárásban az ragadja meg, hogy különösen beszélnék, s ez a hallgatóra is különleges benyomást tesz. Mindkét ismertetőjében felsorolja azokat a sajátságokat, melyek a nyelvjárások sajátos színét adják. Elsőként a tájszavakat sorolja fel, az „eltérő szójelentéseket és szóalakokat” példákkal szemlélteti, majd az alaktani, a mondat-tani és a hangtani sajátságokat ismerteti. Egy-egy jelenség illusztrálására kevés példát közöl, s ez szintén megnehezíti, hogy teljes képet kapjunk a nyelvjárásokról.

A folyóirat a kódexek tudományos feldolgozásával is foglalkozott. Az első kötetben Szarvas Gábor a *Ferenc-legenda (Jókai-kódex)* szókincsét vizsgálta, az idegen szavakat, kihalt szavakat, de kitért a hangtani sajátságok, képzők, ragok ismertetésére is. Vizsgálódásai alapján arra következtet, hogy a mű közvetlen fordítás latinból, rámutat az idegen sajátságok erőszakolt utánzására, a homályos helyekre és tévedésekre. A későbbi kutatások is igazolják Szarvas e megállapításait.

A nyelvtörténeti kutatások mellett a nyelv javításának, tisztasága visszaállításának érdekében Szarvas állandóan figyelemmel kíséri a magyar nyelv használatát különböző területeken. Folyamatos tevékenységről lévén szó, lehetősége nyílt összehasonlítani a korábbi állapotot a későbbivel, tehát felmérhette munkájuk eredményét.

A természettudományok nyelvéről nem sokkal azután írt, hogy a hibás szóosztályokat meghatározták. Két év elmúltával nem sok javulást észlelhetett, mert a következőket írja: „Akik megalkottátok a magyar természetrajz búvós-bajos nyelvét, mely kábít és andalít, mely édesebben hangzik, mint a „sphaerák zenéje”, ti nagy reformátorok üdvöz legyetek: H a n á k és M i h á l k a! Valamíg Bugát szelleme önködi nyelvünk felett, valamíg ő inspirálja a magyar természetrajzárók bölcseit, a ti nevetek élni fog, élni Hanák és Mihálka, ti spanyol csizmái, ti kifecakmítói a magyar ifjúság józan eszének” (Nyr. 6:451). Szarvas cikkéből kiderül, hogy baj van a műszavakkal. A természetrajzi művek írói, mondja Szarvas, alhoz a szeméthalmazhoz folyamodnak műszavakért, melyet az említett szógyártók alkottak. Íme néhány közülük: látlik, lát-tab (pupilla), talpály (mosómedve), örlecs (tengerimalac), édenc (paradicsommadár).

Az sem menti a szerzőket, hogy ezeket a szakkifejezéseket készen találják. Szarvas egy olyan művet vizsgál, mely véleménye szerint idegen-szerűségek, de főleg korcs, nyomorék szók terjesztésével rontja a nyelvet. Az említett természetrajzi műben a nyelvújítás „idélen szógyártmányainak” minden fajtája megtalálható: igegyököt főnévvé tettek, rossz analógiával, megmagyarázhatatlan képzőkkel alkottak szavakat, csonka szavakat újakká forrasztottak.

Ahelyett, hogy a régi irodalomban és a népnyelvben járatos egészséges észjáráson nyugvó elnevezéseket felkutatták volna, teljes tájékoztat-lanságból „görög, latin vagy német kifejezések élesztőjével gyúrták és dagasztották össze sületlen kotyvalékaikat” — hangzik a kíméletlen bírálat (Nyr. 6:453).

A természettudományok nyelvéről egyébként másoknak is ugyanez volt a véleményük. Szarvas Herman Ottót idézte, ki szintén elmarasztalja ezt a nyelvhasználatot. „A magyar igény kielégítését — írja Herman — a nyelvben kezdték elvégezni s azon kezdték, hogy a nyelvet aljából kiforgassák, a már úgy is föl nem érhető teljesen érthetetlenné tegyék. Meglett a hírhedt műnyelv története” (Nyr. 6:455, a kiemelés Szarvasé).

Az első kötetek egyikében ezt mondja Szarvas a szakembereknek: magatok rontottátok el nyelveteket, fogjatok magatok a helyrehozásához. Az 1869-től megjelenő Természettudományi Közlöny első kötetei nemcsak a műnyelv, hanem általában a nyelv dolgában gyarlók voltak, hanem is olyan mértékben, mint a tankönyvek. De Szarvas Gábor bírálatával változást idézett elő a természettudományi irodalom nyelvében. E szaktárggyal foglalkozók a Nyelvőrből megismerték és megtanulták tisztelni a nyelv törvényeit. A szerkesztő tanácsára elővették a régi magyar természettudósok írásait, ezekben találtak magyaros kifejezéseket. Mindezeket Szily Kálmán írja, aki természettudományokkal és nyelvés-zettel foglalkozott, s azt is hozzáteszi, hogy a Nyelvőr hatása nélkül a magyar természettudományi irodalom műnyelve ott tévelyegne ma is, ahová fél évszázaddal ezelőtt betérték.

A nyilvánosság előtti megszólalás nyelvi következményeiről, a törvények nyelvéről, a képviselőház nyelvhasználatáról szintén több alkalommal ír. Észreveszi ugyanis, hogy ha a nyilvánosság előtt kell megszólalnunk, teljesen megváltozunk ebben a szituációban, új emberek leszünk. Otthon, baráti körben úgy beszélünk, ahogyan megtanultunk magyarul, de amint e körből kilépünk, mintha elfeledtük volna, amit megtanultunk. Szokatlan szó- és mondat szerkezeteket kezdünk használni. Ezek a szerkezetek többnyire németesek, s fordítók kezdték meghonosítani. Bírálatával nem dorgálni akar, szándéka egyedül az, hogy a hibákat kijavítsa. „A mi mesterségünk a nyelv törvényeinek kutatása s megállapítása, az idegen használat következtében benne megfészkelődött visszasságoknak s a törvényekkel ellenkező használatnak kimutatása; nem csak hivatva és följogosítva érezzük tehát magunkat, hanem tisztünk is azt parancsolja, hogy ahol helytelenségeket látunk, a megtéved-

teket figyelmeztessük rá s ha kell s amiben tudunk, tanáccsal és útbaigazítással szolgáljunk.” Ez volt tehát a magyar nyelv használata figyelemmel kísérésének célja és feladata. A képviselőházban mondottakat sokan olvasták, s félő, volt, hogy a helytelen használatok, melyek többször ismétlődtek, megszokottá válnak.

A német nyelv hatása mindenütt érezhető volt, a szavak, a jelentések, a mondatok területén egyaránt. Ennek okát Szarvas abban látja, hogy a nyelvhasználók nem magyarul gondolkodnak, hanem német szellemenben. Elfajult, elkorososult nyelvében a magyar, nincs olyan törvénye, amelyen csorbát ne ütöttek volna, írja. A képviselőházat azzal vádolja, hogy idétlenségeket iktatnak a törvényekbe, például ilyen szavakat: távbeszél, védképes, védköteles, tengervéd, és ezzel szentesítik a használatot, a korcs szavak tehát bekerülnek a nyelvbe.

A bírálat kitér a helytelen, nem magyaros szórendre is. Még azok nyelvében is előfordultak szórendi hibák, akik a tiszta, eredeti magyarság példaképei voltak.

Az újságok nyelve is terítékre kerül, a bírálat viszont nemtetszést vált ki. Az újságírók mentségül a nyelv állapotát hozzák fel, de hivatkoznak a munka gyorsaságára és a források idegen voltára is. A híryanagy nagy részét idegen nyelvekből, főleg németből, kisebb részét franciából és angoltól fordították. A munkatársak sok időt töltenek külföldön, tompul a nyelvérzékük, különösen a szórend iránt. Szarvas méltányolja a nyelv rendezetlen állapotát, sok rossz szó helyreigazítására nem is érzi egyelőre feljogosítva magát, mivel ezek hibás volta még nincs kimutatva. De nem ért egyet azzal, hogy a hibák forrása a gyors munka, azzal érvel ugyanis, hogy a külföldi sajtó is gyorsan dolgozik, mégis nagyobb részt hibátlan.

Rákosi Jenő, a Reform szerkesztője a bírálatokra azt írja, hogy a Nyelvőr helyesebb rendszert kövessen a működésében, ismerje fel a hibák forrását, és ne gáncsoskodjon, ne esetlegességeket bántalmazzon. A felelettel Szarvas nem marad adós, azt írja, ha minden apró botlást felsorolnának, a folyóiratnak napenként 10 ívnyi tartalommal kellene megjelennie. A hibák ugyanis nemegyszer ismétlődnek, s ebből az következik, hogy az újságírók nagy része nem törődik a nyelv épségével, s mintha szándékosan dolgoznának megrontásán. Olyan hibákat is elkövetnek, melyeket már a Nyelvőr megjelenése előtt is ostromoztak, s ők csak ismételten kárhoztatják őket. Ha ezek a hibák gyakoriak, idővel megszokottá, járatossá válnak. Szarvas kötelességének tartja a napi sajtót figyelembe részesíteni, mert a bajok fő forrását benne látja, s éppen azt akarja megakadályozni, hogy az újra meg újra ismételt rossz használat meghonosodjék.

Szarvas figyelemmel kíséri a magyar nyelvvel kapcsolatos kiadványokat is, az iskolai nyelvtanokat is. Felhívja a figyelmet a hibákra, foggyatékosságokra, a tételek, állítások, szabályok tarthatatlanságára; ez ismételten arra figyelmeztet, hogy tovább nem halasztható teendővé vált

egy magyar nyelvtan elkészítése, melynek fel kell használnia a nyelvtudomány addig elért eredményeit.

Maga is foglalkozik a grammatika problémáival. A 3. évfolyamban például az ikes ragozásról ír, s arra keresi a választ, van-e elfogadható alapja az ikes igék külön ragozásának. Érdekes számunkra ennek a kérdésnek a megközelítése, és maga a következtetés is. Ugyanis az igeidőktől eltérően, amikor a régi nyelv gazdag igeidőrendszerét kívánja visszaállítani, nem véve figyelembe a korabeli használatot, az ikes igék esetében a helyes úton jár, a korabeli nyelvhasználatot vizsgálja, és abból vonja le következtetéseit. Következtesen cselekszünk, „ha a fejlődés útjára lépve a köz(népies)használat mutatta irányt követjük, s nem ragaszkodunk továbbra is a külön ikes ragozáshoz, amely általában véve anélkül sem fődöz jelentésbeli különbséget” (Nyr. 3:485, a kiemelés Szarvasé). Majd így folytatja: „a régebbi s a természetes úton fejlődött újabb használat küzdelmében mindig az utóbbi a győzelem” (Nyr. 3:538, a kiemelés Szarvasé).

Szarvas jól látta, hogy az ikes ragozásban bekövetkezett változás nem nyelvtromlás, hanem a nyelv természetes fejleménye. Az irodalmi nyelv az ikes ragozással ellentétben állt be a közhasználattal, ugyanis Révai Miklós volt az, aki megkövetelte az ikes igék szabályos ragozását mindhárom módban, a megindult változást azonban nem akadályozhatták meg, csak az igényes nyelvhasználatban tudták életét meghosszabbítani másfél évszázadra.

Szarvas felveti az újabb kutatások szükségességét az összehasonlító nyelvtudomány terén, mely ugyan szép eredményeket hozott, de az összehasonlítás csak részleges volt, csak a szók genealógiájára terjedt ki. Ő a szintaktikai jelenségek egybevető kutatását sürgeti, melynek ki kell terjednie nemcsak a rokon nyelvekre, hanem más nyelvekre is. Ezzel tulajdonképpen a nyelvtipológiai kutatás gondolatát veti fel.

1872-ben az Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága elhatározta, hogy újra kiadja a régi nyelvemlékeket. Kezdetben az volt az elképzelés, hogy csak a fontosabb nyelvemlékeket jelentetik meg — a *Bécsi-kódexet* és a *Müncheni-kódexet*. Időközben azonban belátták, hogy ezzel még nem elégítik ki a nyelvtudomány igényeit, így a két kódex kiadása csak kezdete lett egy nagy vállalkozásnak. A sorozat Nyelvemléktár címmel jelent meg 1874 és 1908 között 15 kötetben. A kiadás vezetését a Bizottság Szarvas Gáborra, Budenz Józsefre és Szilády Áronra bízta. A sorozatot Volf György szerkesztette (kivéve a III. és XV. kötetet).

Rezime

150 godina od rođenja Gabora Sarvaša

(Prve godine časopisa „Magyar Nyelvőr”)

Ovaj tekst je u stvari jedan manji odlomak iz monografije Irene Lanc pod naslovom „Szarvas Gábor”, koja je ugledala svetlo dana u izdanju novosadskog NIŠRO „Forum”.

Pošto ukratko konstatuje da je Gabor Sarvaš, istaknuti mađarski jezikoslovac (rođen 1832. u Adi, umro 1895, godine u Budimpešti) prvo izabran za profesora na budimpeštanskoj Velikoj gimnaziji (1869) a potom dopisnog člana Mađarske akademije nauka (1871), autorica skicira uslove pod kojima je ova visoka naučna ustanova Sarvašu poverila pokretanje jednog novog časopisa za jezička istraživanja i negovanje mađarskog jezika, napominjući da je prvi broj nove revije — „Magyar Nyelvőr” (Čuvar mađarskog jezika) — iz štampe izišao 15. januara 1872. godine.

Dosledno ostvarujući svoja programska načela, formulisana već u 1. broju pod naslovom „Šta hoćemo?”, časopis pod kompetentnom i veštom rukom Gabora Sarvaša vrlo brzo izrasta u autoritativno naučno glasilo i važno žarište duhovnog okupljanja. Na njegovim stranicama dobijaju mesta prilozi ne samo najpoznatijih lingvista odnosno filologa onoga vremena, nego i tekstovi mnogih drugih naučnika i pisaca. Zahvaljujući tome sadržaj časopisa je raznolik, bogat, te stoga i po obliku i po sadržaju odudara od ondašnjih naučnih publikacija.

Otvorenost, objektivnost i živ polemički duh urednika daju poseban pečat „Magyar Nyelvőr”-u razrasta u poprište živih, strasnih diskusija, polemika i sučeljavanja. Interesantni često i duhoviti napisi bivaju i te kako dostupni čitaocima, tako Sarvaš pridobija nove darovite pristalice za stvar mađarskog jezika.

Gabor Sarvaš je vrlo plodan naučnik, stvaralac i autor. Sa svojim člancima iz različitih područja lingvistike prisutan je u časopisu već od prvih brojeva: tako piše o novim rečima, raspravlja o varvarizmima, objašnjava svoje pogleds u vezi sa pravopisom, saopštava rezultate svojih istraživanja dijalekata u pojedinim delovima Mađarske, istražuje mađarski jezik u skladu sa programima u različitim oblastima. Tokom vojih dugogodišnjih istraživanja raščiscava granice u pogledu inovacija u jeziku, bori se protiv nemađarskih kovanica, piše, jednom rečju izvrsne etimološke i ortološke članke itd. Usput se, naravno, bavi i drugim pitanjima.

Sarvaševa borba za čistotu mađarskog jezika bila je od početka izložena napadima, na koje je on počeo da reaguje već u brojevima drugog godišta časopisa „Magyar Nyelvőr”, trpeći pri tome i poneki poraz ali odnoseći i ne jednu pobjedu.

Sva ona pitanja koja je on postavio u prvim godinama izlaženja časopisa, okupiraju ga i docnije kada im se vraća u toku svog rada. Sarvaševa načela, premda ne celovito formulisana, mogu se okriti u osnovi već u njegovim prvim tekstovima.

*Summary*150th Anniversary of Gábor Szarvas

(The First Years of the journal „Magyar Nyelvőr”)

This review is in fact a short excerpt from the monography entitled „Szarvas Gábor” by Irén Lánicz, that is published by NIŠRO „Forum” Novi Sad.

After shortly stating that Gábor Szarvas, outstanding hungarian linguist (born in the year 1832 in Ada, died in the year 1895 in Budapest) first had been promoted for a professor at the Big High School in Budapest (1869), than for a corresponding member of the Hungarian Academy of Science (1871), the author draws the conditions under which this high scientific institution had confided to Mr Szarvas the launching of a new journal for linguistic resurches and for cherishing the hungarian language, mentioning that the first number of the journal „Magyar Nyelvőr” (Guard of the Hungarian Language) had been published the 150th of January 1872.

Consistently accomplishing the principles of his program, formulated in the first number of the journal under the title „What do we want?”, this journal, under the competent and skillfull hand of Gábor Szarvas shortly becomes an authoritative scientific newspaper and an important focus of intellectual gathering. On its pages there is place not only for supplements of the best known linguists or philologists of the time but for essays of other scientists and writers too. Thanks to this fact the contents of this journal was rich in subject and also heterogeneous, so it differs greatly from the scientific journals of the time both in form and in contents.

Frankness, objectivity and a vivid polemic spirit of the editor give a special feature to the „Magyar Nyelvőr”; it grows out into a scene of passionate discussions and polemics. The Interesting, often witty writings became very popular among readers, so that Szarvas gets new, talented followers for the case of hungarian language.

Gábor Szarvas is a very prolific scientist and a creative author. With his articles from the diverse field of linguistics he is present since the first numbers of the journal appeared: he writes about new words, discusses barbarism, explains his view about correct spelling and orthography, informs about his resurch done in different parts of Hungary on dialects, explores the usage of the hungarian language according to the programs in different fields. During the time of his long-range project he clarifies the barriers concerning innovations in the language, fights against un-hungarian neologisms, in one word, writes excellent articles on ethymology and orthology, etc. In the meantime he does other things too.

The fight of Gábor Szarvas for the purity of the hungarian language was from the beginning exposed to different attacks on which he started to react in the issues of the second year of the journal „Magyar Nyelvőr”, sometimes he was defeated but not once he was winning victories.

All these questions that he had set out as principles in the first issues of his journal occupied him later on when he returns to them during his work. The principles of Gábor Szarvas, although not compleately formulated can be discovered in his first articles already.

Fejős István

MERRE TART A TELEVÍZIÓ?

Várható-e, hogy a közeljövőben a képernyőn is olyan választék áll majd rendelkezésünkre, mint a rádióban, ahol gombnyomásra válogathatunk az egész világ műsorai közül? A válasz igen körülményes, némi egyszerűsítéssel pedig így hangzik: részben igen, általában nem. Az ilyen kétértelműnek is mondható választ, úgy érzem, részletesebben is ki kell fejteni.

Elsősorban azt kell elmondani, hogy már ma is bőviben vagyunk az olyan térségeknek, ahol aránylag nagy a tv nyújtotta műsorok választéka. Különösen Vajdaságra vonatkozhat ez a megállapítás, mert elfogadható minőségű képpel vehető négy jugoszláv (Belgrád I. és II., Újvidék és Zágráb I.) műsor, amellet még három külföldi (Magyar TV I. és II., Román TV) is bejön, ha van kellő antennánk. Szlovénia egyes vidékein a hazai műsorok mellett fogható a magyar, az olasz és az osztrák televízió műsora is. A fejlett Nyugat némely országában néha egy-egy nagyvárosban több adó is üzemel. A választék tehát kisebb-nagyobb mértékben már ma is létezik. A helyzet még inkább javulni fog, ha a tervezett új adóhálózatokat belátható időn belül felállítják. A tervek szerint nálunk a jövőben számolni lehet még 1—2 belgrádi és egy újvidéki műsorral, de amennyiben az ország gazdasági lehetőségei megengedik, nagyon valószínű, hogy később már a fejlettebb vajdasági városoknak is lesz saját tévéstudiójuk. Természetesen csak a közvetlen környékre kiterjedő hatósugárral. És itt nagyjából be is zárul a kör, mert eljutottunk az eddig alkalmazott módszer, a földi hálózat útján közvetített műsor terjesztési lehetőségeinek határához. Ugyanis fizikai törvény, hogy a televíziós jelzéseket hordozó elektromágneses hullámok terjedése egyenes vonalú jelleggel bír, s így párszor tíz kilométer megtétele után a Föld felületének ívén ütközik még sík vidéken is. Magas leadótornyok építésével vagy az adónak a környék kiemelkedő földrajzi pontjára való elhelyezésével tágítható a sugárzási kör, de még a legjobb esetben sem terjeszthető ki 150 km-nél nagyobbra, amennyiben élvezhető minőségű vételt kívánunk kapni. (Jegyezzük meg, hogy a rádióhullámok is egyenes vonalban terjednek, de

a Földet körülvevő ionizált rétegekről visszaverődnek és így eljutnak az árnyékolt területre, illetve a Föld íve mögé.) Az árnyékolt térség már kezdettől fogva akadály volt. A talaj magasabb kiemelkedése, magas épületek, erdők vagy egy-egy nagyobb fa mögött keletkezik és a tévéhullám ide csak visszaverődés útján vagy másik adóból érkező sugár útján juthat. Amennyiben nagyobb számú előfizető lakik árnyékolt zónában, kiegészítő adót, úgynevezett repetitort kell üzembe helyezni. A nyugati nagyvárosokban jó eredményeket értek el a vezetékes televízióval (kábeltévé), de ennek lefektetése és üzemben tartása igen költséges.

Mindent egybevetve megállapítható, hogy a földi hálózat útján sugárzott tv-műsor talán még ennek az évezrednek a végén — eljut technikai lehetőségeinek végső határaihoz. A fenti megállapítás a szakértők előtt már régóta ismert és nagyjából fel is hagytak a földi hálózatok fejlesztési kísérleteivel. Tevékenységüket áttették a világűr nyújtotta lehetőségek vizsgálatára, ami annál is inkább lehetővé vált, mivel időközben különféle céllal nagyszámú mesterséges holdat lóttak föld körüli pályára és ezek között nem egy olyan akad, amely távközlési feladatokat is ellát. Legismertebb az angol telekommunikációs műhold az ECS (European Communication Satellite), melynek a működése annyira sikeres, hogy az európai országok CEPT nevű posta- és távíró szervezetének technikai gárdája már régebben felfigyelt rá és a tv feladatkörébe tartozó megoldásokkal is kísérletezett rajta. Itt tudni kell, hogy Nyugaton a tv-műsorok közvetítését a posta végzi. A stúdió termelte műsor a posta gondozásában levő leadók hálózata útján jut az előfizetőhöz. A postamérnökök elsősorban arra a kérdésre kerestek választ, hogy a távközlési műhold felhasználható-e a földi kapcsolatok kiegészítésére a televízió műsorának közvetítésében, és ha igen, akkor milyen mértékben és milyen feltételek között. A kísérletek sikeres voltát talán az a tény szemlélteti legjobban, hogy ma már a televíziós jelzéseknek műhold útján történő továbbításával kapcsolatban az elképzeléseknek és terveknek egész garmadája született meg, sőt a gyakorlati megoldások kezdő szakasza napjaink realitásai közé tartozik.

Az eddigi kutatások az egyes országokban nagyrészt teljesen önállóan folytak és így egymástól független eredmények születtek. A Német Szövetségi Köztársaság szakembereinek tervei szerint az ARD (Allgemeine Rundfunk Deutschland) és a ZDF (Zweite Deutsche Fernsehen) műsorát már 1983-tól kezdve saját, nemzeti telekommunikációs műhold juttatná el a nézőkhöz. Franciaország 1984-re tervezi ugyanezt. De önmagunkat se hagyjuk ki a felsorolásból, jóllehet a mi terveink még nem ennyire konkrétak. Ugyanis Jugoszlávia tagoltsága válaszul elé állítja szakembereinket: nagyszámú (és rendkívül költséges üzemű) földi állomást szerezni fel, szinte minden völgyben egyet-egyét, a nagyobb városokban pedig többet is (mert minden tévéelőfizető joga, hogy jó technikai minőségű vétele legyen), vagy egységesen oldani meg a kérdést egy műhoddal, amelyről a megközelítően merőleges sugarak nem okoznának árnyékolt zónákat, azaz fednék az egész ország területét. Ez utóbbi megoldásnál a

kezdő lépés lenne a legdrágább, de a későbbi üzemköltségek szinte elenyészőek volnának. A döntés már megtörtént, mert Jugoszlávia még 1977-ben a genfi konferencián bejelentette igényét és a konvenció értelmében meg is kapta a műhold útján közvetített tíz tv-csatorna használati jogát. Így minden jugoszláv stúdió, a JRT tagja, bekapcsolódhat a majdani műholdas sugárzásba. Természetesen csak akkor, ha a jugoszláv telekommunikációs műholdat fellövik vagy esetleg más országokkal közös terv keretében juttatják pályára.

A kérdés azonban csak laikus szempontból ilyen egyszerű, valójában még egy egész sereg technikai és egyéb kérdést kell tisztázni, mielőtt a telekommunikációs műhold gyakorlatilag is a tévé nézőinek szolgálatába áll. Vegyük elsőnek a műhold helyét a világűrben. Ugyanis a műhold csak akkor használható fel közvetítő állomásként, ha a róla visszavert hullámok biztosan fedik a kívánt területet. Ez pedig csakis akkor érhető el teljes bizonyossággal, ha a műhold kellő magasságban többé-kevésbé fix helyet foglal el a kijelölt terület fölött, mert ne feledjük, hogy a földi adóból küldött hullámoknak először el kell „találniuk” anélkül, hogy állandóan utána kellene igazgatni, keresni a világűrben. A követelmény tehát az, hogy a műhold lehorgonyozott bójaként ússzon vagy inkább lebegjen a világűr kellő pontja körül. Tekintet nélkül az űrtechnika mai, valóban magas fejlettségi fokára, ez mégis olyan kérdés, melyet a legapróbb részletekig át kell tanulmányozni és az esetleges elméleti megoldásokat kísérletekkel is igazolni. Itt egy kissé meg kell előzöm a dolgok sorát, de legjobb, ha már most felhívom a figyelmet arra, hogy a nemrégiben lezajlott kísérleti adások során nagyobb időközökben ugyan, de olyan zavaró körülmények játszottak közre, amelyek előbb csak a hangot, majd később a képet is annyira eltorzították, hogy mintegy 20—25 percig teljesen élvezhetetlen lett és csak a 45—50 perces periódus vége felé javult meg a kép. Az ott levő szakemberek a műhold tengelyének sajátságos eltéréseivel magyarázták a jelenséget és azt állítják, hogy egyelőre nem lehet kiküszöbölni. A példából látható, hogy zavaró körülmény lehet a szatellit tengelyének hajlásszöge, de az antenna helyzete, a műhold magassága, sebessége, kitérése is, hogy csak néhányat említek a lehetségesek közül.

A felsorolt kérdések tudatában most már a laikus előtt is természetesnek tűnik az a régebben felvetődött gondolat, hogy külön, csak távközlési kísérlet céljait szolgáló műhold kerüljön föld körüli pályára, hogy az érdekelt országok tapasztalatokat gyűjtsenek belőle, amit a saját „nemzeti” műhold megtervezésénél hasznosíthatnak. Az első ilyen terv a H-Sat (Heavy Satellite) volt, de még a megvalósítása előtt egy jóval tökéletesebb technikai változata az L-Sat (Large Satellite) lépett helyébe. Az L-Sat tervei már annyira konkretizálódtak, hogy az olasz televízió a RAI (Radiotelevisione Italiana) már bérbe is vette az egyik csatornáját, míg egy másik csatorna az Európai Rádió-unió, az EBU (European Broadcasting Union) együttes műsorát sugározná, tehát a JRT-ét is annak keretében. A dolgok jelenlegi állása szerint az L-Sat 1986-ban kerülne föld

körüli pályára, képletesen szólva, szinte holnap. Kísérleti elődjét az OTS-t (Orbital Test Satellit) még 1978-ban pályára juttatták, hogy operatív tulajdonságainak kivizsgálásával tökéletesítsék az L-Sat-ot. Az OTS kísérleti műhold által fedett zóna nagyjából az Atlanti-óceántól a Közel-Keletig, valamint az Észak-Afrikától Skandináviáig terjedő ellipszis. Vételi oldalára egy közös antennarendszert szereltek, míg leadó oldalára egy nagy és három kis antennarendszert helyeztek. A kis rendszerek biztosítják a telefon-összeköttetést, míg a nagyobbik antenna az európai televíziós műsorcserét bonyolítja le.

Itt álljunk meg egy pillanatra, hogy fogalmat alkossunk a stúdió közötti közvetlen televíziós műsorcseréről és technikai lebonyolításáról (legalábbis elvben). Közismert, hogy országunk nyolc stúdiója között közvetlen kapcsolat létesíthető két irányban egy hálózat útján, melyben nagyobb számú közvetítő (relé) irányítja a keskeny sugárnyalábokat parabolikus antennák segítségével. Ezeket a sugarakat csak zárt körben lehet „fogni”, a közönség számára gyártott tévékkel nem közelíthetők meg. A hálózaton három funkciója van:

1) tetszőleges számú stúdiót lehet vele egybekapcsolni, hogy a kívánt időpontban és a megbeszélt időtartamig ugyanazt a műsort sugározza (például a vasárnap esti szerbhorvát nyelvű híradót mindig más-más stúdió — Belgrád, Zágráb, Szarajevó, Titograd és Újvidék — az egész szerbhorvát nyelvterület számára),

2) a különböző stúdiókban legyártott és a műsorcsere időpontjáig elkészült műsorokat — vagy műsorrészeket — el lehet küldeni bármelyik érdekelt stúdiónak, ahol képmagnóra játsszák át és onnan a kívánt időpontban saját adásukba iktatják, és

3) lebonyolítja a nemzetközi műsorcserét is, ugyanis a hírugynökségek vagy külföldi tévéstúdiók által beszerzett és szétküldésre kerülő anyagokat a nap különböző szakában, szigorúan meghatározott időpontban kezdik sugározni és meghatározott ideig végzik (a JRT-nek kapcsolata van az Euróvízió és az Intervízió felé is).

Tisztán műsorszerkesztési kérdés tehát, hogy ezt a földi hálózatot mire és mennyi ideig használják fel az egyes „nemzeti” stúdiók, továbbá az is, hogy a csereanyagból mennyi és mikor kerül adásba.

Most pedig térjünk vissza az Orbital Test Satellite (OTS) kísérleti szerepének további taglalására. Már első pillantásra is észrevehető, hogy a távközlési műhold útján lebonyolításra kerülő nemzetközi műsorcsere jóval egyszerűbb és üzembiztosabb, mint a „nemzeti” hálózatok egybekapcsolásával nyert rendszer, melyben nagyszámú összekötő csatorna, még több relé, valamint a technikai megoldások sokaságának kifogástalan, egybehangolt működésétől függ a közvetítés. Ezért az EBU, illetőleg annak adminisztratív tanácsa már alá is írta a szerződést az OTS kísérleti műhold televíziós cseréjére szánt szegmentumának felhasználásáról. Ugyanakkor a technikai lehetőségek vizsgálata és értékelése közben felvetődött egy esetleges *európai műsor* sugárzásának gondolata is. Ugyanis csak a vétellel kapcsolatos technikai kérdések megoldásától függ, hogy

a különböző országokhoz tartozó stúdiók egymás közötti műholdas műsorcseréje mellett felhasználják-e ugyanazt a műholdat együttes műsor sugárzására is a „fedett” területen, azaz gyakorlatilag minden olyan stúdió területén, ahol lehetséges a csere. Sőt, a technikai lehetőségek nem zárják ki több ilyen műsornak a létezését sem. Mindenesetre a három év múlva felbocsátásra kerülő L-Sat megszerkesztése szempontjából rendkívül fontos, hogy mielőbb eldöntsék, lesz-e kettős szerepe vagy sem.

A közös európai műsor (vagy műsorok) sugárzása és vétele azonban felvet még néhány technikai és egyéb jellegű kérdést. Vegyük elsőnek a technikaiakat. A Föld-műhold-Föld rendszernek három lényeges alkotóeleme van:

1) *földi leadóállomás*, mely kellő alakra konvertálja a stúdióból érkező elektromágneses hullámokat és irányítható parabolikus antenna segítségével állandóan a műholdat célozva a kívánt időtartamban odajuttatja jelzéseit,

2) *telekommunikációs műhold* jelfogó és leadóantennákkal, mely a földi állomásokról érkező hullámokat felfogja és az előre meghatározott területre veri vissza, és

3) olyan berendezések megléte a Földön, melyek a visszavert hullámokat felfogják, átalakítják, illetve visszaalakítják a szokásos formába és a vevőkészülékekhez továbbítják.

Az érthetőség kedvéért tegyük hozzá, hogy a világűri közvetítéssel utazó elektromágneses hullám nem alakítható képpé a mai standard tv-készülékekkel. Ehhez különleges antenna és úgynevezett konverter, azaz átalakító szükséges. A Föld—műhold—Föld utat megjárt elektromágneses hullám elvben kétféle módon juthat a tévénézőhöz. Az egyik a kollektív megoldás, amikor a nézőnek nem kellene semmiféle új beruházást végeznie, hanem a meglévő készülékével fogná a szatellitről jött műsort. Ennek a megoldásnak az a lényege, hogy a vételt az illetékes stúdió végezné saját antennájával, a jelzéseket konvertálná és földi hálózat útján, egy új csatorna igénybevételével juttatná az előfizetőkhez. Ezzel a módszerrel azonban csak a földi hálózat nyújtotta lehetőségeket bővítenék anélkül, hogy a tévétulajdonos választana a rendelkezésre álló műsorok közül, mert a válogatás gyakorlati joga annak a stúdiónak a kezében van, amely a műholdról érkező műsort felfogja és hálózatba bocsátja. A néző csak annyiból válogathat, hogy bekapcsolja-e vagy nem az erre a műsorra beállított csatornát. Minden egyebet: a műsort, annak időpontját, időtartamát a stúdió kezeli, sőt adott pillanatban, ha a helyzet úgy kívánja, akár meg is szakíthatja a sugárzást. A műhoddal közvetített műsorok ellenőrzésének legmagasabb foka valószínűleg az lenne, ha a műhold—Föld vonalon érkező műsort a stúdió egyáltalán nem is küldené közvetlenül a hálózatba, hanem előzetesen képszalagra rögzítené, átnézné és csak utólagosan kerülne adásba, ha tartalma nem ütközne műsorpolitikai akadályokba. Gyakorlatilag egész napi eltolódást jelentene a sugárzás eredeti időpontjához képest. Az érdekelt stúdiók azonban megállapodhatnak abban, hogy a meghatározott napra tervezett

műsört már előtte való napon szétküldik. Az elmondottakból kitűnik, hogy ebben az esetben hosszabb lélegzetű műsorcsereére korlátozódna minden, a cikk elején feltett kérdés érdemi megoldásához pedig vajmi keveset járulna hozzá.

A műholddal közvetített tévéműsor tehát csak akkor jelenthet nagyobb választékot, ha minden tévétulajdonos rendelkezik a vételhez szükséges berendezéssel: parabolikus antennával és konverterrel. Így kiválaszthatja az őt érdeklő műsort azok közül, melyeket a műhold az adott területre irányít. Mivel egy-egy műholdról nagyobb számú adás sugározható, és mivel egy terület felett több műhold is stacionálhat, a tévé néző valóban megközelítheti készülékével a rádió nyújtotta választékot. Egyelőre azonban még csak elvben! Ugyanis van még néhány gyakorlati kérdés, amit meg kell majd oldani. Első a 90 cm átmérőjű parabolikus antenna, amely családi házak tetejére aránylag könnyen felszerelhető, más a helyzet viszont a városi tömbházakkal és lakótornyokkal, ahol egy-egy tetőn nagyszámú antennát kellene elhelyezni, ami szinte lehetetlen, jóllehet elképzelhető a közös antenna és róla zárt kábeles csatlakozás minden készülékhez, de ez a megoldás csak szaporítaná az amúgy is tetemes költségeket. Tegyük fel, hogy az említett nézőnek sok pénze van és annak egy részét éppen arra akarja áldozni, hogy azt nézhessen, amit akar. Nos, akkor az antenna költségei mellett számolnia kell még a konverter beszerzésével és a készülékhez való építésével, mert tudomásunk szerint ma még konverterrel ellátott, gyárilag beépített vevőkészülék sehol sem kapható. Hogy a külön konverter mennyibe kerülhet, arról pillanatnyilag még senkinek sincsen bizonyos adata, de feltehető, hogy kezdetben igen drága szórakozás lesz, s hogy csak a tömeges gyártással várható árának csökkenése. Bár az is kérdés, hogy a konverterrel egybeépített gyári készülékek megjelenésének árnyékában bele mer-e valaki is vágni a különálló alkatrész tömeges gyártásába. Tehát csupa kérdőjel. Egyelőre csak az látszik biztosnak, hogy a nevezett és az egyéb, itt nem említett gátló körülményekre való tekintettel a műholdközvetítéses tévéműsorok tömegesebb megjelenésére legalább egy évtizedet kell még várni.

Másrészt az EBU felmérte a tervezet jelentőségét és a rádiódifúziós szervezetek érdeklődési fokát, s már tavaly úgy találta, hogy meg kell gyorsítani az előkészületeket, hogy az OTS még az idén rendelkezésre álljon kísérleti műsorok közvetítésében. Miután elvégezték az összes műszaki vizsgálatot és mérést, május hó közepén az OTS előállott, hogy az Eurovízió tagjai először láthassanak nem földi állomás útján közvetített televízióműsört. A kísérletek sorozata természetesen zárt körben megy végbe, mert — mint a továbbiakból kiderül — a technikai kérdések valósággal elenyészőek a műsorpolitikai problémák mellett. Az igazi kérdések csak az első kísérlet lebonyolítása után merülhetnek fel. Miután rendkívül érzékeny dolgokról van szó, az EBU nagyon bölcsen előrelátta, hogy ne csak egyetlen kísérleti adás szolgáltatson vitaalapot, hanem meghatározta, hogy ötször hét-hét napos, néhány hetes megszakításokkal közbeiktatott sorozat megtekintése után mondják ki a döntő szót. Mi-

után az EBU tagjainál más-más elképzelés alakult ki a műsorösszeállításra, így az EBU öt tagja fogja egy-egy héten át bemutatni egy folytatólagos műsor megkomponálása útján a saját nézőpontjait. Így született meg a kísérleti adások következő menetrendje:

május	24—30. UKIB (Nagy-Britannia),
július	19—25. RAI (Olaszország),
szeptember	27—okt. 3. ORF (Ausztria),
október	25—31. NOS (Hollandia) és
november	22—28. ARD (Német Szövetségi Köztársaság).

Mivel Jugoszláviában jelenleg még nincs az OTS-hez méretezett antenna, a jelzéseket Bécsben fogják és onnan földi hálózat útján juttatják Zágrábba, a JRT eurovíziós műsorcserejének technikai központjába. Ez a fogyatékoság jelenleg és a vizsgálódások szemszögéből nem döntő tényező, mert a leírt módon biztosították az egyidejűséget, ami pedig teljesen elegendő ahhoz, hogy mérvadó véleményt adjunk a tervezetről, annál is inkább, mivel a JRT az EBU teljes jogú tagja.

Az EBU még a kísérlet megindulása előtt, nagyvonalakban vázolta a célját:

1. Tüzetes vizsgálat alá vetni a különböző központokból érkező műsortervezeteket, mert azok más-más gyártási tradíciókra, gazdasági erőkre, társadalmi valóságra, eszmei hozzáállásra, technikai felkészültségre, a nézők igényére stb. támaszkodnak, és ezért kisebb-nagyobb eltérést mutathatnak, más-más sémát eredményezhetnek. Az esetleg sokféle elképzelést oly módon kell egyeztetni, hogy megfeleljen minden EBU-tag kívánalmainak.

2. Technikai, szervezési, műsorgyártási és egyéb tapasztalatok gyűjtése, mielőtt az L-Sat beiktatásával sor kerülne a rendszeres kísérleti műsor megindítására a nagyközönség számára is.

3. Elképzelést alakítani ki arról, hogy miként reagálhatnak majd a nézők az esetleges európai műsorra (vagy műsorokra) éppen az eddigi szokásaik és igényeik tükrében. Másrészt fel kell becsléni, hogy milyen hatást vált ki az európai műsor az egyes „nemzeti” műsorok irányában. Ez utóbbi azért is nagyon fontos, mert egészséges konkurrencia esetén pozitív hatás várható az egyes „nemzeti” műsorpolitikai elképzelésekre.

4. Európai méretekben először jelentkezne több nyelvű közönség, ami egyes országok esetében már ma is fennáll. Meg kell jegyezni, hogy általános gyakorlat eddig az idegen nyelvű műsor beiktatásánál az előzetes nyelvi szinkronizálás volt az illető stúdió nyelvére és ennek már nagy tradíciója, fejlett technikai alapja, begyakorlott káderei és jó eredményei vannak. Különböző okokból nálunk a feliratozás honosodott meg, de úgy látszik, szélesebb körben is el fog terjedni. Igaz, nem a nálunk kialakult formában, hanem az úgynevezett teletext alkalmazásával, melynek lényege, hogy ugyanazt a képet több nyelvű felirat kíséri párhuzamosan és a néző a neki megfelelő választja, miközben még hallja az eredeti hangot is. Más elképzelések szerint ugyanazt a képsatornát

több akusztikai csatorna követné párhuzamosan más-más nyelven és a néző választja meg a kellőt. Ebben az esetben az eredeti hang elvész.

Alkalom lenne tehát a kísérlet arra is, hogy a több nyelvű követéssel kapcsolatos elképzeléseket is közelebb hozzák egymáshoz.

5. Tekintettel arra, hogy együttes akcióról van szó, minden bizonnyal jelentkeznek majd még más technikai, valamint anyagi és jogi kérdések is. Ezeket még a rendszeres sugárzás előtt fel kell ismerni és rámutatni a lehetséges megoldásukra is.

6. A nyilvánosság és a mérvadó tényezők figyelmét fel kell hívni a televízió fejlődésének újabb lehetőségeire, elnyerni hozzájárulásukat, együttműködésüket és szimpátiájukat a további munkához.

Miután az első kísérleti adássorozat május 24-e és 30-a között végbe ment, vizsgálat alá vehetjük a nagy-britanniai UKIB nyújtotta elképzelést. Ne az első nappal kezdjük, mert annak a kísérlet indítása miatt ünnepi jellege volt, ami a későbbiekben nem maradhatott meg, helyette elemezzük május 26-át, szerdát.

Időpont	Gyártó	A műsor neve	Rövid tartalma
17.00	UKIB (Nagy-Brit.)	<i>Eurikon:</i>	hírek, információk, ideértve az Eurovízió és az európai műholdas hírügynökség szálított legújabb értesüléseket is. Időtartam 45 perc.
17.45	RAI (Olaszor.)	<i>A játék nem ismer határokat:</i>	a hat EBU stúdió ismert együttes műsora, melyben a JRT is részt vesz. Ezúttal Szardínia a színhely, az olasz nemzeti hősnak, Garibaldinak a szülőfaluja, Garibaldi születésének 100. évfordulója alkalmából. Időtartam 30 perc.
18.15	NOS (Hollandia)	<i>Csipkerózsika:</i>	balett, a holland Nemzeti Balett megalakulásának 20. évfordulója alkalmából közvetített előadás. Időtartam 60 perc.
19.15	THS (Nagy-Britannia)	<i>Az emberi faj:</i>	Dokumentumfilm az emberi kutató szellemről és a találmányokról, a technológia nagyarányú fejlődéséről, melynek velejárója néhány súlyos világprobléma is. Reményekkel teli vagy kilátástalan jövő vár-e az emberiségre? Időtartam 60 perc.
20.15	ORF (Ausztria)	<i>Kottan helyszínel:</i>	tévéfilm az osztrák rendőrség küzdelméről a rablók ellen. Időtartam 60 perc.
21.15	Mexikó	<i>Labdarúgók törzse:</i>	Desmond Morris interjúja. Dokumentumfilm. Időtartam 15 perc.
21.30	NOS (Hollandia)	<i>Aston Villa—Bayern:</i>	Az Európa Kupa döntő mérkőzés képfelvételről. Időtartam 90 perc.
22.00	<i>Műsorzárás</i>		

Ez a séma nagyjából meg is maradt az egész hét folyamán azzal, hogy a zene terminusában közvetítettek még operát, zenei portréfilmet, szimfonikus zenét, de volt népi zene, pop-zene és szórakoztató zene is, aránylag bőven. A dokumentumfilm kontaktműsorokkal váltakozott, volt gyermekeknek szánt adás, külpolitikai kommentár, tévédráma, európai sajtószemle, istentisztelet közvetítése egyenesben, irodalom, sport vagy testnevelés. Elmondható, hogy az UKIB végeredményben nem tért el az eddig alkalmazott műsorsémáktól, azaz az elmúlt hét nap semmi újat sem hozott a technikai fenoménen kívül, nevezetesen azt a tudatot, hogy a folyamatban levő műsort a világűrben levő közvetítőállomás juttatja el hozzánk. Ebből még korai lenne bármilyen következtetést levonni, de mindenesetre máris szembeötlőnek néhány el nem hanyagolható mozzanat.

Kezdjük az informatív adással, az Eurikonnal, aminek egyik jellegzetessége, hogy szokatlanul hosszú, 45 percig tart, de nagyobb események alkalmával meg is hosszabbítják, mint a pápa angliai látogatásakor, amikor is a híradó 70 percig tartott. Nagy kérdés, hogy az így méretezett informatív adás megfelel-e az általánosan kialakult 30 perces európai adásoknak. Nálunk például 25 perc, azaz pontosan 24, amit sokszor csak 22–23 effektív perc jelenít meg a képernyőn. Igaz, kivételes esetekben nálunk is lehet valamivel hosszabb, de általában az úgynevezett különkiadás jött gyakorlatba, amikor a jelentős eseményt közvetlenül a híradó befejezése után sugárzott önálló műsor foglalja össze. Az egy központból szerkesztett informatív műsornak egyik fogyatékosága a szándékos vagy akaratlan egyoldalúság. A kísérleti műsor tartama alatt Nagy-Britanniát két esemény foglalkoztatta: a Falkland-szigetek körüli krízis és a pápa látogatása. Természetes, hogy az angol közvélemény nagy érdeklődéssel fordult az említett két esemény felé és a hírközlő eszközökre is nagyobb feladat hárult még a külföld informálása terén is. De a látottak alapján elmondható, hogy az argentin–brit háborúról egyoldalú képet adtak az európai közönségnek. Jobbára csak a brit csapatmozdulatokról, hajókról, repülőgépekről adtak híreket, a másik oldalról pedig alig valamit. Megjelentek a képernyőn az angol katonák, civilek, papok, családanyák, fiatalok, munkások, egyszerűen a brit társadalom minden rétege és elmondta véleményét, reménykedéseit a háborúval kapcsolatban. Az ellentétes oldalról ilyen nem láthattunk. Talán természetes is, hogy elfogult az angol sajtó, de akkor ne informáljon szélesebb körben, vagy a másik megoldás, hogy tegye lehetővé az objektívebb szerkesztést. Vagy vegyük pl. a pápa látogatását. Valószínűleg nagy esemény az anglikán és a katolikus egyház kibékülése, de ez még nem ok arra, hogy több mint egy órán át mutassák a pápa minden nyilvános lépését az országban, mert a nevezett két egyházon kívül van még egyéb felekezet is Európában, amelynek tagjait nem érdekli a dolog ilyen mértékben, sőt, nem egy országban a vallás és a valláspolitikai is csak az egyház belső ügyének számít. Még egy harmadik tényezőt is megemlítenék, amit szintén zavarónak éreztem. Talán azért, mert az utóbbi évtizedben már megszoktuk a magvas, tömör információkat. Általában egy-

egy jelentés, kommentár, cikk vagy egyéb írás nem haladja meg a három percet, mert a 24 perces híradásban nem is kaphat több helyet. A látott Eurikon nevű informatív műsorban jó néhányszor jelentkezett 5—6 perces, sőt volt 7—8 perces anyag is, ami már nem az úgynevezett napi informálás keretei közé tartozik, hanem az elmélyültebb, bővebb ismeretetések, tehát szakosított műsorba illő.

Úgy érzem, hogy a műholdközvetítéses televíziónak legnagyobb esélye és távlata a jelentős események egyenes adásában van. Valójában az informálásnak ez a legnagyobb foka, mert a néző is a jelenlévők között érzi magát, sőt passzív értelemben tényleg ott van. Ebből a szempontból a kísérlet néhány ritka élményt nyújtott. Például: Joseph Haydn születésének 250. évfordulója alkalmából az Osztrák Televízió egyenesben közvetítette az Orlando Palladino című operát a bécsi fesztiválról, vagy a Csipkerózsika című balett is egyenesben „ment” a Holland Nemzeti Balett fennállásának 20. évfordulója alkalmából rendezett előadásról. Úgyszintén élmény erejű volt Igor Sztravinszkij születésének 100. évfordulója alkalmából vetített dokumentumfilm. Bizonyos értelemben ide sorolható a montreux-i nagydíjjal kitüntetett adás premier jellegű bemutatója, mivel maga a rendezvény szinte alig néhány nappal előtte zajlott le és alig jutott idő arra, hogy a díjazott adást átjátsszák, műsorba iktassák és sugározzák.

Rezime

Kuda ide televizija?

Da li će biti kod televizije tako širokih mogućnosti primanja programa kao kod radio-emisija? Delimično da. U Vojvodini na primer već se prima 4 domaćih, dva mađarska i jedan rumunski televizijski program a taj broj će se dalje povećati.

Elektromagnetski valovi televizije su pravolinijski i imaju ograničeni domet od nekoliko desetina kilometara. Po potrebi se postavljaju pomoćne stanice-repetitori.

Može se tvrditi, da će mogućnosti zemaljskih televizijskih emisija do kraja ovoga veka postići vrhunac svog razvitka; trebalo je dakle već i dosada ispitati mogućnosti koje pruža svemir putem umetnih satelita za komunikaciju (ECS). Već su izvršena istraživanja za televiziju te su postignuti i određeni uspesi u tom pravcu.

Jugoslavija ima pravo već od 1977 g. za korišćenje TV kanala putem satelita, te će se u određeno vreme poslati i jugoslovenski umetni televizijski satelit. Zasad ima ozbiljnih tehničkih i drugih problema, koje treba teoretski i praktičnim optima proučiti i rešiti. Postoje naime veoma mnoge mogućnosti iskrivljenja televizijskih slika primljenih sa satelita.

Zato je isposlat ispitni satelit, da bi razne nacije mogle da koriste njegove rezultate. To je satelit na bazi planova H. sat. i L. sat. Njihove kanale su već ot kupili Italijani kao i Radio-televizija Evrope EBU. Povezanost tih kanala među

sobom je vrlo komplikovana. Među 8 kanala u našoj zemlji postoje dvostruke veze da bi se međusobno mogli koristiti pojedini programi.

Jasno je da su moguće veze za internacionalne programe, putem satelitskih emisionih ili prenetih programa. Tu treba uzeti u obzir sledeća pitanja:

1. Zemaljsku emisiju treba putem elektromagnetskih valova uputiti prema satelitu.

2. Satelit treba da bude snabdeven sa odgovarajućim antenama.

3. Prijemno-emisioni uređaji na zemlji prenose primljeni program prijemnim aparatima stanovništva.

Može se rešiti da se satelitski program može primiti postojećim prijemnicima, kad se sprovodi kroz postojeće televizijske stanice na zemlji. To se može vršiti direktno ili prijemom, kontrolom i naknadnom zemaljskom emisijom.

Postoje i drugi problemi, kod pojedinih antena su eventualno potrebni konvertori.

Treba ispitati reakciju gledalaca na zajednički evropski program zbog raznojezičnosti samih slušalaca.

U članku je prikazan jedan program od 24. maja od strane evropske televizije EBU kao šema budućih zajedničkih evropskih satelitskih emisija za pojedine zemlje.

Posebno će biti interesantni programi o pojedinim značajnim događajima i o prisećanju na njih.

Resummee

Wohin führt der Weg der Television

Ob es in der Zukunft bei der Television so viele Programmempfangsmöglichkeiten geben wird, wie bei der Radiosendung in der Gegenwart? Teilweise schon. In der Vojvodina z. B. empfängt man schon jetzt viel einheimische, zwei ungarische und eine rumänische Emission und es ist zu erwarten dass diese Zahl noch erhöht wird.

Die elektromagnetische Wellen der Television sind in gerader Linie gestellt und haben daher eine Spitzenleistung von einigen zehn Kilometern. Es werden daher nötig sein Hilfsstationen — Repetitoren — aufzustellen.

Es kann festgestellt werden dass die Sender auf der Erdoberfläche zur Ende dieses Jahrhunderts ihre höchste Entwicklungsmöglichkeiten erreichen werden; es ist daher nötig geworden die Möglichkeiten die der Weltall durch künstliche Kommunikationssatelliten bietet (ESC). Es wurden schon Versuche gemacht und einige gute Ergebnisse erzielt.

Jugoslawien hat schon ab 1977 das Recht die Televisionskanäle des Satelliten zu benutzen und es ist vorzustellen dass es in der Zukunft auch zur Entsendung eines eigenen Kommunikationssatelliten kommen wird. Zur Zeit gibt es noch viele ernste technische und andere Probleme die noch theoretisch zu untersuchen und praktisch zu lösen sind.

Um diese Probleme zu lösen ist ein Versuchssatellit abgesandt worden, um dass seine Erfahrungen von allen Nationen verwendet werden können. Das ist ein Satellit auf Grund der H. SAT. und einer auf Grund der L. SAT. Pläne. Ihre Kanäle wurden schon von den Italien und von der Europa Television EBU

abgekauft. Die Verbindungen der Televisionskanäle sind sehr kompliziert. Zwischen den acht Kanälen in unserem Lande, sind doppelte Verbindungen gesetzt, damit man die Programme empfangen kann.

Es ist selbstverständlich dass Verbindungen zwischen den international gesandten Programmen möglich sind usw. durch die, von Satelliten direkt emmissionierte, oder durch übernommene Programme.

Da sind folgende Fragen ins Auge zu fassen:

1) Die Emmissionen von der Erde sollen durch elektromagnetische Wellen an die Satellit-Station gesandt werden.

2) Das Satellit soll mit den nötigen Antennen versorgt werden.

3) Die Sender auf der Erde übergeben die Programme den Empfangsgeräten der Zuschauer.

Es ist zu lösen, dass die bestehenden Empfangsgeräte die per Satellit gesandten Programme unmittelbar oder durch die Televisionsstation auf der Erde, empfangen können. Direkt oder nach Empfang und Kontrolle durch spätere Entsendung.

Es gibt auch andere Probleme. Bei den einzelnen Antennen werden Konvertitore benötigt.

Man muss auch die Reaktion der Zuschauer untersuchen, wegen der verschiedener Sprachzugehörigkeit der einzelnen Zuschauer.

Im Artikel wird ein Programm der Europäischen Television EBU vorgeführt das als Schema für die zukünftige gemeinsame Emmissionen betrachtet werden kann. Programme über wichtige Geschehnisse und über Erinnerungen auf wichtige Geschehnisse werden besonders interessant sein.

Vékony László

A TOPOLYAI AVAR KORI TEMETŐ PALEOPATOLÓGIAI ELEMZÉSE

Jugoszláviában, a topolyai Bánkert lelőhelyen 1958—1977-ig Szekeres László, a szabadkai Városi Múzeum régésze 220 sírt tánt fel. Ebből 36 volt szarmata kori (III—IV. század) a többi avar kori (VI—VIII. század). Az avar kori sírok 80%-a rabolt sír volt. Néhány esetben csak a fej és mellkastájék volt feldúlt, de túlnyomórészt a teljes sírt feldúlták. Ennek ellenére az avar kori csontanyag aránylag jó megőrzésű. A koponyák túlnyomórészt mongolid, vagy mongoloid jellegűek. (Szekeres, 1978).

A csontvázakon (180 vizsgált csontváz) az anatómiai avariációk, fejlődési rendellenességek, patológiai elváltozások sora figyelhető meg. Vizsgálati eredményeinket több helyen ismertettük már (Farkas—Marcsik—Vékony 1976, Farkas—Hunya—Marcsik 1977, Farkas—Marcsik 1979, Marcsik—Vékony 1982). Eddigi vizsgálataink makroszkópos, statisztikai és röntgenvizsgálatok voltak.

A fejlődési rendellenességek közül előfordult sacralisatio (az utolsó ágyékcsigolya összenövése a keresztcsonttal), lumbalisatio (az első keresztcsonti csigolya nem olvadt be a keresztcsontba, így hatodik ágyékcsigolyának számít), hasadt csigolya, blokkcsigolya, spondylolysis, spondylolisthesis (csigolyacsuszamlás), spina bifida aperta (nyitott gerinccsatorna). Kisebb esetszámban előfordult, hogy egyedenként kétféle fejlődési rendellenesség is észlelhető. Így a spina bifida és sacralisatio, spina bifida és spondylolysis kettős előfordulása volt megfigyelhető.

Fejlődési rendellenességek 41 sír csontvázán fordultak elő, megoszlásukat az 1. táblázat mutatja.

Rendkívül magas esetszámú a spina bifida aperta (23). A spina bifida aperta (nyitott gerinccsatorna) a keresztcsont crista sacralis medianán (hátsó csigolyaív taraja) jelenlevő rés. Tehát tulajdonképpen a gerinccsatorna záródási zavaráról van szó, amely a gerincvelő fejlődési rendellenességével járhat.

Ha a mellkasi, ágyéki szakaszon található, főleg izombénulások következményekkel jár, ha keresztcsonti elhelyezkedésű, teljes vizeletvizs-

1. TABLÁZAT. A CSIGOLYÁK FEJLŐDÉSI
RENDELLENESÉGEINEK MEGOSZLÁSA NEMEK
SZERINT

Fejlődési rendellenességek	Férfiak	Nők	Gyermekek	Összesen
Sacralisatio	4	3	—	7
Lumbalisatio	1	—	—	1
Hasadt csigolya	1	—	—	1
Blokkcsigolya	2	—	—	2
Spondylolysis	3	3	—	6
sacrumon	16	6	1	23
Spina bifida				
atlaszon	1	—	—	—
Együtt	28	12	1	41

tartási képtelenség van. 70—80%-ban vízfejűség jelentkezhet. Keletkezésében multifaktoriális okok szerepelnek, környezeti és genetikus faktorok váltják ki.

Az első őskori esetet Pales (1930) ismertette egy 5000 éves csontvázon. A provokáló környezeti tényezők között az ivóvíz kalciumhiánya került előtérbe. Emellett Lecyk (1965) bemutatta, hogy a csigolya fejlődési rendellenességei kiválthatók egér embriókban a nőtények testhőmérsékletének mesterséges csökkentésével a terhesség korai szakában. Likewise, Murakami és Kameyama (1963) csigolyaelváltozásokat írtak le egérmagzatokban, amit hypoxia váltott ki, nem sokkal a beágyazódás után. Penrose (1957) rámutatott arra, hogy a csigolyaelváltozások majd minden fajtája előállítható egerekben rendszeres éheztetéssel, vagy mérgezéssel a terhes nőtényeknél. Hasonló kapcsolatok állhatnak fenn az embernél is.

Hogy erős genetikai tényező van jelen ebben a rendellenességben, azt jelzi a magas megjelenési szám mind a régebbi, mind a mai populációban (Roche és Rowe 1951, Lorber 1965, Ferembach 1963). Amuso és Mankin (1967) megjelentetett egy háromgenerációs családfát, ahol a spina bifida spondylolisthesisrel társult és öröklődött autoszóm dominánsan. A topolyai anyagban 3 esetben fordult elő spina bifida és spondylolysis. Spina bifida és sacralisatio együttesen 2 esetben fordult elő. Terry (1942) szerint a sacralisatio mindjárt a pubertás után elkezdődik és a 25 életév körül fejeződik be.

A vele született fejlődési rendellenességek között jelentős a jellegzetes „V” alakú hasadt csigolya (Hajdú—Ratkóczy 1954). Mindezek jelenléte a gerincoszlopon a beltenyészítés (endogámia) mellett szól.

A topolyai anyagban az anatómiai variációk közül a torus mandibularist kell kiemelnünk, nem annyira számbeli (9 eset) mint inkább méretbeli jelenléte miatt. A 22. sír állkapocscsontján 3 torus látható, amelyből kettő nagysága eléri a 8—10 mm-t.

Kóroktanát tekintve megoszlanak a vélemények. Nagyon gyakori egyes rasszokban (eszkimók, peruiak, ainók, lappok, osztjákok, skandinávok,

izlandiak). Ezt bizonyítják Fürst és Hansen (1915), valamint Stewart (1939) vizsgálatai. Goldstein (1969) a periosteum (csontthártya) gyulladásának tartotta, ami a primitív táplálkozás miatt alakult ki. Ez ellen szól viszont, hogy 1–10 éves gyermekeken is jelentkeznek (Moorrees 1957). Végül mint genetikus eredetű elváltozást tárgyalja Suzuki és Sakai (1960.).

Sergi, Ascenzi és Bonucci (1972) mikroradiografiás vizsgálatai alacsony kalciumszintet mutattak. A kis gumós területek sok tubulust (csatornácskát) tartalmaznak, amelyek labirintushálózatot alkotnak. Ezek lehetséges, hogy penészgomba-telepek dekalifikálódó működésének eredményei (Wells 1967., Sandison 1968.). Tény az, hogy a torus ilyen mértékű jelentkezése az északi vidékek népeire jellemző. (Wells 1974.).

Fejlődési rendellenességeken és anatómiai variációkon kívül (amelyekkel a továbbiakban még részletesen foglalkozunk) egyéb csigolyadeformitások is megfigyelhetők voltak 50 egyén csontvázán: osteophytaképződés a csigolyatestek peremén (csőrképződmény), Schmorl-féle „gyöngyök”, hal- és ék alakú csigolyatestek, blokkcsigolya képződése és csonttritkulásra jellemző elváltozások. Ezek típusait nemek szerint csoportosítva a 2. táblázat mutatja.

2. TÁBLÁZAT. A CSIGOLYAELVÁLTOZÁSOK MEGOSZLÁSA
NEMEK SZERINT

Az elváltozások típusai	Férfi	Nő	Együtt
Ék alakú csigolyatest	—	3	3
Blokkcsigolya (TBC-gibbus)	1	2	3
Osteoporosis	—	2	2
Osteophytaképződés	10	5	15
Blokkcsigolya kialakulásával	2	—	2
Schmorl-féle gyöngyök lenyomatával	2	1	3
Osteoporosissal	3	—	3
Ék alakú csigolyatesttel	—	1	1
Hal alakú csigolyatesttel	2	—	2
Hal alakú csigolyatesttel és osteoporosissal	1	1	2
Hal alakú csigolyatesttel és Schmorl-féle gyöngyök lenyomataival	—	1	1
Schmorl-féle gyöngyök lenyomatai és osteoporosis	1	—	1
Ék alakú csigolyatesttel és osteoporosis, blokkcsigolya	1	—	1
Ék alakú csigolyatesttel, blokkcsigolyával	1	1	2
Ék alakú csigolyatesttel, osteoporosissal	—	1	1
Schmorl-féle gyöngyök lenyomatai	4	2	6
Schmorl-féle gyöngyök lenyomatai és osteoporosis	—	2	2
ÖSSZESEN:	28	22	50

A három női csontváz ék alakú ágyéki csigolyái hyperlordosist okozhattak, ami feltehetőleg a helytelen testtartás miatt következett be. A

lumbális csigolyák teste az elülső szélén keskenyebb, s emiatt a gerinc ágyéki előrehajlása fokozottabb lett (Glauber 1973.).

Az osteoporosis önálló megjelenése kis esetszámba korlátozódik. Az egyetlen gyermek előfordulása valószínűleg idiopáthiás (primaer) jellegű, idősebbeknél feltételezhetjük az öregkori atrophíát (sorvadást), Douglas (1949.), amíg a többieknél a secunder kialakulást említhetjük okként, amit hiányos táplálkozásra, inaktív atrophíára, endokrin és vese eredetre lehet visszavezetni (Magyar—Petrányi 1974.).

A csigolyatestek szélén jelentkező osteophytaképződést, amely spondylosis deformans és spondylitis néven ismeretes, csontvázakon elkülöníteni lehetetlen. Az elváltozás fokozatokra osztható (Chapman 1972.).

I. stádium: jelentéktelen csőrképződmény a csigolyatest alsó és felső szélén.

II. stádium: kihangsúlyozottabb csőrképződmény, vagy exostosis.

III. stádium: kifejezett csőrképződmény, gyakran gombához hasonlít.

IV. stádium: csontsarkantyú, hídszerű megnagyobbodott kinövés,

V. stádium: két vagy több csigolyatest összenövése (ankylosis, blokk-csigolyaképződés).

Anyagunkban ezeknek az elváltozásoknak feltűnően magas a gyakorisága. Klasszikus formájukat az idősebb életkorúak között 15 esetben (10 férfi, 5 nő) figyeltük meg. Ez az elváltozás súlyosabb formában is előfordult (például blokkcsigolyaképződéssel, hal, illetve ék alakú csigolyatesttel, Schmorl-féle „gyöngyök” lenyomataival).

Az említett jelenségek eredetében szerepet játszik:

1. a nedves környezet
2. monoton munka
3. munkavégzésnél a gerinc megterhelése (pl. lovaglás)
4. öregedés
5. anyagcsere-folyamatok
6. diabetes mellitus
7. epekövesség (Regöly—Mérei 1962.)

Az említetteken kívül természetesen az osteoporoticus és osteomalaciás folyamatok is számításba jöhetnek (Hajdú—Ratkóczy 1954.).

Az ék alakú csigolyatestek értelmezésénél még figyelmet érdemel az úgynevezett Scheuermann-féle betegség is, amely azonban 14—16 éves korban fordul elő. Erre a betegségre jellemző az ék alakú csigolyatest, az osteoporosis, csőrképződmények és a kyphoscoliosis. Felnőttkorban a fertőzés útján terjedő brucellosis a Scheuermann-kórra jellemző elváltozásokat okozhat (Magyar—Petrányi 1974.).

A megfigyelt esetek eredetére vonatkozóan a fentiek figyelembe vételével a következő lehetséges változatokkal számolhatunk:

1. Fiatalkori Scheuermann-kór, felnőttkori — más okokra visszavezethető blokkcsigolya-képződéssel.

2. A nedves környezet hatására kialakult megbetegedés (a temető, tehát a település is folyóvíz mellett volt).

3. Brucellózis (állatmellékletek alapján nem kizárt).

4. Lovaglás mint monoton munka, a gerincoszlop túlterhelése következtében (a 14 íjas mellékletű sír közül 8 esetben fordult elő).

A feltűnően sok patológiás eset és fejlődési rendellenesség temetőterképre viteléből kitűnik, hogy ezek a temető közepén zárt egységben helyezkednek el. Ez arra enged következtetni, hogy a népesség endogámiás volt, tehát egy bizonyos szűk körön belül házasodott.

Három egyed esetében (18., 12. és 169. sír) figyelhetők meg a legjellemzőbb tuberculosos elváltozások: blokkcsigolyák és gibbus Potti, azaz, púp, csigolyatesteken caries jelentkezése és a 169. sír lábközépcsontjának palackujja (*spina ventosa*).

Differenciáldiagnosztikai szempontból számításba jöhet osteomyelitis, neoplasma, metastatikus carcinoma, myeloma multiplex (Glauber 1973, Zsebők 1976, Steinbock 1976.). Eseteink morfológiai képe a spondylitis tuberculosa mellett szól.

Külön figyelmet érdemel a 7. sír csontváza. Osteolyticus és osteoplasticus elváltozások figyelhetők meg a medencecsonton, felkarcsonton, bordákon és lapockán. Nehéz lenne azonban meghatározni, hol helyezkedett el a primaer tumor, illetve tumorok, mivel valószínű, hogy kettős előfordulású daganatról van szó. Így csak felsorolhatjuk azokat a lehetőségeket, amelyek számításba jöhetnek (Magyar 1977.).

Osteolyticus (csontfelszívódással járó) áttétet ad a légcső, vese, emlőrák a csont ún. Exing sarcomája és a myeloma multiplex.

Osteoplasticus (csontképző) áttétet ad a prosztatárák, ritkán az emlőrák (Endes 1978.). Ezek egyike, vagy kettő egyidejű jelenléte okozta az áttéteket.

Két egyén esetében figyelhető meg a végtagok gyengébb fejlettsége. A 34. sír csontvázának jobb oldali alsó végtagja sorvadtt, a combcsont teste rendellenesen hajlott, feje szabálytalan alakú. Eredete valószínűleg vele született fejlődési rendellenességre vezethető vissza, annál is inkább, mivel több más rendellenesség is megfigyelhető ugyanezen a csontvázon (*sutura metopica os apicis bipartitum, sacrum bifidum*).

A 189 sír csontvázán a bal kulcscsont, lapocka, felkarcsont, sing- és orsócsont kisebb, mint az ellenoldali. Ennek oka az 5—7. nyakcsigolyákat érintő igen ritka „V” alakú csigolyaközti ízület, amely szűkíti a rést, amelyen a felső végtaghoz vezető idegszálak lépnek ki. Itt tulajdonképpen a 4. nyakcsigolyához csontosodott az 5. teste, a hatodikhoz csontosodott az ötödik csigolya íve, így a kettő között kialakult ízfelszín egyenetlen, V alakú. A hetedik nyakcsigolya testfelszínei egyenetlenek, az első és második hátszigolya pedig blokkcsigolyát képez.

Figyelemre méltó a patellán (térdkalács), annak is a basisán jelentkező fésűszerű képződmény (10 eset, mind idős), amelynek eredete vitatott. Lehetséges, hogy a musculus quadriceps fokozott igénybevétele idézte elő (lovaglás). Másrészt, s ez a valószínűbb — amelyben kiváltó tényezőként szerepelhet az előző jelenség is —, hogy Sinding—Larsen-kórról van szó. Ez tulajdonképpen a patella múltó csontosodási zavara, a patella szalagá-

nak túlerőltetése miatt a térdkalács pereme kirágott, tehát nem kinövésről, hanem bevágódásról van szó. (Chatel 1966.).

Szólnunk kell az állízület jelentkezéséről, amikor különböző okok miatt (ficam, kötőszövet-gyengeség, ízületi betegségek) az ízfelszínek eltávolodnak egymástól, és, ha nem kerül újra eredeti helyére, új állízület keletkezik. Ilyen látható a 42. sír állkapocs-ízületénél, bal oldalon az állkapocs fejecse deformált, magassága csökkent. Hasonló elváltozás látható az 50. sír csontvázán.

Állízület képződött a 142. sír jobb kulcscsontja és az első borda között. A kulcscsont belső vége rendkívül megnagyobbodott, lapos, hátsó felszínén ízületi vég képződött. A bal oldali kulcscsont mellkas felé eső ízfelszíne is szabálytalan. Valószínűleg a mellkascsont elváltozása válthatta ki a felsorolt deformításokat (valószínű, mert a csontváz hiányos, a mellkascsont hiányzik).

Ha már az ízületeknél tartunk, érdemes megemlíteni a 22., 25. és 142. sír csípőízületét. A combcsont fejének kis gödre kitöltött, sőt felrakódások láthatók rajta, aminek megfelelően az ízvápa deformálódott, csontburjánzás indult meg. Az elváltozás az ízület gyulladásának következménye lehet.

A felsorolt elváltozások alapján, figyelembe véve a vele született fejlődési rendellenességeket, patológiai elváltozásokat, ezeket térképre helyezve, a temetőn belül csoportok figyelhetők meg. Két kisebb család, vagy törzs rajzolódik ki. A harmadik csoport az íjasok csoportja, amelyeknél legtöbb csigolyaelváltozás található, végül a negyedik csoport, amely — az elváltozások alapján — nem állt kapcsolatban az első három csoporttal.

Irodalom

- Amuso, S. J. — Mankin, H. J. (1967): Hereditary spondylolisthesis and spina bifida. — J. Bone and Joint Surgery. 49/A, 507—513.
- Bennett, A. K. (1972): Lumbo-sacral malformation and spina bifida occulta in a group of Proto-historic Modoc-Indians. — Amer. Journ. of Phys. Antrop. 36/3.
- Chapman, F. H. (1972): Vertebral osteophytosis in Pre-historic populations of Central and Southern Mexico. — Amer. Journ. of Phys. Anthropol. 36/1. 31—38.
- Chatel, A.—Riesz, E. (1966): Rheumatológia. Budapest, 384.
- Douglas, H. C. (1949): The Pathology of articular and spinal disease. London. 277—278.
- Farkas, Gy.—Marcsik, A.—Vékony, L. (1976): Vertebral deformation in the avar skeletal material — Anthropologie XIV/3. 231—233.
- Farkas, Gy.—Hunya, P.—Marcsik, A. (1977): Hypothesen zur awarenzeitlichen Serie von Bačka Topola auf Grund nichtmetrischer Merkmale und pathologischer Fälle — Mit d. Sekt. Anthr. d. Biol. Ges. DDR. 34. 3—14.

- Farkas, Gy.—Marcsik, A. (1979): Paläopathologische Fälle in der awarenzeitlichen Serie von Bačka Topola — EAZ, Etnogr. Arch. Z. 20. (15—33).
- Ferembach, D. (1963): Frequency of spina bifida occulta in Pre-historic human skeletons. *Nature*. 199/6. 100—101.
- Fürst, C. M.—Hansen, C. C. (1915): *Crania Greenlandica*. Copenhagen.
- Glauber, A. (1973): *Az orthopaedia tankönyve*, Budapest, 204.
- Hajdú, I.—Ratkóczy, N. (1954): Röntgenológia. Budapest. 137—138.
- Lecyk, M. (1965): The effect of hypothermia applied in the given stages of pregnancy on the number and form of vertebrae in the offspring of white mice. — *Experientia*. XXI. 452—453.
- Lorber, J. (1965): The family history of spina bifida cystica. *Pediatrics* 35. 452—453.
- Magyar, I. (1977): *Belbetegségek elkülönítő diagnózisa*. II. Budapest, 662.
- Magyar, I.—Petrányi, Gy. (1974): *A belgyógyászat alapvonalai*. Budapest, 1405., 1413—1414.
- Marcsik, A.—Vékony, L. (1982): Pathological deformations of bones from 8th century (Bačka Topola) — Palaeopathology Association, 4th European meeting. Middelburg/Antwerpen.
- Moorrees, C. F. A. (1957): *The Aleut dentition*. Cambridge.
- Pales, L. (1930): *Paléopathologie et pathologie comparative*. Paris.
- Roche, M. B.—Rowe, G. G. (1951): The incidence of separate neural arch and coincident bone variations. A survey of 4200 skeletons. — *Anat Rec*. 109. 233—252.
- Regöly—Mérei, Gy. (1962): *Az ősemberi és későbbi emberi maradványok rendszeres kórbonctana*. Budapest. 34—138. 150.
- Sergi, S.—Ascenzi, A.—Bonucci, E. (1972): Torus palatinus in the Neanderthal Circeo I Skull. — *Amer. Journ. of Phys. Anthropol.* 36/2. 189—198.
- Steinbock, T. R. (1976): *Palaeopathological diagnosis and interpretation. Bone diseases in ancient human population*. Charles C. Thomas Publisher-Springfield, Illinois. 170—188.
- Stewart, T. D. (1939): Anthropometric observations of the Escimos and Indians of Labrador. *Int Field Mus. Nat. Hist. Anthropol.* 31.462.
- Suzuki, M.—Sakai, T. (1960): A familial study of torus palatinus and torus mandibularis. — *Amer. Journ. of Phys. Anthropol.* 18. 263—272.
- Szekeres, L. (1978): Necropolis from the avar period of Bačka Topola — *Problemi seoba naroda u Karpatskoj kotlini*. Novi Sad, 157—160.
- Terry, J. (1942): The articulations. Section IV in *Morris Human Anatomy*. 266—377.
- Wells, C. (1974): Torus mandibularis in an early Schottisch cemetery — *Palaeopath Newsletter* 8, 7—8.
- Zsebők, Z. (1973): *A radiológia alapvonalai*. Budapest. 455—458.

Rezime

Paleopatološka analiza avarskog groblja iz Bačke Topole

Autor objavljuje paleopatološku analizu avarskog groblja iz Bačke Topole, koja su iskopavana 1958—73—74—77. godine. Prvo daje opšti opis pronalaza i tipiziranja, zatim uvid u materijal što je do sada objavljen iz ove tematike.

Obrađeno je sistematično 180 kostura statističkim metodama i rentgen tehnikom. Pored makroskopskog opisa dat je etiološko obrazloženje pojedinih patoloških slika.

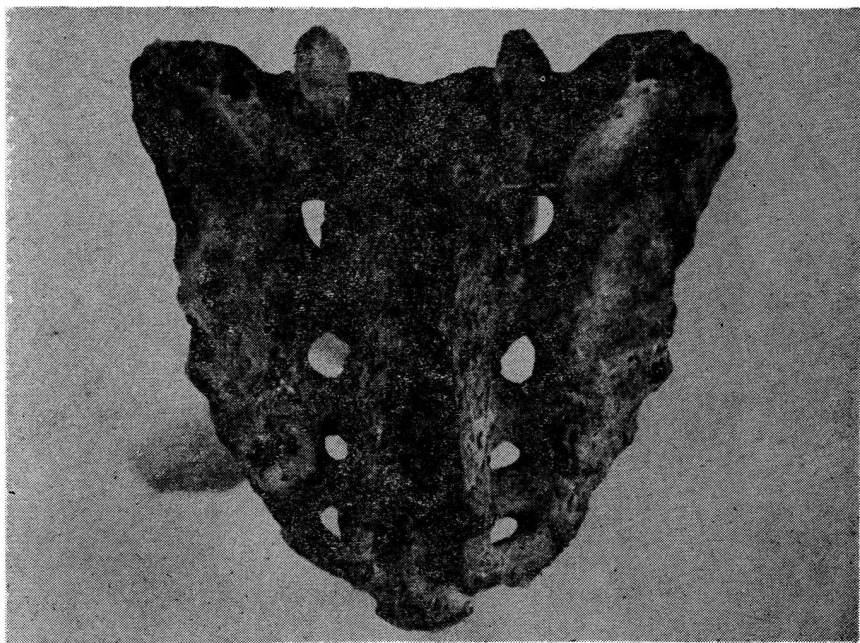
Analiza kongenitalnih anomalija, stečenih bolesti prikazana je u tabelama. Neke patološke slike koje su interesantnije autor je istakao i detaljnije obradio, uporedivši sa dosadašnjim stavovima naučne literature.

*Resummee*Paleo-pathologische Analyse des Awarenfriedhofs im
Bačka Topola

Der Verfasser verlaublicht die paleo-pathologische Analyse des Bačka Topolaer Awarenfriedhofs, der 1951—73—74 und 77 ausgegraben worden ist. Er gibt zunächst die Beschreibung des Fundes und dessen Typisierung bekannt und nacher das Material das inzwischen aus dieser Thematik bekannt gegeben wurde.

Es werden systematisch 180 Knochengerüste mit statistischen Methoden und Röntgentechnik bearbeitet. Neben der makroskopischen Beschreibung wird auch die ethiologische Erklärung einzelner pathologischen Bilder gegeben.

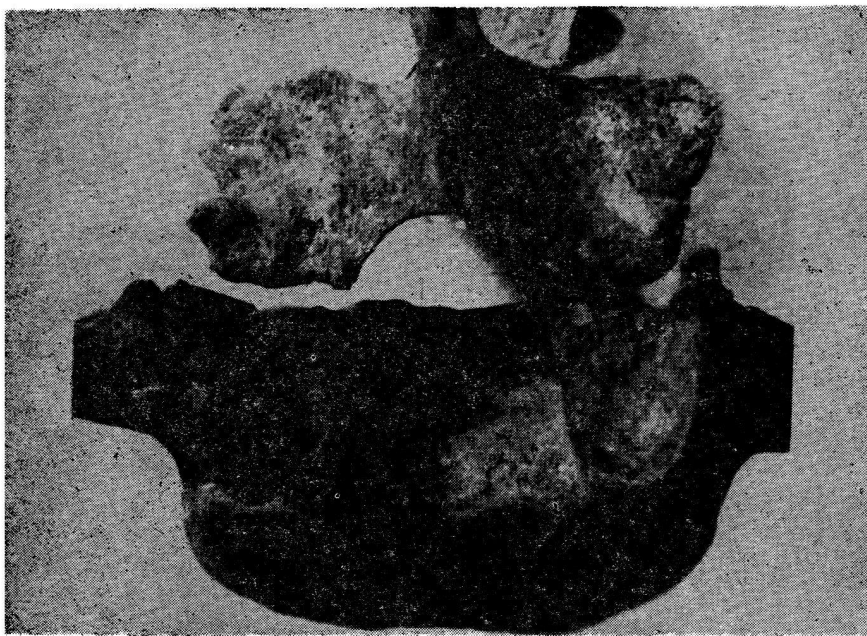
In den Tabellen werden die kongenitale Anomalien und die Krankheiten die hervorkamen, gezeigt. Einige pathologische Bilder, die interessanter sind, hat der Verfasser besonders bearbeitet; detaillisiert vorgezeigt und mit den heutigen Standpunkten der wissenschaftlichen Literatur bearbeitet.

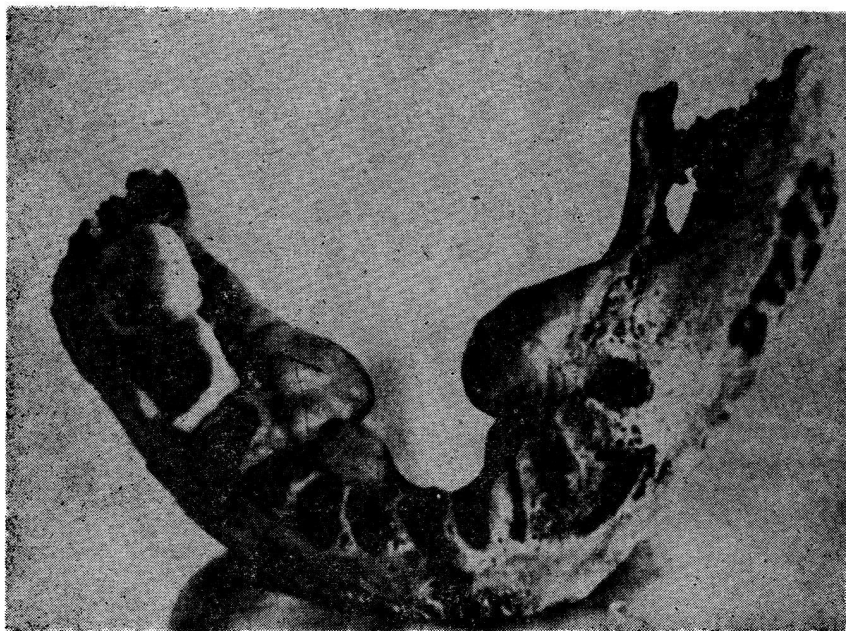
1. kép *Spina bifida*, keresztcsonton (71. sír).

2. kép *Hasadt csigolya* (cleft vertebra) (48. sír).

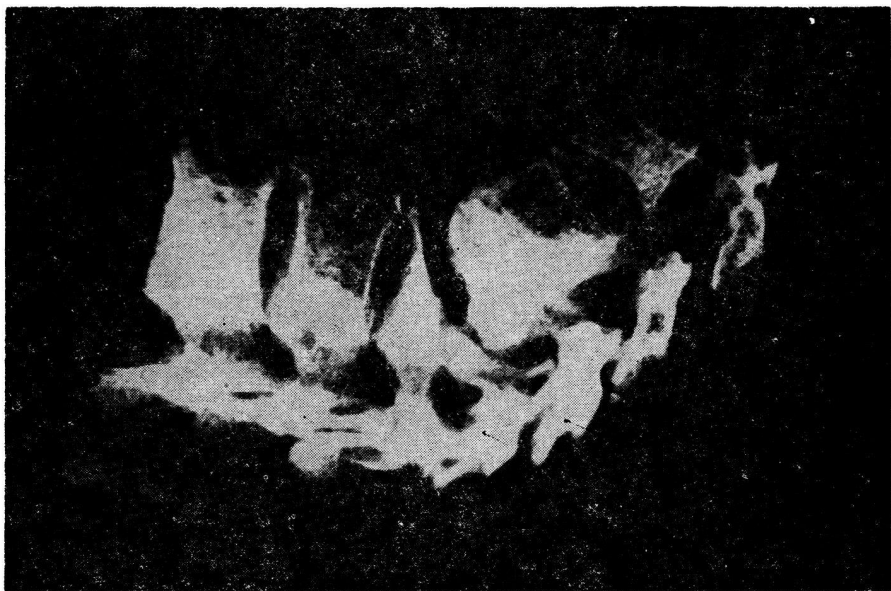
3. kép *Spondylolysis* (58. sír).

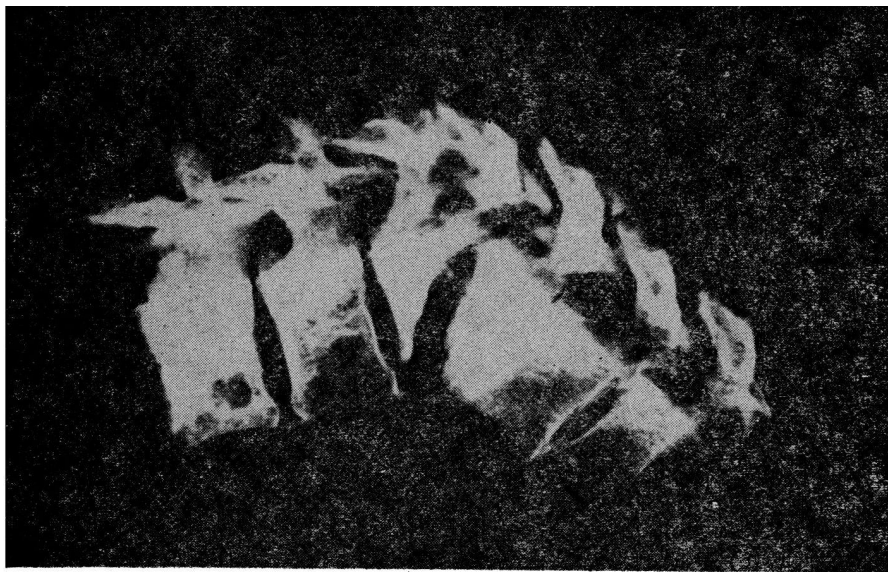

4. kép *Torus mandibularis* (22. sír).

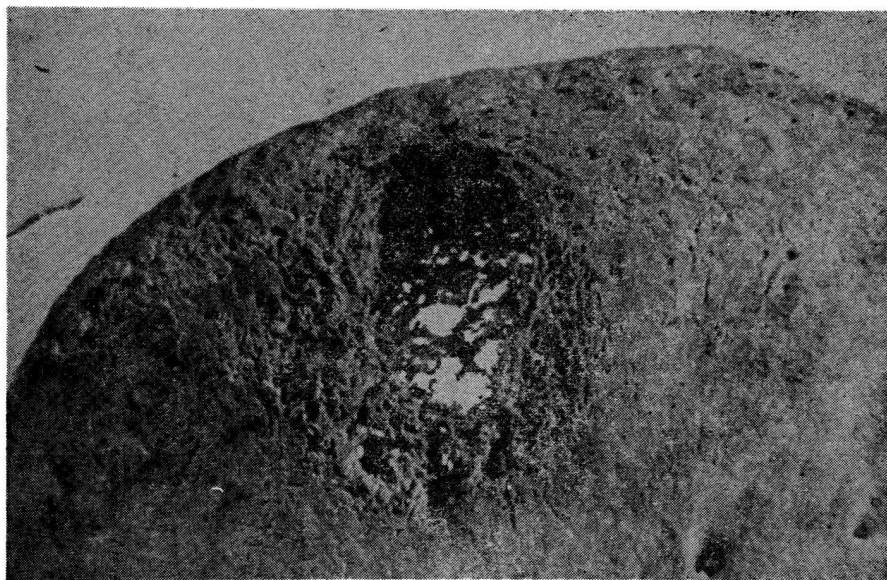

5. kép Tuberkulotikus csigolyaváltozások (18/a. sír).

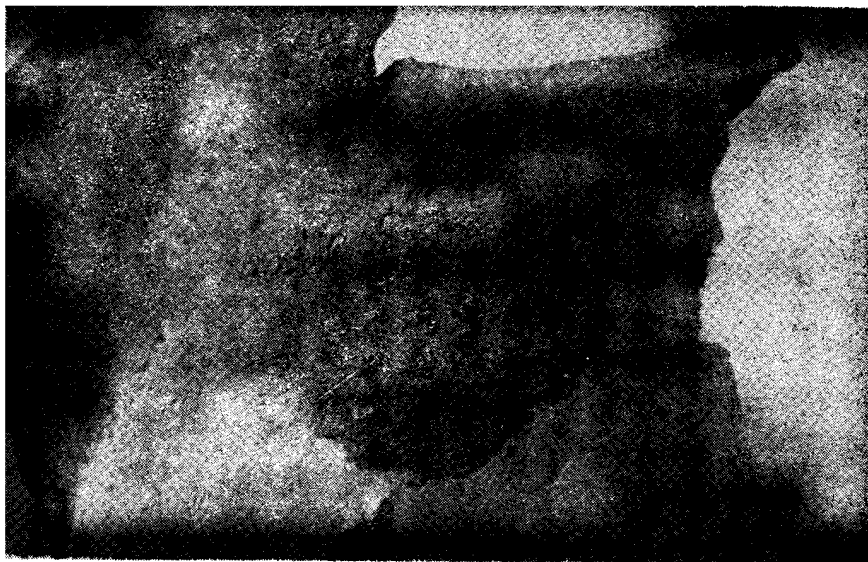
6. kép *Tuberkulotikus csigolyaelváltozások röntgenfelvétele (181. sír).*

7. kép *Osteolytikus daganatáttét csípőlapáton (7. sír).*

8. kép Osteolytikus daganatáttét lapockán (7. sír).

9. kép Osteoplastikus daganatáttét lapockán (8. sír).

10. kép *Spina bifida* az atlaszon (194/a sír).

Szalma József

A LAKÁSVISZONYOK TERMINOLÓGIÁJA

I.

A lakásvizonyok (STAMBENI ODNOSI) terminológiáját csakis a lakáshasználati jogviszony jogi tartalmával összefüggésben lehet taglalni, két okból: az egyik ok általános és jellemző minden szaknyelvre, így a jogi nyelvre is. A szaknyelv az illető szakma vagy hivatás gyakorlatából épül ki. A szaknyelv terminológiája, továbbá általában e nyelv változása és megújítása, szorosan összefügg az illető szakterület vagy hivatás társadalmi szerepével és fejlődésével.

Nem lehet tehát a jogi nyelvet elsősorban és kizárólag nyelvi szempontból szemlélni, hanem fordítva, a jogi nyelvet a jogból fakadó jelentéssel kell összefüggésbe hozni, helyesebben a jogi nyelv jogi struktúráját fed. A legtöbb terminológiai értekezés nálunk (a jogi terminológiát illetőleg is) elsősorban a nyelvi szempontokat vette eddig figyelembe, s kevésbé méltányolta a jogi értelmezés szintaxisát. Ebben a dolgozatban a szokásos nyelvi terminológiai előtérbe helyező módszertől eltérően, elsősorban a jogi jelentésből szeretnénk kiindulni. A terminus helytállóságát tehát elsősorban attól szeretnénk függővé tenni, hogy mennyire felel meg a kívánt jogi jelentésnek.

Ez a módszer azonban természetesen nem jelenti azt, hogy a szaknyelv, s így a jogi nyelv is elkülöníthető a köznyelvtől és ennek belső törvényszerűségeitől. Ilyen elkülönítésről szó sincs. Nem beszélhetünk tehát külön jogi grammatikáról, ellenkezőleg, a jogi szaknyelv nyelvtana azonos a köznyelvével. A sajátosság itt csak a jogi terminológiában nyilvánul meg, amelynek különleges szakmai jelentéstartalma van. Ha a jogi terminusnak a köznyelvi szóval azonos szóalakja is volna, nem biztos, hogy az azonos szóalak azonos köznyelvi és jogi jelentést takar, jelentése tehát a szó köznyelvi jelentésétől a jogi szakszónak eltérhet, vagy sokszor pontosított. Így pl., a fordító az „ODRŽAJ” kifejezést, mely a tulajdon egyik megszerzési módját jelenti, a jogilag teljesen más jelentő

és értelemzavaró „tartás”-sal fordította, ahelyett, hogy a megfelelő jogi műszót, az elbirtoklást használta volna (lásd a JSZSZK Képviselőházi Szemléjét, 1981. december 18., első oldal). A tartás a jogi nyelvben valakinek valakivel szemben fennálló eltartási kötelezettségét jelenti (IZ-DRŽAVANJE).

A másik ok a lakáshasználati viszonyok sajátos rendezésében található meg. Ezek a sajátosságok nagyban gazdagították és szakosították a lakáshasználati viszonyok terminológiáját. Ezeket a sajátosságokat a lakás (STAN), vagy lakástér (STAMBENI PROSTOR), azaz épület (GRADJEVINA) és családi lakóház (PORODIČNA STAMBENA ZGRADA), különböző jogalapra támaszkodó hasznosításában láthatjuk.

Nagy vonalakban ezeket a jogalapokat a következőkben állapíthatjuk meg.

Először is a lakás, az épület jogrendszerünkben az ingatlanoknak (NEPOKRETNOST) megfelelő szabályozást érdemelt ki, ami ezeknek a dolgoknak különleges jelentőséget tulajdonít. Rendeltetésük szerint, másodszor, ezen ingatlanok kétféle hasznosítást tesznek lehetővé: a lakáscélokra való kihasználást (lakás, családi ház), vagy üzleti tevékenység (POSLOVNA DELATNOST) lebonyolítására (ÜZLETHELYISÉGEK).

Szűkebb értelemben a lakás- és épülethasznosítás gazdasági és személyi szükségletekre két alapvető jogcímcsoportra (PRAVNI OSNOV KORISČENJA STANA) támaszkodik: az egyik a személyi tulajdon (LIČNA SVOJINA), a másik pedig a társadalmi tulajdon (DRUŠTVENA SVOJINA). Mindkét jogalapra jellemző, de egyenként különleges jogcímformák lehetségesek.

Így a tulajdonos a maga céljaira vagy családja részére használhatja lakását vagy családi házát, esetleg lakásbérleti szerződés vagy albérleti szerződés útján az egész lakóteret vagy annak részét a bérelő vagy albérelő részére, térítés ellenében (bérletdíj vagy lakbér), rendeltetészerű használatra bocsáthatja.

A tulajdonban levő lakás vagy családi épület tehát nemcsak a tulajdonos, hanem harmadik személy által is lakáscélokra felhasználható. Ugyanakkor, amennyiben az adott tulajdonban levő lakás megfelelő része vagy egésze üzleti helyiségnek is alkalmas, akkor megfelelő feltételek mellett saját, vagy más üzleti tevékenysége folytatására is tulajdon, vagy ezúttal haszonbérlet alapján felhasználható. A régebbi lakásvizonyokra vonatkozó törvény szerint a tulajdonban levő lakásokra lakáshasználati jogot kaphattak a lakótér hiányában szenvedők (lakáshasználati jog ügyintézési szerv végzése alapján — USTANOVLJENJE STANARSKOG PRAVA REŠENJEM UPRAVNOG ORGANA). Az újabb lakásvizonyokat szabályozó törvények ilyen joglétesítési lehetőséget nem irányoznak elő, de a már meglevő végzéses lakáshasználatot sem szüntetik meg.

A társadalmi tulajdonban levő lakások és épületek használata megvalósítható közvetve, vagy közvetlenül, amennyiben társadalmi jogi személy (DRUŠTVENO PRAVNO LICE) üzleti vagy egyéb tevékenységére szolgál. A társadalmi jogi személyek rendelkezési joggal (PRAVO RASPOLA-

GANJA) bírnak ezen dolgokon és térítés ellenében (UZ NAKNADU) természetes személyre (FIZIČKO LICE) jogügylet alapján (PO OSNOVU PRAVNOG POSLA) átruházhatják azokat. Ugyanakkor a rendelkezési jog értelmében, a társadalmi lakással rendelkező társadalmi jogi személy az illető lakást térítés ellenében, de térítés nélkül (BEZ NAKNADE) is, jogügylet vagy öngazgatási megegyezés útján más társadalmi jogi személyre ruházhatják át. A társultmunka-szervezetek dolgozók lakásszükségeinek a kielégítésére lakást vásárolhatnak, s ezekre a lakásokra (a dolgozók döntése alapján) lakáshasználati jogosultságot, egyfajta új, különleges tartalmú, személyi jogot szerezhetnek a dolgozók. A lakáshasználati jog megszerzése együttesen fel élelezi: a) a társultmunka-szervezet részéről történő lakáskiutalást (DODELA STANA), amely öngazgatási döntés alapján jön létre; b) továbbá szükség van a lakáskiutaló szervezet végzésére (REŠENJE DAVAOCIA STANA NA KORIŠČENJE); c) valamint a lakáshasználati szerződésre (UGOVOR O KORIŠČENJU STANA és d) a törvényes beköltözésre (ZAKONITO USELJENJE).

A társadalmi tulajdonban levő lakás nem alakítható át és használható üzlethelyiségként (POSLOVNA PROSTORIJA).

A következőkben részletesebben taglalnánk a fent vázolt jogcímek alapján létrejövő lakáshasználati viszonyok terminológiáját.

II.

A lakástulajdon és a belőle származtatott lakáshasználati jogok

A lakás és a családi ház a polgárok és polgári jogi személyek tulajdonában (U SVOJINI GRAĐANA I GRAĐANSKO-PRAVNIH LICA) lehet. E tulajdon megkülönböztethető a lakás-magántulajdontól (PRIVATNA SVOJINA NA STANU), mert az előbbi személyi szükségletekre szolgál, és ezért térben korlátozott, míg az utóbbi korlátlan terményiségben lehetett tulajdonban és nemcsak saját lakáshasználatra rendelt, hanem gazdasági célokat (sokszor kapitalizációt, tőkehalmozást — KAPITALISANJE) is jelentett. A köztársasági tulajdoni viszonyokról szóló törvény tervezete megállapítja a lakásmaximumot (STAMBENI MAKSIMUM) azaz az egy személy tulajdonában levő lakótér felső határát és ez a maximum megfelel az eddigi lakáshasználati viszonyokról szóló törvény által megállapított maximumnak.

A törvénytervezet egyik rendelkezése a maximum meghatározása érdekében definiálja a családi lakóépület fogalmát. Eszerint családi lakóépületnek (PORODIČNA STAMBENA ZGRADA) a két lakásból vagy három kisebb lakásból (MANJI STAN) álló lakóépület tekinthető. E törvénytervezet értelmében az a lakóépület is családi lakóépületnek tekinthető, amelyben egy lakás vagy két kisebb lakáson kívül legfeljebb hetven négyzetméter területű üzlethelyiség is van (15. szakasz). Ugyan-

akkor üdülőháznak vagy üdülésre szolgáló lakásnak (ZGRADA ili STAN ZA ODMOR I OPORAVAK) az az épület, illetve lakás tekinthető, amely legfeljebb két szobából és mellékhelyiségből (SPOREDNE PROSTORIJE) áll, s az épület, illetve a lakás tulajdonosának lakóhelyén kívül van (VAN MESTA PREBIVALIŠTA VLASNIKA ZGRADE) (16. szakasz).

E fogalmak pontosításával a törvénytervezet könnyen és egzakt módon meghatározhatta a tulajdon felső határát a lakóépületeken és a lakáson mint külön épületrészen (a belgrádi Képviselőházi Szemle 1981. december 18. számában helytelenül „lakás, külön épületrész feletti tulajdonról” beszél, ahelyett, hogy lakástulajdonról, vagy a lakástulajdon felső határáról beszélne). Így a polgárnak tulajdonában lehet: a) családi lakóépület, vagy b) külön épületrészként legfeljebb két lakás, vagy c) két családi lakóépület, amelyekben legfeljebb két lakás és egy harmadik kisebb lakás van, vagy d) egy családi lakóépület és egy külön épületrészt alkotó lakás (STAN KAO POSEBAN DEO ZGRADE) (A tervezet 43. szakasza). Ezek szerint a lakásmaximumba a törvény nem számítja be az üdülőházat vagy üdülésre szolgáló lakást.

A lakás vagy családi ház lehet társtulajdonban (SUSVOJINA). Két alapvető társtulajdoncsoport van: ha természetes személyek szerepelnek együttesen tulajdonosként azonos lakáson vagy épületen, de társtulajdon kialakulhat természetes és jogi személy között is, amely a társadalmi és személyi tulajdon új, 1980-ban meghozott szövetségi törvény által előírt szimbiozist tette lehetővé. A társtulajdon alapvető jellemzője, hogy a tulajdonostársak (SUVLASNICI) használati jogosultságát nem reálisan, hanem ideálisan (eszmeileg) állapították meg, s ez az úgynevezett eszmei részben vagy hányadban (IDEALNI DEO) ismerhető fel. A társtulajdonosok közös megegyezés alapján használják, azaz rendelkeznek a lakással (RASPOLAŽU I UPRAVLJAJU STANOM ZAJEDNIČKIM SPORAZUMOM). A társtulajdon csak különleges eljárásban szüntethető meg, amelynek alapján az eszmei hányadot vagy reális lakásrészben (REALNI DEO) állapítják meg, vagy ha ez nem lehetséges, a lakás eladásával (PRODAJA STANA), azaz árverezésével (JAVNA DRAŽBA), helyesebben nyilvános eladásával (JAVNA PRODAJA) és az eszmei hányadnak árban való arányos részvételével (POSTUPAK RAZVRGŃUČA SUVLASNIŠTVA — társtulajdon felszámolására szolgáló eljárás, vagy eljárás a társtulajdon felszámolására).

A társtulajdontól meg kell különböztetni a közös lakástulajdont (ZAJEDNIČKA SVOJINA NA STANU). A közös tulajdon annyiban hasonlatos a társtulajdonhoz, hogy a közös tulajdont is együtt irányítják és használják a tulajdonostársak, de ennél nem jellemző az eszmei hányad fennforgása. A közös tulajdont a házastársak szerzik meg a házasság tartama alatt: A házasság tartama alatt vett lakás a házastársak közös tulajdona (ZAJEDNIČKA SVOJINA SUPRUŽNIKA). A házasság felbontása (RAZVOD BRAKA) után bármely házastárs kérheti a bíróság-

tól az öt megillető eszmei hányad megállapítását (UTVRĐIVANJE IDEALNOG DELA), s így a közös tulajdon társtulajdonná alakítható.

Az etažstulajdon (L'ÉTAGE, francia szó, emeletet jelent; ETAŽNA SVOJINA) különlegessége, hogy a társadalmi tulajdonban levő tömb-épület külön részeként szerepel. A nagy szerbhorvát—magyar szótár (Srpskohrvatsko—mađarski rečnik, Pokrajinski zavod za izdavanje udžbenika, Novi Sad, 1968. g.) tartalmazza az ETAŽNA SVOJINA kifejezést, de ennek a teljes magyar értelmezése kimaradt, az ETAŽNI jelzőhöz pedig az emeleti jelző járult. Az ETAŽNI STAN e szótár szerint öröklakás. Sajnos, ezzel az értelmezéssel nem éthetünk egyet. A jugoszláv jogban Magyarországon ismeretes öröklakás nincs, csak ehhez hasonló, de egyúttal sokban különböző lakáshasználati jog. Az etažni stan megfelelője az etažlakás vagy emeleti lakás, az etažna svojina pedig ennek megfelelően emeleti tulajdon. Igaz, ez utóbbi kifejezés nyelvünkben nem él.

Lakástulajdonon vagy családi házon harmadik személy javára dologi jogi terhet lehet létesíteni, amelyek közül kiemelhető a jelzálog (HIPOTEKA). A jelzálog nem más, mint harmadik személy javára szóló telekkönyvi bejegyzés, amely a tulajdonos tulajdoni jogosultságát korlátozza.

A tulajdonból származtatott lakáshasználat közül kiemelnénk a lakásbérleti viszonyt (ZAKUP STANA). A lakásbérletet lakásbérleti szerződés (UGOVOR O ZAKUPU STANA) alapján hozzák létre. Olyan megállapodás ez, amely szerint a lakástulajdonos (VLASNIK STANA) bérletdíj fejében (ZAKUPNINA) a tulajdonában levő lakóteret ideiglenes vagy tartós használatra (PRIVREMENO ILI TRAJNO NAMENSKO KORIŠĆENJE) a bérlő (ZAKUPAC STANA) rendelkezésére bocsátja. A lakásbérleti szerződés tehát lehet tartós (NEOROČEN ZAKUP), és szólhat meghatározott időre (OROČEN ZAKUP). A lakásbérleti szerződést bármely fél egyoldalú akaratnyilvánításával felmondhatja (JEDNOSTRANI RASKID UGOVORA O ZAKUPU STANA), de a felek a szerződést közös megegyezéssel is felmondhatják (RASKID UGOVORA O ZAKUPU STANA ZAJEDNIČKIM SPORAZUMOM STRANAKA). Amennyiben előre nem látható, elháríthatatlan akadályok miatt méltánytalan lenne a szerződést a szerződési feltételek mellett fenntartani, a szerződés felbontható a megváltozott körülmények alapján (KLAUZULA O PROMENJENIM OKOLNOSTIMA) — clausula rebus sic stantibus. A lakásbérleti szerződést (kötelező) helyesebben lényeges írásbeli formában kell megkötni (BITNA PISMENA FORMA). A formátlan (szóbeli) lakáshasználatra vonatkozó nyilatkozatok érvénytelenek (NEFORMALNE IZJAVE STRANAKA SU NIŠTAVE). Csak a mellékes elemekre vonatkozó nyilatkozatok érvényesek. A szerződés fő elemeire (BITNI SASTOJCI UGOVORA) vonatkozó nyilatkozatokat (a bérletdíjat és a bérelt lakást illetően) kötelezően írásbeli formába kell helyezni.

Az idegen lakástulajdon másik használati formája az albérlet (UGOVOR O PODSTANARSKOM ODNOSU). Az albérlet létrejöhet a tulajdonos és az albérlő között, de a társadalmi tulajdonban levő lakás

használója, azaz a lakásjogosult és az albérllő (PODSTANAR) között is. Az albérleti, a bérlettel ellentétben, formátlan, azaz szóbeli szerződés (NEFORMALNI, odnosno, KONSENZUALNI UGOVOR). Az albérllő lakbért (STANARINA) fizet.

III.

A társadalmi tulajdonban levő lakás terminológiája

A társadalmi tulajdonban levő lakásokat gyakorlatilag a lakásgazdálkodási társultmunka-szervezetek irányították, (ORGANIZACIJE UD-RUŽENOG RADA ZA GAZDOVANJE STANOVIMA), újabban pedig a lakásügyi érdekközösségek (SAMOUPRAVNE INTERESNE ZAJED-NICE STANOVANJA). A társadalmi tulajdonban levő lakáson a társadalmi jogi személynek rendelkezési joga van (PRAVO RASPOLAGANJA STANOVIMA U DRUŠTVENOJ SVOJINI), így a társultmunka-szervezetek e jog értelmében átruházhatják ezeket a lakásokat más társultmunka-szervezetekre, ingyenes vagy térítéses jogügylet vagy öngazgatási megegyezés alapján, de térítés ellenében jogügylet alapján polgároknak is. Ugyanakkor a társultmunka-szervezetek az általuk vásárolt lakást, pályázat alapján, a dolgozók tartós használatára is bocsáthatják. A lakáshasználati jog, vagy lakójog (STANARSKO PRAVO) kiemelkedő személyi jogosultság a társadalmi tulajdonban levő lakásokon létesítendő jogosultságok terén. A lakáshasználati jogot a jogosult törvényes beköltözéssel szerzi meg, ennek a feltétele pedig, hogy előzetesen a lakáshasználatra adó (DAVALAC STANA NA KORIŠĆENJE) aktusával kirendelte ezt a lakást, és hogy a jogosult megkösse a szerződést a lakásügyi érdekközösséggel.

Habár az imént a „NOSILAC STANARSKOG PRAVA” kifejezést lakójog jogosultjával jelöltük, s méltán, e szerbhorvát kifejezés fordítási köznyelvünkben és normatív aktusainkban nem egyértelmű.

Egyáltalában a STANARSKO PRAVO kifejezés nem nyert egyértelmű terminológiai kifejezést, a tartományi törvényekben lakásjoggal fordítják (Pl. A lakáshasználati viszonyról szóló törvény, VSZAT Hiv. Lapjának 12/82 sz.).

Az újabb tartományi törvény rendelkezései szerint a „lakásjog jogosultja” lehet részben tulajdonos, részben pedig „lakáshasználat jogosultja”, amennyiben személyi tulajdonában levő eszközeit ruházta be a lakásba, olyan összegben, amely nem haladja meg a lakás piaci árát (SU-SVOJINA UZ STANARSKO PRAVO).

A lakójog nem idegeníthető el. Kivételesen cserélhető (ZAMENA STANA — LAKÁSCSERE).

A lakójogot örökölhetik az egy háztartásban élő családtagok az elhunyt lakójogosulttól.

A lakójog jogosultját (NOSILAC STANARSKOG PRAVA) vagy a

lakáshasználati jog jogosultját meg kell különböztetni a lakás többi használatától (KORISNICI STANA), akik egyébként együtt laknak, s a törvénnyel összhangban tartósan használhatják a lakást.

Egyazon lakásnak csak egy személy lehet a lakójog jogosultja. Amennyiben a lakójogot az egyik házastárs szerezte meg és a házastársak közös háztartásban élnek, a lakójog jogosultjaként szerepel egyúttal a másik házastárs is. A házasság felbontása esetében, ha a házastársak nem állapodnak meg arról, ki marad a lakójog jogosultja, az egyik házastárs kérelmére erről perenkívüli eljárásban (VANPARNIČNI POSTUPAK) a bíróság dönt. [A magyarországi jogi terminológiában újabban a „NEM-PERES ELJÁRÁS” kifejezést használják. A lakásviszonyokról szóló tartományi törvényben (A VSZAT Hivatalos Lapjában ... (1982 sz.) mindkét terminust megtalálhatjuk (16. szakasz, stb.), mégpedig indokolatlanul. A jogoszláv eljárási jog rendszerének jobban megfelel a PERENKÍVÜLI ELJÁRÁS kifejezés, mert ebben a különös polgári eljárásban (POSEBAN PARNIČNI POSTUPAK) nálunk jogvitás kérdések (SPORNE STVARI) is elintézését nyerhetnek, mint pl. a KISAJATÍTÁSI PER (SPOR O EKSPROPORCIJI), az egyrészt valóban többnyire nem peres tárgyak mellett.] A döntéshozatal folyamán a bíróság figyelembe veszi a volt házastársak szükségleteit (STAMBENE POTREBE), gyermekeik szükségleteit, továbbá más velük együtt lakók szükségleteit, valamint a felek bontást okozó vétkességét is.

Egyébként a lakáshasználati jog csak a törvénnyel megállapított módon szűnik meg. A lakójog jogosultja felmondhat igazolt okok fennforgása esetében bármely lakáshasználónak. E szabály alól kivételt képeznek a gyermekek. A lakás adója igényelheti a bíróság előtt a lakáscsere megsemmisítését, ha e csere fiktív, és amennyiben e csere alapján valamely fél anyagi előnyre (IMOVINSKA KORIST) tett szert.

A lakást csakis rendeltetésszerűen lehet használni. (NAMENSKO KORIŠČENJE). Kivételesen, összhangban a községi képviselő-testületi előírásokkal, a lakójog jogosultja vagy háztartásának tagjai a lakás egyes részeit személyes munkával végzett engedélyezett tevékenység lebonyolítására használhatják.

Az üzlethelyiség (POSLOVNA PROSTORIJA) fogalmát jogi és terminológiai szempontból meg kell különböztetni a lakás fogalmától. Közös az, hogy az üzlethelyiségeket is épületrészként szemlélhetjük, akár csak a lakást, de rendeltetésük megkülönbözteti őket, mert az első üzleti tevékenység lebonyolítására, a másik személyi szükségletek kielégítésére szolgál. Az üzlethelyiségek is lehetnek társadalmi és személyi tulajdonban.

Üzlethelyiségen értjük egyébként az egységes épületrészt, építkezési egészet (GRAĐEVINSKA CELINA) képező egy vagy több helyiségből álló létesítményt, amelynek külön főbejárata van (POSEBAN GLAVNI ULAZ) és üzleti tevékenység (POSLOVNA DELATNOST) lebonyolítására szolgál, függetlenül attól, hogy az illető épületrész lakóépületben (STAMBENA ZGRADA) foglal-e helyet, vagy külön objektumot képez.

Nem tekinthetők üzlethelyiségnek a gazdasági épületek (EKONOMSKE ZGRADE KOJE SLUŽE ZA POLJOPRIVREDNU DELATNOST), a raktárak és pincék, melyek nem haladják meg a 70 négyzetmétert (MAGACINI I PODRUMI), amelyek a tulajdonos és családtagjai dolgainak elhelyezésére szolgálnak, az a garázs, amely legfeljebb két autó elhelyezésére alkalmas, a mosókonyha és egyéb mellékhelyiségek, amelyek a lakók szükségleteit szolgálják (PERIONICE, SUŠIONICE I DRUGE POMOCNE PROSTORIJE).

Az üzlethelyiségek tulajdonmaximuma két üzlethelyiség, amennyiben a tulajdonos személyes munkával végzett üzleti tevékenységének lebonyolítására szolgálnak. Ezek meg kell hogy feleljenek a korszerű üzletvitelnek (SAVREMENO POSLOVANJE), az illető tevékenység egészségügyi, műszaki és munkafeltételeinek. Polgárok egyesületei (UDRUŽENJA GRAĐANA) és más polgári jogi személyek a közös célok megvalósítására szolgáló üzleten tulajdont szerezhhetnek, továbbá a polgárok akiknek az adott tevékenység nem főfoglalkozásuk, üzlethelyiségen tulajdonjogot szerezhhetnek, de ebben az esetben az üzlethelyiség nem lehet nagyobb 70 négyzetméternél.

Ha az üzlethelyiség tulajdonosa eladja üzletét, a községnek elővételi jogosultsága van (PREČE PRAVO KUPOVINE OPŠTINE).

IV.

A lakásgazdálkodás társadalmasítása

A lakásgazdálkodást két módon társadalmasítják: egyrészt a lakásügyi érdekközösségek, másrészt a lakószövetkezetek (STAMBENE ZADRUGE) öngazgatási részvételével.

A lakószövetkezet társadalmi jogi személy (DRUŠTVENA PRAVNA LICA), amelyet öngazgatási megegyezéssel alapítanak (SAMOUPRAVNI SPORAZUM O OSNIVANJU STAMBENE ZADRUGE).

A STAMBENA ZADRUGA kifejezést ugyan kétféleképpen fordíthatnánk: lakó-, illetve lakásszövetkezetként. Első pillantásra a lakásszövetkezet kifejezés tűnik helyesebbnek, különösen ha figyelembe vesszük az idevágó törvény 12. szakaszát (VSZAT Hivatalos Lapja 11/77), amely szabályozza a szövetkezet tevékenységét: társítja a szövetkezeti tagok eszközeit, rendezi a lakásépítési kölcsönt, építőanyag-beszerzést és beruházást végez. Ebből az tűnik ki, hogy a hangsúly az eszköztársításon van, és ezt a „lakásszövetkezet” kifejezés fedi pontosabban. Megítélésünk szerint azonban ez az érvelés nem fogadható el, mert a lakásszövetkezet kifejezésnek az eszköztársítási jelentéstartalom kívül olyan jelentéstartalma van, amelyet e jogintézmény egyébként nem tartalmaz. A lakásszövetkezet ugyanis minden megismerés nélkülü eszközhalmazt is jelent. Ezzel ellentétben, itt elsősorban a dolgozók különleges egyesületéről van szó, amely a személyi, azaz lakásszükségletük megoldását szor-

galmazza. Ezért tartjuk helyesebbnek a lakószövetkezet kifejezést, amely szemmel láthatólag megszemélyesíti ezeket a szövetkezeteket. Ezt a megszemélyesítést a szerbhorvát kifejezés is tartalmazza.

V.

Megjegyzések az egyes lakásviszonyt szabályozó törvények terminológiájára

A lakásviszony jogilag még nem kodifikált terület. Számtalan partikularis törvény és más aktus szabályozza. Másrészt erre a területre különösen jellemző az állami (törvényi) és az autonóm (önigazgatási) aktusok szabályozási dualizmusa. A szabályozás sokrétűsége, a kodifikáció hiánya, és az autonóm szabályozás normatív fejletlensége ugyancsak kihatott e terület terminológiájára és nem kevés dilemmát okozott.

A lakás társtulajdonáról szóló törvénynél (TÖRVÉNY A LAKÁSOK TÁRSTULAJDONÁRÓL — ZAKON O SUSVOJINI NA STANU, VSZAT Hivatalos lapjának 28/1980. száma) már a cím ellen is alapvető (nyelvi) kifogásokat emelhetünk. Kifogásunk elsősorban nyelvi: fölösleges a többesszámhasználat („a lakások...”); szükségtelen a birtokosrag (a „társtulajdonáról” szónál). Helyesebb tehát: „A lakástulajdonról szóló törvény; v. „Törvény a lakástárstulajdonról”. Ugyanebben a törvényben a NAKNADA egyik esetben (13. szakasz) DÍJ a NAKNADA ZA KORIŠĆENJE ZAJEDNIČKOG PROSTORA szöveggörnyezetében jelenik meg, míg a másik esetben (16. sz. 3. bek.) azonos értelemre (NAKNADA ZA KORIŠĆENJE STANA) vonatkozóan indokolatlanul lesz TÉRÍTÉS. Pontosabban, mindkét esetre vagy az egyik vagy a másik szó konzekvens használatát kellene javasolni. E törvény a PRAVO ZAKUPA kifejezésre a BÉRLŐI JOG szavakat használja, helytelenül, mert a LAKÁSBÉRLET voltaképpen HASZONBÉRLET. Tehát a pravo zaku-pa = haszonbérlet. A bérlő ugyanis nemcsak a BÉRLEMÉNY rendeltetésszerű használatára, hanem az ún. polgári GYÜMÖLCSÖZTETÉSÉRE is egyaránt jogosult (pl. albérletbe adhatja a dolgot). A „lakásbérlet” azt jelenti, hogy a bérlőnek nincs gyümölcsöztetési joga, tehát további bérletet (albérletet) nem létesíthet. Ennek ellenére, a bevett nyelv szokásnak megfelelően, a ZAKUP STANA kifejezést lakásbérlettel és nem lakás haszonbérlettel fordítjuk, s ugyanígy a ZAKUP POSLOVNIH PROSTORIJA kifejezésnél is csak üzlethelyiség bérlete kifejezéssel élünk. Ha azonban a bérletről és haszonbérletről általában esik szó, a két kifejezést óvatosan kell, jogi jelentésének megfelelően használni. A bérlet és a haszonbérlet közötti különbség ugyanis abban nyilvánul meg, hogy a bérletnél nincs bérleménygyümölcsöztetés, míg a haszonbérletnél van.

Ha a STANARSKO PRAVO terminust LAKÁSJOGGAL fordítjuk (mint pl. a lakás társtulajdonról szóló törvény 16. szakaszában, a Lakás-használati viszonyról — helytelenül: „viszonyokról” — szóló törvény-

ben), akkor a NOSILAC STANARSKOG PRAVA ne legyen hol LAKÁSJOGGAL RENDELKEZŐ SZEMÉLY (pl. az utóbbi törvény 55. szakasza), hol csak LAKÁSJOGGAL RENDELKEZŐ, hanem a forrás-jogintézményhez nyelviileg is alkalmazkodó legegyszerűbb változata a LAKÁSJOGOSULT, vagy lakójog jogosultja. Úgy érezzük azonban, hogy ez mélyebb elemzés és vita tárgya lehet.

A Lakáshasználati viszonyról szóló törvény egyszer LAKÁSBÉRRŐL (1. szakasz), másszor pedig LAKBÉRRŐL beszél, holott ugyanazt a fogalmat kívánja kifejezni. A jogi szövegben az egyjelentésű többalakú szavak használatát nem a stíluskívánalmaknak, hanem a kifejezések konzekvens használatának megfelelően kell alkalmazni.

Kommentár nélkül idézem e törvény két szakaszát, melyek tipikus példái a nem jogászai köznyelvi szóhalmozásnak és a terminológiai, azaz a jogi nyelv hiányos ismeretének:

„... ha a *lakásjoggal rendelkező személy házastársa szerepel a használatbaadó társult munkája szervezetének munkása* minőségében” (55. szakasz, 4. bekezdés).”

Vagy:

„A lakáshasználati szerződés felmondását *helybenhagyó ítélet* mindaddig *nem hajtható végre kényszer útján*, amíg az ítélet *önkéntes végrehajtására szabott határidő*...” (T. 7. szakasz 1. bekezdés.).

Az utóbbit szó nélkül mégsem állhatom meg. Nincs „helybenhagyó ítélet”, hanem MARASZTALÓ ítélet (OSUĐUJUČA PRESUDA), s az „*ítélet önkéntes végrehajtására*...” (PARICIONI ROK) szószaporítás helyett: ÍTÉLETI RENDELKEZÉS TELJESÍTÉSÉRE MEGSZABOTT HATÁRIDŐ (Lásd: Karosay dr. Sándor, Német—magyar jogi és államigazgatási szótár, Budapest, 1960. 334. oldal), vagy PARICIÓS HATÁRIDŐ. Ugyanakkor a „NEM HAJTHATÓ VÉGRE KÉNYSZER ÚTJÁN” helyett „VÉGREHAJTHATÓSÁGA NEM ÁLL BE” szavakat használhatta volna a fordító.

Az ingatlanforgalomról szóló tartományi törvény (ZAKON O PROMETU NEPOKRETNOSTI) (VSZAT H. L. 1/1975. száma) a „POSLOVNA ZGRADA” és a „POSLOVNA PROSTORIJA” kifejezésekre ugyancsak helytelenül az „üzleti- vagy irodaházat”, illetve az „üzlet-, illetve irodahelyiséget” használja az ÜZLETÉPÜLET, vagy ÜZLETHELYISÉG helyett. Ugyanebben a törvényben a NOSILAC PRAVA SVOJINE, sajnos, tulajdonjoggal rendelkező személy, ahelyett hogy egyszerűen TULAJDONOS lenne, továbbá a GRAĐEVINSKO NEIZGRADENO ZEMLJIŠTE építkezéssileg kiépítetlen terület (!) a BE NEM ÉPÍTETT TELEK helyett; továbbá a POSTUPAK ZEMLJIŠNOKNJIŽNOG PRENOSA PRAVA SVOJINE a törvény szerint telekkönyvi bekezdési eljárás (37. szakasz) avagy a tulajdonjog telekkönyvi bejegyzése (38. szakasz) a helyes TULAJDONJOG TELEKKÖNYVEZÉSI ELJÁRÁSA v. TULAJDON TELEKKÖNYVI ÁTRUHÁZÁSÁNAK ELJÁRÁSA helyett.

VI.

Az autonóm szabályozás terminológiája

A lakáshasználat anyagi jogi viszonyai java részének szabályozása az általános öngazgatási aktusok (autonóm) szabályozási hatáskörébe tartozik.

Mivel ezek a viszonyok, más szóval, minden egyes tmsz önálló szabályozási hatáskörébe tartoznak (feltételezhető nagy számuk miatt), nincs alapos beletekintésünk ezen öngazgatási aktusok terminológiájába.

Igaz, néhány aktus rendelkezésünkre áll: így pl. a szabadkai AGROS összetett társultmunka-szervezet szabályzata a dolgozók lakáskérdéseinek rendelkezéseiről (PRAVILNIK O REŠAVANJU STAMBENIH PITANJA RADNIKA). Mindjárt a szabályzat címében szembetűnik a fordító darabossága, melyet az indokolatlan többesszámhasználat idézett elő, a „dolgozók lakáskérdései” helyett, a „dolgozók lakáskérdését” oldja meg a szabályzat. Nem számítva a hasonló nyelvi botlásokat és helyesírási hibákat, terminológiai szempontból e szabályzat (melyet 1981. október 8-án tettek közzé) korrekst szöveg.

A szabadkai SOLID Tmsz lakásszükségleteinek megoldásáról szóló szabályzatról nagyjából ugyanezt mondhatjuk el, habár olyan általános kifogásokat emelhetünk, amelyek a szabályozási technikát és egyéb kérdéseket érintenek. E szabályzat az általános rendelkezések helyett „általános rendeletekről” szól, továbbá a dolgozók személyes eszközeinek társítását „a lakásszükségletek megoldásában” látja stb.

Hasonló kifogásokat említhetünk a NOVOGRADNJA összetett társultmunka-szervezet — INTEGRAL MAGASÉPÍTŐ ÉMSZ KÖZÖS SZOLGÁLATA Tmsz-ának a lakások és a lakáskölcsönök elosztásának alapjairól és mércéiről szóló szabályzatáról. Eltekintünk attól, hogy e szabályzat 1. szakasz 2. bekezdésében behatol a törvényi szabályozási hatáskörbe azzal, hogy szabályozni kívánja a lakás albérlésbe való kiadásának feltételeit, 21. szakaszában azonban, amely a dolgozók lakásfeltételeinek pontozásával foglalkozik, többek között „összpontokról” beszél, ami nyilvánvalóan az UKUPAN BROJ BODOVA tükrörfordítása. Tegyük hozzá, hogy a (magyar szövegben) munkástanács elnökének aláírásához az s. r. (szerbhorvát) rövidítés helyett az s. k. (sajátkezű) rövidítés kellett volna.

Általában véve az autonóm szabályozás nem tartalmaz sajátos terminológiát, amely a lakásviszonyokat illeti, mert jórészt olyan kérdéseket érint, amelyek inkább társadalmi és speciális fogalomkört ölelnek fel. Ily módon a lakásviszonyok terminológiáját inkább a törvényben, mint az általános öngazgatási aktusokban találjuk meg.

Rezime

Terminologija stambenog prava

Autor je terminologiju ove važne i dinamične oblasti, izražene u brojnim zakonima i u samoupravnim opštim aktima pokušao da sagleda prvenstveno sa stanovišta pravnog značenja izraza kao i sa gledišta posebnosti uređenja stambenog prava u jugoslovenskom pravnom sistemu.

Dat je kritički prikaz kompletne pravne terminologije u ovoj oblasti sa odgovarajućim predlozima i argumentima.

Osobito su izraženi terminološki problemi u oblasti stanarskog prava na stanovima u društvenoj svojini.

Resumme

Terminologie des Wohnrechtes

Der Verfasser hat versucht, die Terminologie dieses wichtigen und dynamischen Gebietes, das in vielen Gesetzen und Selbstverwaltungsakten ausgedrückt ist, zunächst aus dem Standpunkt des juristischen Inhalts der Ausdrücke, sowie aus dem Standpunkt der Spezialität der Einrichtungen des Wohnrechtes im jugoslawischen Rechtssystem, zu untersuchen.

Er hat eine vollkommene Kritik der juristischen Terminologie in diesem Gebiete, vorgelegt und entsprechende Vorschläge und Argumente gestellt.

Die terminologische Probleme im Gebiete des Wohnrechtes in den Wohnungen gesellschaftlichen Eigentums, werden besonders bearbeitet.

Nagy Julianna

A MEZŐGAZDASÁGI MAGÁNTERMELŐK GAZDASÁGI HELYZETE SAJÁT VÉLEMÉNYEIK ALAPJÁN EGY VAJDASÁGI TELEPÜLÉS PÉLDÁJÁN

A MAGÁNGAZDASÁGOK TÁRSADALMI ÉS GAZDASÁGI JELLEMZŐI

1. A MAGÁNGAZDASÁGOK SZÁMA

Magángazdaságnak számítanak azok a háztartások, amelyek legkevesebb 10 árnyi földterülettel rendelkeznek.

Az elmúlt 20 év alatt a következőképpen alakult a háztartások, illetve a magángazdaságok száma Feketicsen:

1. táblázat (4) és (5)

Év	Háztartások száma	Háztartások lakosainak száma	Magángazda- ságok száma	Magángazda- ság lakosainak száma
1961.	1803	5484	1308	4009
1971.	1609	4889	1161	3550
1981.	1623	4674	940	2800

A táblázatból láthatjuk, hogy az utóbbi húsz év alatt 14,8%-kal csökkent a falu lakossága, és ennek megfelelően csökkent a háztartások, a magángazdaságok és a magángazdaságok lakosainak száma is.

1961-ben 1308 magángazdaság volt, 1981-ben pedig 940. Ez azt jelenti, hogy 20 év alatt 28,13%-kal csökkent a számuk. Ez a csökkenés azonban nem volt egyenletes, ugyanis az első 10 évben (1961–1971-ig) 11,23%-os volt, az 1971–81-es időszakban pedig 16,90%-os. A magángazdaságok számának csökkenésére a falu lakosságának általános csökkenésén kívül más tényezők is hatottak. A gazdasági tényezők közül legfontosabb az általános gazdasági fejlődés, illetve a nem mezőgazdasági tevékenységek fejlődése, amelyek lehetővé tették, hogy a mezőgazdasági lakosság egy része elhagyva a földjeit, sőt a falut is, más tevékenységgel kezdjen foglalkozni.

A lakosságnak ez a része eladja a földjét, elsősorban a társadalmi szektornak. A községben ugyanis az a gyakorlat, hogy ha valaki el akarja adni földjét, a vételnél elsőbbségi joga a helybeli mezőgazdasági birtoknak van. Ez azt jelenti, hogy a földterületet fel kell kínálni a birtoknak, és ha annak nem felel meg a nagyüzemi gazdálkodás szempontjából, csak akkor lehet eladni egyéni termelőnek. (1)

Tehát a magánszektor csökkenésével párhuzamosan gyarapodott a társadalmi szektor, amelyet a következő táblázat szemléltet: (5)

2. táblázat

Év	Magán-szektor (ha)	%	Társadal-mi szek-tor (ha)	%	Össz megmű-velhető ter. (ha)	Meg nem művel-hető	össz terület
1971.	3300	58,2	2372	21,8	5672	396	6068
1981.	2718	47,77	2972	52,23	5690	378	6068

Nemcsak a magángazdaságok száma, hanem a magángazdaságok lakosainak száma is csökkent a vizsgált időszakban, méghozzá kb. 30%-kal, vagyis gyorsabb ütemben csökken a magángazdaságok lakosainak száma, mint a magángazdaságoké. Ennek eredményeképpen 1981-ben egy magángazdaságon átlagban 2,9 lakos élt, 1961-ben pedig 3,1, vagyis az elmúlt időszakban átlagban csökkent a magángazdaságok lakosainak száma.

A magángazdaságokról még el kell mondani, hogy 4 típusuk van jelen a faluban: (6)

1. „tiszt mezőgazdasági”-nak számít az a magángazdaság, amelynek minden tagja egyéni termelőként dolgozik a saját gazdaságán, vagyis nincs olyan tagja, aki a gazdaságon kívül volna állandó munkaviszonyban,

2. „vegyes mezőgazdasági” – az ilyen magángazdaságnak egyes tagjai egyéni termelők a saját gazdaságukon, más tagjai pedig állandó munkaviszonyban vannak a gazdaságon kívül,

3. „nem mezőgazdasági termelők gazdasága” – ami azt jelenti, hogy a magángazdaság minden tagja állandó munkaviszonyban van és egyik tagnak sem alapfoglalkozása a saját gazdaságán való termelés. Gazdaságukat tehát csak kiegészítő jövedelemforrásként és kiegészítő tevékenységként kell figyelembe venni, s itt találkozunk a „munkás-paraszt” kategóriával,

4. „idős gazdaságok” – amelyek azért jönnek létre, mert: a) az előregedett tagoknak nincs utódjuk, b) az aktív tagok elhagyták a gazdaságot, a tulajdonos pedig már előregedett.

Lássuk, hogyan alakult az 1961–1971–1981-es időszakban típusonként a magángazdaságok száma: (4) és (5).

3. táblázat

A magángazdaság típusa	1961.	%	1971.	%	1981.	%
tiszta mezőgazdasági	674	51,5	576	49,6	382	40,7
vegyes mezőgazdasági	348	26,6	328	28,2	322	34,2
nem mezőgazdasági	179	13,7	158	13,6	148	15,7
idős gazdaságok	107	8,2	99	8,6	88	9,4
	1308	100,0	1161	100,0	940	100,0

A táblázat alapján megállapíthatjuk, hogy mindegyik típus abszolút száma csökken. Ellenben, ha tovább vizsgáljuk, hogy az egyes típusok hány százalékban vesznek részt az össz magángazdaságban, akkor a következőket állapíthatjuk meg:

a) a „tisztá” magángazdaságok részaránya csökken, míg 1961-ben a magángazdaságoknak több mint a fele ehhez a típushoz tartozott, addig 1981-ben valamivel több mint a 40%-uk.

b) Az 1961-es évhez viszonyítva 1981-ben jelentősen megnövekedett a „vegyes” gazdaságok részaránya. Ez azzal magyarázható, hogy megnőtt azoknak a tagoknak a száma, akik a gazdaságon kívül léptek munkaviszonyba, de továbbra is a gazdaságban maradtak.

c) A 3. típusú magángazdaságok abszolút száma csökkent ugyan, de a részarányuk valamelyest növekedett.

d) Az „idős” magángazdaságok részaránya lassan, de biztosan nő, nem annyira az utód hiánya miatt, hanem azért, mert az aktív tagok vagy elhagyják a gazdaságot vagy más tevékenységet folytatnak, a tulajdonos előregedésével pedig a gazdaság bekerül az „idős” kategóriába.

2. A MAGÁNGAZDASÁGOK BIRTOKMEGOSZTLÁS SZERINT

A magángazdaságok számát a birtokmegoszlás és a birtok alakulása szerint a következő táblázat szemlélteti:

4. táblázat (4) és (5)

Birtoknagyság (ha)	1961.	%	1971.	%	1981.	%
0 – 1,0	414	31,6	308	26,5	268	28,5
1,1 – 3,0	559	42,8	518	44,6	417	44,4

Birtoknagyság (ha)	1961.	%	1971.	%	1981.	%
3,1– 5,0	178	13,6	196	16,9	136	14,5
5,1– 8,0	112	8,6	98	8,5	87	9,2
8,1–10 ha	45	3,4	41	3,5	32	3,4
	1308	100,0	1161	100,0	940	100,0

A mellékel adatokból a következőket szűrhetjük le:

a) A 0–1,0 hektáros apróbirtokok abszolút száma állandóan csökkent, az össz magángazdaságban való részvételük pedig az 1961–71-es időszakban csökkent, majd a következő 10 évben valamelyest növekedett.

b) Az 1,0–3,0 ha-os törpebirtokok részaránya volt a legnagyobb a vizsgált 20 év folyamán, és kb. egy szinten mozgott, azzal, hogy az abszolút számuk állandóan csökkent. Ilyen törpebirtokokkal úgyszólván csak a „nem mezőgazdasági” és „vegyes” gazdaságok rendelkeznek.

c) A kisbirtokok (3,1–5,0 ha) abszolút száma az 1971–81-es periódusban kb. egyharmadával csökkent. Ennek egyik oka, hogy a kisbirtokokkal rendelkező gazdaságok elsősorban vásárlás útján növelték birtokukat és átkerültek a középbirtokosok soraiba. Ide főleg a „vegyes” magángazdaságok tartoznak, de van közöttük „tisztá” és „idős” gazdaság is.

d) Noha a középbirtokok száma állandóan csökkent, a utóbbi időben mégis növekedett a részarányuk az össz magángazdaságban. Elsősorban a „tisztá mezőgazdasági” magángazdaságok rendelkeznek középbirtokkal, de van közöttük „vegyes mezőgazdasági” és „idős” magángazdaság is.

e) Ebbe a csoportba a földmaximumosok, vagyis a „módosabb” parasztok tartoznak. A táblázatból látjuk, hogy a földmaximumok és az attól valamivel kisebb birtokok részaránya kb. egy szinten mozog, viszont az abszolút számuk állandóan csökken. Ennek magyarázata, hogy az utód önállósulásával az egymást követő nemzedékek, vagy adott esetben az örökösök között kisebb birtokokra osztódik a földmaximum. Földmaximummal elsősorban a „tisztá mezőgazdasági” magángazdaságok rendelkeznek, de akad a „módosabbak” között (már ami a birtok nagyságát illeti) „vegyes mezőgazdasági” és „idős” magángazdaság is. Ez utóbbiak azonban munkaerő és gépek hiánya miatt együttműködnek a mezőgazdasági birtok társastermelési részlegével.

3. AZ AKTÍV MEZŐGAZDASÁGI LAKOSSÁG

Ennél a kérdésnél is egy táblázatból kell kiindulni: (4) és (5)

5. táblázat

Év	Magángazd. lakosság	Össz mezőg. lakosság	%	Aktív mezőg. lakosság	%
1961.	4009 (3,1)*	3700 (2,8)	92,3	1475 (1,1)	39,9
1971.	3550 (3,05)	2523 (2,8)	71,1	1085 (0,9)	43,0
1981.	2800 (2,9)	916 (0,9)	32,7	459 (0,5)	50,1

* A zárójelben levő számok azt mutatják, hogy hány mezőgazdasági, illetve aktív mezőgazdasági lakos jut egy magángazdaságra.

Azt már korábban is megállapítottuk, hogy a magángazdaságoknak 3,1-ről 2,9-re csökkent az átlaglakossága. Bennünket azonban most a magángazdaságok mezőgazdasági, illetve aktív mezőgazdasági lakossága érdekel.

A táblázatból látjuk, hogy az össz mezőgazdasági lakosság az elmúlt 20 év alatt kb. egynegyedére csökkent, vagyis 3700-ról 916-ra, magángazdaságonként pedig 2,8-ról 0,9-re csökkent az átlaguk.

Az össz mezőgazdasági lakosságon belül érdekes az aktív mezőgazdasági lakosság alakulása. Az össz mezőgazdasági lakosságban való részarányuk állandóan nőtt, 1981-ben elérte az 50%-ot. Ennek ellenére 1961-től 1981-ig több mint egyharmadára csökkent az aktív mezőgazdasági lakosság, gazdaságonként pedig 1,1-ről 0,5-re.

Arról is volt már szó, hogy ezt elsősorban az általános gazdasági fejlődés és a nem mezőgazdasági tevékenységek fejlődése okozta, s így az utóbbi 10 évben ugrásszerűen megnőtt a nem mezőgazdasági tevékenységet folytatók száma, az aktív mezőgazdasági lakosság száma pedig állandóan csökkent.

Sajnos, adatok hiányában birtokmegoszlás szerint nem tudtam kimutatni az aktív mezőgazdasági lakosságot.

4. A MAGÁNGAZDASÁGOK FELSZERELÉSE

Összehasonlítva a magángazdaságok gépi felszerelését 1961-ben és 1981-ben megállapíthatjuk, hogy a 20 év e téren jelentős változást hozott.

1961-ben a magángazdaságok mezőgazdasági gépekkel és eszközökkel való felszerelését (hogy csak a fontosabbakat említsem) 471 lóvontatású eke, 129 vetőgép, 504 kézi permetező, 27 daráló képezte. A magánszektornak tehát korántsem állt rendelkezésére elegendő eszköz és felszerelés ahhoz, hogy idejében és kifogástalanul el tudja végezni az egyes munkálatokat. A műszakilag túlhaladott és elavult eszközökkel nem lehetett biztosítani az intenzív mezőgazdasági termelést, ezért a magántermelők az akkori földművesszövetkezet gépi szolgáltatásait vették igénybe.

Húsz év után, 1981-ben a tartományi statisztikai hivatal adatai szerint a feketési magángazdaságok a következő mezőgazdasági gépekkel és eszközökkel rendelkeztek (szintén csak a fontosabbakat említem):

6. táblázat

Eszköz neve	Eszközök száma	Eszközzel rendelkező gazd. száma
1. traktor	54	51
2. traktoreke	199	199
3. kombajn	5	5
4. vetéselőkészítő	17	17
5. tárcsa	9	9
6. borona	16	16
7. vetőgép	38	38
8. motoros permetező	26	26

Mivel a gépek és eszközök beszerzése komoly anyagi befektetést igényel, így jóformán csak a módosabb parasztoknak, a középparasztságnak és a föld-maximumosoknak van rá lehetőségük.

Akik nem rendelkeznek megfelelő gépi felszereléssel, azok a helybeli mezőgazdasági birtok társastermelési részlege gépi szolgáltatásait veszik igénybe, vagy a társulás különböző formáin keresztül biztosítják földjeik művelését. Ezenkívül maguk a magántermelők is végeznek egymásnak gépi szolgáltatást.

Lényeg az, hogy a magánszektor a jelenlegi felszerelésével mindig optimális időben és minőségiesen el tudja végezni a különböző mezőgazdasági munkákat.

A mezőgazdasági gépek elterjedésével hirtelen lecsökkent az ígásjószág-, elsősorban a lóállomány a magánszektoron, amelyet a következő adatok bizonyítanak:

7. táblázat (4) és (5)

Év	Lovak száma	Lóval rendelkező magángazdaságok száma
1961.	570	375
1971.	187	128
1981.	101	72

Ígáslóval és lóvontatású mezőgazdasági eszközökkel elsősorban a törpe- és kisbirtokok rendelkeznek, de még ma is akad közöttük egy-két maximumos, aki még nem gépesítette a gazdaságát.

Ennél a kérdésnél emlitem meg a magánszektor jószágállományát is, elsősorban a szarvasmarha- és sertésállományt, mivel ezek a legjelentősebbek:

8. táblázat (4) és (5)

Év	Szarvasmarha száma	Szarvasmarhával rendelk. gazd.	Sertés száma	Sertéssel rendelk. gazdaság
1961.	935	367	6646	721
1971.	1910	685	4589	498
1981.	1275	459	4339	471

A jószágtenyésztésről el kell mondani, hogy súlyos gondokkal küzd, amelyek elsősorban a termelőre nézve kedvezőtlen jószágár alakulásában és a takarmány beszerzésének nehézségeiben nyilvánulnak meg. Ezzel magyarázható a jószágállomány ingadozása (szarvasmarha) és csökkenése (sertés).

Az 1983-as év a jószágállomány megmentésének jegyében kezdődött. Az említett birtok társastermelési tmsz-ának kezdeményezésére indult egy akció a jószágtenyésztés fellendítésére a magánszektoron is, mivel a meglevő állomány távol áll a húsellátási igények kielégítésétől.

Elsősorban a felmerült gondokat kellene szervezeten megoldani, hogy számítani lehessen a jószágállomány gyarapodására.

5. A MEZŐGAZDASÁGI TERMELÉS SZERKEZETE A MAGÁNSZEKTORON

Az össz művelhető terület (5690 ha) 52,23%-a, azaz 2972 ha, tehát több mint fele, társadalmi tulajdonban van. 47,77% illetve 2718 ha képezi a magángazdaságok birtokát. Ennek a területnek 98,7%-a (2682 ha) szántóföld, a szőlő és gyümölcsös mindössze 34 ha, a legelő pedig csupán 2 ha-nyit tesz ki.

A termelés irányvonala a magánszektoron az elmúlt húsz év alatt növénytermesztési-állattenyésztési jellegűt öltött, vagyis a hangsúly főként a növénytermesztésen volt.

Elsősorban gabonafélék termesztek (a szántóföldek kb. 80%-án), kisebb mértékben ipari növényt, a takarmánynövények vetési területe pedig elenyésző volt, ami a jószágállomány gyenge és helytelen takarmányozására mutat rá.

A gabonafélék össz vetésterületének 55–60%-án kukoricát termesztek, második helyen 20%-kal a búza állt, az árpa és a zab vetésterülete viszont jelentéktelen volt.

Az ipari növények közül elsősorban napraforgót termesztek, bár a napraforgó vetésterülete a gabonafélékéhez képest nagyon kicsi volt. Cukorrépát szintén kis területen vetettek, ellenben az aránylag magas hozam ezt ellensúlyozta.

Az elmondottakból látszik, hogy a magánszektoron azokat a kultúrákat termesztek, amelyeknek a termelése gépesített, és amelyeknek kedvező piaci árak voltak, de ugyanakkor elhanyagolták a takarmánynövény termelését, amelyek viszont az állattenyésztés szempontjából nélkülözhetetlenek.

Azt is el kell még mondani, hogy a magántermelők a mezőgazdasági termékekből adódó piaci feleslegüket a mezőgazdasági birtokon keresztül értékesíthetik, az pedig mint nyersanyagot a verbászi Mezőgazdasági-Élelmiszeripari Kombinátnak adja el, amelyhez egyébként szervezetileg tartozik.

A hozamokat illetően a magánszektor lemarad a társadalmi szektor mögött. Az utóbbi években azonban mind jobban javult a magángazdaságok gépi felszereltsége, valamint a tudományos vívmányok alkalmazása, s így a magánszektor hozamai is mind jobban megközelítették a társadalmi szektor hozamait.

Ez a következő táblázatból is látszik:

9. táblázat (4)

Kultúra	1971. (q/ha)			1981. (q/ha)		
	Magánsz. hozama	Társ. sz. hozama	Különb-ség	Magánsz. hozama	Társ. sz. hozama	Különb-ség
búza	32,0	43,7	11,7	28,0	38,0	10,0
kukorica	43,0	64,3	21,3	65,5	74,0	8,5
napraforgó	19,4	24,9	5,5	23,3	26,8	3,5
cukorrépa	285,0	316,0	31,0	338,0	342,0	4,0

A szőlészet és gyümölcsészet, amely valamikor virágzott a faluban, az utób-

bi pár évben a legkevésbé fejlett mezőgazdasági ágak számít. A gyümölcsösök és szőlőskertek területe állandóan csökkent, az 1981-es évben mindössze 34 ha volt, vagyis a magánszektor megművelhető területének 1,3%-a.

A szőlő- és gyümölcsstermesztés nem kifizetődő, ezért más kultúrák váltják fel őket.

Az állattenyésztést illetően az eddigi termelés főleg a sertésenyésztés, elsősorban a hizlalás felé irányult, míg a szarvasmarha-tenyésztés és a tejtermelés kisebb méreteket öltött.

A magánszektoron jelentős még a baromfitenyésztés is. A baromfiállomány a lakosság hússzükségletét hivatott kielégíteni vagy pótolni, így a baromfiállomány változása függ a többi húsféle, piaci árártól.

Az eddigiek alapján megállapítható, hogy a mezőgazdasági termelés kielégítő a magánszektoron, bár vannak még javítani- és változtatnivalók.

Lássuk, melyek azok!

Elsősorban az állattenyésztést kellene fellendíteni, gyarapítani kellene a jószágállományt, ugyanakkor nagyobb gondot kellene fordítani a takarmánynövények termesztésére is; vagy a vetésterületük növelésével, vagy pedig a hozamok növelésével lehetne javítani a helyzeten.

Azoknak a problémáknak az enyhítését, amelyekkel a falu mezőgazdasága, elsősorban pedig az állattenyésztése küzd, társadalmi érdekként kell kezelni, ezért a magántermelőknek a mezőgazdasági termelés irányvonala megválasztásakor nemcsak kizárólag az egyéni érdeket kellene szem előtt tartaniuk, hanem a társadalmi szektorral karöltve szervezeten fel kell venniük a harcot a gondok ellen, mert csak így várható a jelenlegi helyzet javulása.

6. A MAGÁNGAZDASÁGOK ANYAGI ÉS GAZDASÁGI HELYZETÉNEK GYAKORLATI FELMÉRÉSE

6.1. A MEGKÉRDEZETT SZEMÉLYEK NYILATKOZATAI

A következő szakaszban a földmaximumosokkal és a 2–3 holdas törpebirtokosokkal folytatott interjúkon keresztül igyekeztem bemutatni helyzetüket, illetve azt, hogy miként gazdálkodnak.

Interjúalanyaim informáltak arról, hogyan gazdálkodnak, mit termelnek, együttműködnek-e a társadalmi szektorral vagy sem, milyen gazdasági felszereléssel rendelkeznek, megtalálják-e a számításukat, mik a további terveik a gazdálkodással kapcsolatban, és hogy van-e a családban, aki majd folytatja ezt a tevékenységet.

Az interjúalanyok beszélgetés formájában válaszoltak kérdéseimre. Két kérdéscsoportot használtam, attól függően, hogy az illető személy földmaximumos-e vagy törpebirtokos.

Az interjúkat tömör elbeszélés formájában adom meg a kikérdezett alanyoktól kapott adatok alapján, amelyek a következőképpen oszlanak meg:

- a) 4 interjút készítettem földmaximumosokkal,
- b) 4 interjút pedig törpebirtokosokkal.

6.1.1. A földmaximummal rendelkezők nyilatkozatai

I.

B. G. 62 éves földműves, 1966-ig a helybeli földművesszövetkezet géplakatos volt. Pár hold földdel addig is rendelkezett, amit közösen vettek a feleségével, de mikor a szülei elöregedtek, B. G. átvette, később pedig örökölte tőlük a gyengén felszerelt gazdaságot. Sajnálta a földtől megválni, ezért választotta inkább a gazdálkodást, mintsem a szakmát.

Ésszerű gazdálkodással, valamint rengeteg munka és lemondás árán sikerült mind több mezőgazdasági gépet és eszközt vásárolnia, olyannyira, hogy most már rendelkezik egy traktorral, kukoricakombájjal, vetőgéppel, ekével, kapálóekével morzsolóval és kukoricagórészóval. A gépek javításánál nagy hasznát veszi szakmai tudásának, és a javítás költségeit így a minimálisra tudja csökkenteni.

A társadalmi szektorral eddig még nem kötött együttműködési szerződést, mivel már beszerezte a szükséges felszerelést, és még van ereje, egészsége az önálló gazdálkodáshoz.

A mezőgazdasági termeléssel kapcsolatban B. G. elmondta, hogy elsősorban gabonafélét termeszt; 8 holdon kukoricát, 40–50 q holdankénti terméshozammal, 6 holdon búzát, amelynek az átlaghozama 25–28 q holdanként, a többi területen pedig ipari növényeket (elsősorban cukorrépát) vagy takarmánynövényt termeszt.

Jószágtenyésztéssel a felesége foglalkozik, mindig tart 2–3 fejőstehenet, 6–8 üszőt, anyakocát. Két lovat is tartottak addig, míg nem vették meg a traktort.

B. G. és a felesége most még úgy érzik, hogy bírnak annyi erővel, hogy mindent egyedül elvégezzenek – habár sokat segít a fiuk is a családjával –, de ha idővel ez az erő elfogy, társulni szeretnének, mivel a fiuk nem akarja ezt a tevékenységet folytatni. Ő a hivatali munka mellett csupán rekreációként segít a szüleinek.

A gazdálkodás eredményeivel B. G. meg van elégedve, ugyanis még minden évben összejött annyi bevételük, hogy a következő évben meg tudták valósítani a bővített újratermelést. Nemcsak a termelés kiadásait tudták fedezni, (amelyeket igyekeztek a minimálisra korlátozni), hanem gépeket, eszközöket is beszerezhettek, lassanként házat építettek és a fiukat is taníttatták.

II.

B. J. 67 éves. Földművesszülők gyermeke, aki a szüleivel közösen kezdte a gazdálkodást. Haláluk után B. J. 17 hold földet örökölt teljes mezőgazdasági felszereléssel. A teljes felszerelés alatt azonban lövontatású gépeket és eszközöket kell érteni.

Mivel a mezei munkát és a lovakat rendkívül szerette, B. J. nem is törekedett gazdaságának gépesítésére. Nagyobb mezei munkák elvégzésére a szövetkezet, később a mezőgazdasági birtok gépi szolgáltatásait vette igénybe, a többit ló-

vontatású eszközökkel végezte. A gyalogmunkák elvégzésére néha fogadott napszámost, de a család igyekezett minél többet egyedül elvégezni.

A jószágok gondozásából és neveléséből B. J.-né is kivette a részét. Két-három fejőstehenet, néhány üszőt, 8–10 hízót, baromfit minden évben tartottak a két ló mellett.

B. J. öt éve írta alá a mezőgazdasági birtok társastermelési részlegével a hosszú lejáratú együttműködési szerződést, mert már nehezebbre esett a munka, az egészsége is megromlott, a fiai pedig szakmát tanultak, állandó munkaviszonyban vannak, és nem kívánnak gazdálkodni. Ezenkívül azt is belátta, hogy a műszakilag túlhaladott eszközökkel nem lehetett különösebb eredményeket elérni a mezőgazdasági termelésben sem.

További terveivel kapcsolatban elmondta, hogy míg a társulásnak ez a formája lesz a faluban, meg szeretné újítani az együttműködési szerződést, mert nagyon meg van elégedve a kooperációval. Az ebből származó évi bevételük bőven elég kettőjük megélhetéséhez és a kiadásaik fedezéséhez.

III.

Ö. I. 42 éves, aránylag fiatal földműves. Amikor megnősült, az apjától két hold földet kapott, azzal kezdte a gazdálkodást. Rendkívüli erejének, egészségének köszönhetően, kitartó munkával, ésszerű gazdálkodással és takarékos-sággal minden évben vásárolt valamennyi földet, majd végül az apja halála után örökölt 4 kat. holddal ki lett a maximum.

Ö. I. 20 évvel ezelőtt kezdte meg az önálló gazdálkodást, és az első naptól kezdve arra törekedett, hogy minél jobban felszerelje gazdaságát. A házépítést is csak az utóbbi két-három évben tudta befejezni, mivel addig minden anyagi eszközét a gépek beszerzésére és a gazdasági épületekre fordította.

A befektetések eredményeként ma két traktorral, kukoricakombájjal, búzakombájjal, mindenféle kapcsolható eszközzel, valamint fejőgéppel van felszerelve Ö. I. gazdasága.

Ilyen felszereléssel, amelyhez párosul a ritkaságszámba menő fizikai képessége, önállóan el tud végezni minden mezőgazdasági munkát, s így nem gondol a társadalmi szektorral való együttműködésre.

A termeléssel kapcsolatban elmondta, hogy ő is elsősorban búzát (5 holdon, 28–32 mázsás holdankénti terméshozammal) és kukoricát (10 holdon 50–55 mázsás holdankénti hozammal) termeszt, 2 holdon pedig minden évben valamilyen takarmánynövényt.

Ö. I. azok közé tartozik, akik igyekeznek fellendíteni a jószágtenyésztést. Ebben a felesége és a lányai a legjobb segítői. Nem kevesebb, mint 10 fejőstehen (géppel fejnek), tíz-tizenkét üsző, 60–70 juh, három-négy anyakoca és a baromfiállomány ellátása vár rájuk.

Az eddigi termelési eredményekkel meg van elégedve, és véleménye szerint megérte a rengeteg munka és fáradság. Továbbra is önállóan kíván gazdálkodni, szeretné felújítani a mezőgazdasági gépeket, és a jószágtenyésztés érdekében szeretne további lépéseket tenni. Úgy gondolja, hogy ha továbbra is így gazdálkodik, akkor ezután is megtalálja a számítását, vagyis meg tudja valósítani a bővített újratermelést.

Arra még nem gondolt, hogy lesz, ha már nem tudja egyedül csinálni, hiszen még fiatal és ereje teljében van, de mindenesetre a lányainak szeretné majd átadni a gazdaságát, akik nagyon szeretik ezt a tevékenységet.

IV.

K. L. 39 éves, ő is aránylag fiatal földműves, 17 holdas birtokának egy részét az édesapjától kapta, más részét a felesége örökölte, de közösen is vettek hozzá.

K. L. az édesapjától vette át az összes szükséges lövontatású felszerelést is. Korszerű mezőgazdasági gépekkel még nem rendelkezik, de a közeljövőben szeretne egy traktort és egy-két kapcsolható eszközt vásárolni. Tervben van ezenkívül a gazdaság teljes gépesítése, amikor majd az anyagi lehetősége ezt megengedi.

Eddig még nem érezte szükségét a mezőgazdasági társulásnak, csupán a társadalmi szektor gépi szolgáltatásait vette igénybe, a kisebb munkákat pedig egyedül, lövontatású eszközökkel végezte.

Azért nem kooperált, mert önállóan szeretne gazdálkodni, szeretné a gazdaságát gépesíteni, és szeretné, ha ezt a fiai is folytatnák. A fiúk még csak tizenévesek, de már nagyon sokat segítenek a jószágok körül, szeretik a háziállatokat és nagy érdeklődést tanúsítanak a mezőgazdasági tevékenységek iránt.

A jószágok körül főleg K. L.-né foglalatoskodik. Évente legalább két tehenet tart, három-négy növendékborjút, ezenkívül szép számban hizlal disznót is.

A termelés és az eredmények iránt érdeklődve megtudtam K. L.-tól, hogy a többi magántermelőhöz hasonlóan ő is búzát és kukoricát vet elsősorban, de két-három holdon mindig természetesen valamilyen takarmánynövényt, vagy esetleg ipari növényt.

„A számadásomnak eddig még mindig összeért a vége” – mondta az eredményekkel kapcsolatban. „Eddig még minden évben tudtuk fedezni a kiadásainkat, ezenfelül takarékoskodni is tudtunk, és a megtakarított pénzen szeretnénk eszközöket vásárolni. Biztos vagyok benne, hogy a gépesítés után még sokkal jobb eredményeket tudunk elérni mint eddig” – fejezte be K. L. a nyilatkozatát.

6.1.1.1. A nyilatkozatok összehasonlító elemzése

Az előbbi interjúkat négy olyan magántermelővel készítettem, akik 17 hold „tisza mezőgazdasági” magángazdaság tulajdonosai. A feltett kérdésekkel kapcsolatban – a nyilatkozatok alapján – a következőket állapíthattam meg:

1. A magántermelők birtokaik java részét szüleiktől kapták vagy örökölték, és csak kisebb részt vettek saját erőből.

2. Földjeiken elsősorban búzát és kukoricát, vagyis a jelenleg két legjobban jövedelmező kultúrát termesztik, és csak kisebb mértékben más, kevésbé jövedelmezőt.

3. A termelés irányvonala a harmadik gazdaság kivételével mindenütt nő-

vénytermesztési-állattenyésztési jelleget ölt, vagyis a hangsúly a növénytermesztésen van, az állattenyésztés rovására.

4. A társulással kapcsolatban azt állapítottam meg, hogy a gépesített és aktív munkaerővel rendelkező magángazdaságok önállóan működnek, az előrege-dett és elavult eszközökkel rendelkezők pedig kooperálnak, vagy igénybe veszik a gépi szolgáltatást, amelyet a társadalmi szektor nyújt.

5. A második eset kivételével a magángazdaságok törekednek a termelés gépesítésére a jobb és nagyobb hozamok érdekében.

6. A magángazdaságok birtokain (a második eset kivételével) csak a családtagok dolgoznak a következő munkamegosztás szerint: a családfő végzi a mezői munkákat, a feleség és a gyerekek pedig a jóságok körüli teendőket.

7. Mindegyik önállóan gazdálkodó és megfelelő eszközökkel rendelkező magántermelő meg tudja valósítani a bővített újratermelést.

8. Az első két magántermelő a társadalmi szektorral való együttműködést választja, ha már nem tud tovább önállóan gazdálkodni, mivel az utódok nem mezőgazdasági tevékenységet folytatnak. A másik két termelő átadja utódainak a gazdaságot (ha majd kiöregednek), mivel az utódok is mezőgazdasági tevékenységet kívánnak folytatni.

6.1.2. *A törpebirtokosok nyilatkozatai*

N. K. 64 éves nyugdíjas, a mezőgazdasági birtok asztalos és bognárja volt. Tizennégy hold földdel kezdett 1949-ben gazdálkodni, de mivel a szakma jobban érdekelte, a földet lassanként eladogatta, úgy, hogy tíz éve már csak három holdnyi maradt neki.

A földdel együtt eladta a lövontatású felszerelést is. Szükség esetén igénybe vette a társadalmi szektor gépi szolgáltatásait, négy éve pedig hosszú lejáratú együttműködési szerződést írt alá a mezőgazdasági birtok kooperációs részlegével. A társastermelési viszonnal nagyon meg van elégedve, ezért a határidő lejárta után a szerződést szeretné megújítani.

N. K. elmondta, hogy főleg a jóságtenyésztés terén működött együtt a társadalmi szektorral. Több ízben tartott száznál is több hízót, két ízben pedig 60 darab növendékborjút. Sajnos, az utolsó vállalkozása 1977-ben, amikor 60 darab borjút nevelt, a gyenge minőségű takarmány miatt kudarcot vallott és ez elvette a kedvét a további tenyésztéstől. Ma már csak a család részére tart baromfit és két-három sertést.

Az elmondottakból látszik, hogy N. K. sosem törekedett birtokának gyarapítására, mert őt magát a szakma érdekelte, a lánya pedig egyetemet végzett, vagyis nem volt a családban, aki a gazdálkodást választotta volna.

II.

N. J. 61 éves özvegyasszony, három és fél hold földje van. A férjével tizenhárom és fél holdon kezdtek gazdálkodni. A férje halála után, 1963-ban, egyedül nem tudta művelni, ezért öt-öt holdat adott a lányainak.

Korábban a mezőgazdasági birtok gépi szolgáltatását vette igénybe a mezei munkák elvégzésére, a gyalogmunkákat pedig egyedül csinálta.

A hosszú lejáratú együttműködési szerződést három éve írta alá, amelyet szeretne megújítani a határidő lejárta után, mivel nagyon elégedett ezzel az együttműködési formával.

A számítását úgy találja meg, hogy a társastermelésből származó bevételét kertészkedéssel pótolja. A ház mellett nagy darab, jó fekvésű kertje van, amelyben megterem minden vetemény, amelyeket a heti piacon tud értékesíteni. Ezenkívül a lányai is támogatják anyagilag.

Sertést és baromfit csak a saját részére tart, más jószága nincs.

A lányai szakmát választottak, az unokái pedig továbbtanulnak, tehát az utódok közül sem vonzódik senki a mezőgazdasági tevékenység felé.

III.

P. F. a mezőgazdasági birtok 59 éves kőművese, P. F.-né 56 éves háztartásbeli, két hold földjük van. P. f.-né az apjától 7 holdat örökölt, ebből 5 holdnyt eladtak, egyrészt, mert egyik gyerek sem érdeklődött a gazdálkodás iránt, másrészt mert szükség volt a pénzre a továbbtanulásukhoz.

Ezzel a két hold törpebirtokkal öt éve társultak, mivel a családtagok közül nem volt aki művelje, ezenkívül megfelelő művelési eszközökkel sem rendelkeztek.

A társastermelésből származó bevételük kiegészíti P. F. személyi jövedelmét, amelyet a mezőgazdasági birtokon keres meg.

A társulás jelenlegi formájával elégedettek, ezért szeretnék megújítani az együttműködési szerződést a határidő lejárta után.

Ami a jószágtenyésztésüket illeti, csupán két-három sertésre és a baromfiállományra korlátozódik, amelyek a család hússzükségletét fedezik.

IV.

F. I. 40 éves szobafestő, 2 hold törpebirtokkal rendelkezik, amelyet F. I.-né két évvel ezelőtt örökölt az apja halála után.

Természetesen ennyi föld után nem tudnának megélni, de a kukoricatermésből származó bevételük valamelyest pótolja a személyi jövedelmet, amelyet F. I. a verbászi Napredak Építővállalatban valósít meg.

Ami a föld művelését illeti, a gyalogmunkát maguk végzik, a gépi munkát pedig egyik ismerősük, aki rendelkezik megfelelő felszereléssel.

F. I.-nek nem áll szándékában gazdálkodni, sőt a fiai is szakma után érdeklődnek, de a földet meghagyja kiegészítő jövedelemforrásként, esetleg idővel kooperál, mivel arra még eddig nem került sor.

Jószágtenyésztéssel – a baromfitenyésztésen kívül – azért nem foglalkoznak jelenleg, mert új házba költöztek, és még nem készültek el a szükséges gazdasági épületek.

6.1.2.1. A nyilatkozatok összehasonlító elemzése

Már írtam, hogy két-három holdas törpebirtokkal – néhány kivételével – csupán „vegyes” és „nem mezőgazdasági” magángazdaságok rendelkeznek, ugyanis ilyen kevés föld után lehetetlen lenne megélni egy családnak, ezért a törpebirtokon való gazdálkodást csak mellék- illetve kiegészítő tevékenységként folytatják. Interjúalanyaim (a második kivételével) tehát olyan személyek, akik a gazdaságon kívül állandó munkaviszonyban voltak vagy vannak, törpebirtokuk pedig kiegészítő tevékenységet és kiegészítő jövedelemforrást képez.

A nyilatkozatok alapján a következőket szűrtem le:

1. A második interjúalany kivételével egyiknek sem alaptevékenysége a mezőgazdasági termelés.
2. A negyedik interjúalany kivételével mindegyik úgy került a törpebirtokosok sorába, hogy a földjeit fokozatosan eladta, vagy mint a második alany, átadta a gyerekeinek.
3. A negyedik alany kivételével, aki még csak gondolkodik a társuláson, mindegyik törpebirtokos kooperált, és a határidő lejárta után meg kívánja újítani az együttműködési szerződést.
4. A törpebirtokosok nem rendelkeznek semmilyen mezőgazdasági felszereléssel, ezért vagy kooperálnak, vagy a társadalmi szektor gépi szolgáltatásait igénylik (a negyedik eset kivételével), ellenben a gyalogmunkát maguk végzik.
5. Az első interjúalany kivételével jószágot csak a saját részükre tartanak.
6. A számításukat úgy találják meg, hogy a földből származó bevétel mellett más jövedelmük is van.
7. Utódaik mind tanultak vagy pedig szakmát választottak, tehát egyik sem tanúsított érdeklődést a mezőgazdasági termelés és gazdálkodás iránt.

VÉGKÖVETKEZTETÉSEK

Feketicsen a mezőgazdaság szocialista átalakulása a földreformmal kezdődött. A földreform célja elsősorban a magánkézben levő földterületek 10 holdra való korlátozása volt, és a többlet szétosztása a nincstelenek és szegény parasztok között. A cél tehát a falu különböző szociális rétegei közötti különbségek megszüntetése volt. Ez többé-kevésbé sikerült is, mivel megszűnt a szó szoros értelmében vett nincstelenek osztálya, ugyanakkor nagybirtok sem létezett többé magánkézen.

A szocialista viszonyok erősödése a faluban összefüggött a szocialista mezőgazdasági szervezetek, vagyis a földműves-parasztsszövetkezetek fejlődésével. A földműves-parasztsszövetkezetek fejlődésének két időszakát különböztetjük meg. Az első periódus 1945-től 1953-ig tartott, és a mezőgazdaság országos helyzetének megszilárdítása érdekében alkalmazott adminisztratív előírások jellemezték.

A második periódus 1953-ban, a földműves-parasztsszövetkezet újraszervezésével kezdődött, amikor megszűntek a különböző adminisztratív intézkedések a mezőgazdaságban, és kedvező feltételek alakultak ki a gazdasági erők sza-

bad versenyében. Ekkor egyesek távoztak a tagok soraiból, és mint magántermelők folytatták tovább a mezőgazdasági tevékenységet. A társulás hívei viszont három életképes szövetkezetet hoztak létre, amelyek idővel egyesültek, s így az Általános Földművesszövetkezet létrehozásával befejeződött a szövetkezetek integrációs folyamata a faluban, amely egyben a két szektor integrációját is jelentette.

A szövetkezetek integrációjának eredményeként jött létre a mezőgazdasági birtok, amely a falu szerves része, és amely hatással van az egész falu mezőgazdaságának további fejlesztésére és korszerűsítésére.

A magángazdaságokkal kapcsolatban leszögezhetjük, hogy csak azoknak van jövőjük, amelyek rendelkeznek a föld műveléséhez szükséges munkaerővel és felszereléssel, ami által annyi jövedelmet tudnak megvalósítani, amely nemcsak a megélhetést biztosítja, hanem lehetővé teszi azokat az anyagi befektetéseket is, amelyeket a műszaki fejlődés megkövetel a mezőgazdaságban.

A faluban a mezőgazdaság a legfontosabb gazdasági ág, mivel a természeti feltételek is annak a fejlődését teszik lehetővé.

Noha a természet adta és egyéb lehetőségeket nem használják ki teljesen a községben, mégis elmondhatom, hogy a magánszektoron kielégítő a mezőgazdasági termelés, a társadalmi szektor, azaz a mezőgazdasági birtok pedig élen jár a kifizetődő gazdálkodásban, a hozamnövelésben, a korszerű technika és technológia alkalmazásában.

A faluban rendkívül nagy jelentősége van a mezőgazdasági társulásnak, elsősorban az idős földművesháztartások, valamint a törpe- és kisbirtokosok szempontjából, akiknek sem gépük, sem erejük nincs a birtokukban levő földterületek műveléséhez. A társulás útján ugyanis megvalósíthatók a társadalmi szektorban elért hozamok, a megvalósított jövedelem pedig mindkét fél részére gazdaságilag vonzóvá teszi a társulásnak ezt a formáját.

Azok a magántermelők, akiknek maguknak is megvan a műveléshez szükséges felszerelésük, önállóan gazdálkodnak.

A mezőgazdasági termeléssel kapcsolatban megállapíthatjuk, hogy míg a növénytermesztésben jó eredmények születtek a társadalmi szektorban, a kooperációban és a magánszektorban egyaránt, addig az állattenyésztés általános válságba került, amelyből addig nem is tud kilábalni, míg nem lesznek rögzített, és a termelő számára kedvező jószágárak, valamint jó minőségű takarmány.

Szerintem ezt a problémát a két szektornak közösen és szervezeten kellene megoldania.

A mezőgazdasági birtok társastermelési részlegének további céljai, hogy a megkezdett jó úton haladva minél több termelőt bekapcsoljon a termelési együttműködésbe. A növénytermesztést illetően tervben van még 500 hektárral növelni a társított területeket, az állattenyésztést illetően pedig néhány sertéstelep kiépítését tervezik – szintén a magántermelők bevonásával –, ami pár ezer darab évi termeléssel növelné a sertésállományt.

Ezenkívül tervben van a géppark további korszerűsítése is, hogy jobban elvégezhessék a társított területek művelését, és hogy még jobban ki tudják elégíteni a gépi szolgáltatás iránti igényt.

Adatforrások

- ¹ Adatok Pál Sándor földmérnöktől.
- ² Reforma – Aktuelne teme; Specijalni prilog: Mali Idoš.
- ³ Dr. Laki László: Naučno-tehnološki progres i mobilnost poljoprivrednog stanovništva Vojvodine. Magistarska teza, Beograd, 1975.
- ⁴ A Tartományi Statisztikai Hivatal adatai.
- ⁵ Adatok a Feketics Mezőgazdasági Birtok Közös Ügyek szolgálata dolgozóitól.
- ⁶ Borislav J. Dimković: Promene u zemljišnoj svojini individualnih poljoprivrednih gazdinstava i njihov odnos prema zemljoradničkim zadrugama. Sremska Mitrovica, 1964.
- ⁷ Adatok Sárközi Ferenc tanártól.
- ⁸ Adatok Kórizs Sándor nyugdíjástól.
- ⁹ Adatok Molnár Károly állatorvostól.
- ¹⁰ Adatok Zečević Ranko tanártól.
- ¹¹ A Jugoszláv Kommunista Szövetség Programja.
- ¹² Edvard Kardelj: Zemljoradničko zadrugarstvo. Komunist br. 3/1947.
- ¹³ Dr Velimir Vasić: Putevi razvitka socijalizma u poljoprivredi Jugoslavije. Izdavačko preduzeće Rad, Beograd, 1960.
- ¹⁴ Adatok Harangozó Lajos nyugdíjástól, a volt Beszerző és Értékesítő Szövetkezet könyvelőjétől.
- ¹⁵ A JSZSZK alkotmánya.

Rezime

Ekonomski položaj individualnih proizvođača na osnovu sopstvenih mišljenja na primeru jednog vojvođanskog naselja

Ova kratka sociološka studija pored sociološkog značenja sadrži i veoma interesantne i kvalitetne ekonomske podatke i ekonomsko razmišljanje. Autor nam prikazuje jedno bačvansko selo Feketić gde je najvažnija delatnost poljoprivrede. Kao i u ostalim selima Vojvodine i ovde dominira privatni sektor koji ima značajne površine u svom vlasništvu. Pored kvalitetnih podataka ova studija sadrži i interesantne intervju sa privatnim proizvođačima o načinu donošenja poljoprivredne proizvodnje na individualnom sektoru, o uzrocima opadanja stočarske proizvodnje o nedostacima i prednostima kooperativnog načina saradnje sa društvenim sektorom, o problemima proizvodnje industrijskog bilja itd.

Na kraju studije autor daje zaključak da u današnjim uslovima proizvodnje samo oni individualni proizvođači imaju izgleda u poljoprivredi koji poseduju relativno veće površine i dobru mehanizaciju, a oni koji imaju manje parcele i nisu u mogućnosti da nabave mehanizaciju, samo preko kooperativnih odnosa sa društvenim sektorom mogu ostvariti takve prinose koji im omogućuju rentabilnu proizvodnju.

Summary

**The Economic Situation of Individual Manufacturers by their own
Oppinion – Taking a Settlement of Vojvodina for Example**

This social study is not only presenting interesting social indicators but also some useful economic datas. The author describes a village of Bačka named Feketić, where the majority of inhabitants is employed in agriculture. Most of the teritory is privat property like in the rest of the villages of Vojvodina. The study contains some interesting interviews with private manufacturers concerning the problems of agricultural production in the private sector, the causes of decrease of cattle breeding, the adventages and disadvantages of cooperation with the social sector, the problems of production of industrial plants.

At the end of the study the author comes to a conclusion that under the present circumstances only those manufacturers can succeed who own bigger teritories and mechanisation, while the rest of them who own smaller teritories and no mechanisation can survive only by cooperating with the social sector.

Jung Károly

BÁCS-BODROG VÁRMEGYEI MÓRINGLEVELEK
A VAJDASÁGI LEVÉLTÁRBÓL*Tárkány Szűcs Ernő
(1921–1984) emlékének*

Az egyre inkább gazdagodó és kutatási területeit tekintve bővülő jugoszláviai magyar néprajzkutatás napjainkban már nem csupán közzétett népdalgyűjtéseket, szokásleírásokat, meseanyagot tud felmutatni. Kiszélesedésének, elmélyülésének bizonyítékai azok a tanulmányok és önálló, monografikus igényű kiadványok, amelyek az áttekintés, elemzés, esetenként az összegezés szándékával készültek.¹ Néprajzkutatásunk eljutott már addig, hogy a recens anyag közzététele és elemzése mellett immáron a diakronikus folklóranyag számbavételére is gondolhat; ezt mutatják azok a kiadványok és dolgozatok, amelyek — ha egyelőre még nem is nagy számban — már megjelentek vagy készülöben vannak. A történeti folklóranyag felkutatása természetesen lassú, időigényes vállalkozás, s az anyagi lehetőségek mellett a rendelkezésre álló képzett kutatók száma is meghatározza az ilyen fajta munkát. A jugoszláviai magyar sajtó régebbi időszakaiban közzétett írások, szövegközlések, más műfajú szövegekben lappangó folklór adatok összegyűjtése mai és jövőbeni feladatunk. Mivel azonban sajtótörténetünk kutatása folyamatban van, így már ma is tudomásunk van számos két háború közötti vagy ennél régebbi felhasználható folklóradatról.²

A diakronikus folklóradatok régebbi rétegének lelőhelyei azonban nem a múlt sajtójának lapjain, hanem a levéltárak iratkötegeiben rejlenek; folklórunk feltételezett régebbi történeti adatait tehát a levéltárakban kell keresnünk. Hogy ez mennyire nem kilátástalan vállalkozás, azt már most igazolni tudjuk; már eddig is birtokában van néprajzkutatásunk olyan adatoknak, amelyek alkalmasak arra, hogy elmélyítsék ismereteinket szűkebb hazánk népismeretei múltjában. A levéltári kutatásokat tehát a kezdeti biztató eredmények után folytatnunk kell, mert minden bizonnyal további adatok előbukkanására van kilátásunk. Elsősorban persze a központi intézmény, a karlócai Vajdasági Levéltár fondjai látszanak vonzónak, de sorra kell vennünk városi történelmi levéltárainkat is, mert sejthető, hogy itt is eredményre lehet számítani. Az effajta vállalkozáshoz jó kiindulópontot jelentenek azok a levéltári kalauzok, amelyek

a Vajdasági Levéltár kiadásában megjelentek,³ továbbá egy áttekintő kiadvány tartományunk levéltárainak anyagáról.⁴

A levéltári fondokban rejlő, folklorisztikai tekintetben is kamatoztatható leírások jó alapot jelentenek ahhoz, hogy néphagyományunk kontinuitásáról elgondolkozzunk, hogy a recens adatokat esetenként egy-két századdal korábbi feljegyzésekkel vessük egybe. Közismert például, hogy a jugoszláviai magyarság hagyományőrző közösségeiben napjainkban is igen jó anyag gyűjthető a boszorkányhiedelmekkel kapcsolatban. Azt is tudjuk, hogy területünkéről ez ideig egyetlen boszorkányper került publikálásra.⁵ Bár a mai boszorkányhit és a több mint két évszázaddal ezelőtt lefolytatott boszorkányperek között kockázatos dolog összefüggést keresni, mégis igazoltnak látszik az a feltevés, hogy levéltárainkban eddig ismeretlen iratok lappanghatnak a boszorkányüldözéssel kapcsolatban. Az eddigi kutatások néhány ilyen iratot már felszínre is hoztak.⁶

Mivel a levéltári anyagban az egykori közigazgatás hivatalainak irathagyatéka is nagy mennyiségben megőrződött, arra is gondolnunk kell, hogy külön figyeljük a népi jogszokásokkal kapcsolatos írásos emlékeket. Ez annál is inkább fontos feladatunk, mivel a folklórnak ez a területe eddig elkerülte kutatóink figyelmét. Minden bizonnyal fontos és hasznos lenne összegyűjtenünk XVIII–XIX. századi testamentumainkat, hagyatéki leltárainkat, a céhes étellel kapcsolatos iratokat: szabályzatokat, árjegyzékeket stb. Ezeknek az adatoknak fényében lenne aztán alkalmunk betekinteni a népelet mindennapjaiba, mintegy kirajzolódhatna előttünk — legalábbis több vonatkozásában — az adott korszak valósága, vagyis az a kontextus, amelyben a népszokások, népi hiedelmek, népi jogszokások megvalósultak. A magunk területéről itt még kevés példát sorolhatunk fel, mivel az ilyen fajta (pontosabban: ilyen szempontú!) kutatások éppen hogy csak megkezdődtek.⁷

Az eddig elmondottakat alkalmunk van alátámasztani néhány szerény adattal, mintegy azt illusztrálандó, hogy a levéltárakban meglelt és szóra bírt iratok igen sokat mondhatnak a ma embere számára is, hisz ha nem is napjainkig, de legalább a tegnapig összekapcsolnak bennünket azzal a korrall (korokkal), melyekben elődeink éltek ezen a tájon. Olyan fogalmak, szavak, olyan gondolkodásmód bomlik ki ezekből a szövegekből, amelyek nagyszüleink számára még ismerősen csengtek. Jelen dolgozatunkban néhány ilyen levéltári adatot szándékozunk bemutatni és kommentálni.

Az itt közlésre kerülő három irat a népi jogszokások irodalmában házasságlevél, házassági kontraktus, möringlevél néven ismeretes.⁸ Ennek a kérdésnek a szakszerű kutatása igen későn indult meg a magyar folklorisztikában; Tagányi Károly századeleji kezdeményezése és problémafölvetése⁹ után évtizedek teltek el, míg a kutatás kellő figyelemmel fordult az efféle iratok felé. Néhány elszórt publikáció után csak a hatvanas évek elején indult meg a házassági szerződések nagyobb számban való közzététele, s ez elsősorban Mándoki László érdeme.¹⁰ Ő volt az

egyébként, aki először tekintette át a házassági szerződések (móringlevelek) irodalmát, s kimutatta, hogy mórington és mórिंगoláson a magyar nyelvterület más-más részein nem mindig azonos fogalmat értettek.¹¹ Mándoki László után a magyar népi jogszokáskutatás alapvető monográfiájának megalkotója, Tárkány Szűcs Ernő foglalta össze a kérdést.¹² Kimutatta, hogy a mórिंगolás egészen Werbőczy István *Tripartitum*áig visszavezethető, ahol hitbérként nyert megfogalmazást a szokás.¹³ Érdekes módon a *Hármaskönyv*ben megfogalmazott rendelkezések nem vonatkoztak a parasztság esetleges mórिंगolási gyakorlatára, s voltaképpen a XVIII. századtól kezdődően bukkannak fel a móringlevelek igen nagy számban. Ez arra vall, hogy a hitbérből a szokásjogi gyakorlat által alakult ki a mórिंग, amit egyébként az is bizonyít, hogy az eddig ismeretes móringlevelek (házassági szerződések) óriási többsége ebből a századból, illetőleg a XIX. századból ismeretes.¹⁴

A mórिंगolás mibenlétének általános kérdéseire itt nem kívánunk kitérni, mivel az egyrészt Mándoki Lászlónál, másrészt Tárkány Szűcs Ernő említett összefoglalásában megtalálható. Az alábbiakban inkább az itt következő móringlevelek tartalmi és szokásjogi vonatkozásait kívánjuk szemügyre venni, mintegy azt vizsgálándó, hogy ezek a szövegek hogy illenek bele a magyar nyelvterület általános mórिंगolási gyakorlatába, s jelentenek-e valami újat is ahhoz képest. Figyelemre méltó egyébként az az adat, amely Mándoki Lászlónál és Tárkány Szűcs Ernőnél is olvasható, amely szerint a történelmi Bács—Bodrog megyében kifejezetten magas fokúnak számított a mórिंगolás szokása az országos átlaghoz viszonyítva.¹⁵ Eddigi ismereteink szerint erről a területről nem kerültek közlésre móringlevelek, s a magunk kutatása is azt bizonyítja, hogy a karlócai Vajdasági Levéltárban a Bács—Bodrog megyei levéltári anyagban (a XVIII. századról és a XIX. század elejéről van szó) a regeszták mindössze három ilyen iratot jeleznek. Ez persze nem jelent cáfolatot, s minden bizonnyal tovább kell kutatni az ilyen szövegek után, bár az is elgondolkodtató, hogy a kutatások szerint a házasságkötések számához képest a móringlevelek számára országos átlagban nem haladta meg a tíz százalékot.¹⁶ Mivel a Mándoki László által közzétett több száz móringlevél református felekezetű lakosság körében került megszövegezésre, elképzelhető, hogy nálunk is utána kellene nézni református közösségeinkben az esetleg fennmaradt ilyen hagyatékunk. Ez azonban a jövő feladata.

Három móringlevelünk közül feljegyzési idejét tekintve a legkorábbi a XVIII. század derekáról való. Szövege a következő:

1. Móringlevél

„Alábbis meg ért Neszmér Magdolna N: Neszmér Istvány mostanságh Cameralis Tisztarto hajadony Leánya, adom tudtáro mindeneknek az kiknek illik ez Levelem rendivel, és vallom: Hogy minek utánna

Isten Eő. Sz: Főlsége tettczése és az Annya Szent Egy háznak rendelese Szerint Nemzetes Gombos Antal Iffiu engemet el jegyezván maga Házas Társának elvett volna hozzám valo igaz hiv szeretetit, annyira meg mutatta. Légyan maga Szaant jó akarattyából ezer Rhenensis forintokat Titulo Dotalis nem külömben egisz Javának fele részét, nekem ki adta Dotalis obligatoria, vagy is Contractualis Levelinek tenora szerént örököszen jure absoluto engette, én is ara való nézve tekintetben vévén tudnyí illik fönt említett kedves jegyesemnek Gombos Antal Uramnak olyátin generositását Drága kedves Szöleimnek consen sussával most nevezett Uramnak telles hatalmat adok amint meg is engettem el tökitett jó Szánt akaratombul, hogy ha ennékem előbb halálom törtények, mintsem többször említett kedves jegyesemnek azomban semmi Gyermekeink nem maradnának ol Conditioval az én Atyá, és Anyai Ingo, és Ingatlan Jóságbul a proportione Condivisionalium fratrum, et sororum, majorum részemre essendő jussomban, nem különben tlo (itt egy olvashatatlan átjavított szó következik, fölötte mai írással ceruzás bejegyzés: nászajándék, J. K. megjegyzése) hozhatok, mind azokban succendálhassan s: aval teczése szerént disponálhassan, amind is engedem, fogadom, és Vallom. Mellynek nagyobb el hitelére, és annak kit illet jövendőbéli securitássára ittend Coramisált böcsületes Szemillek előtt adtam ezen Nevem subscriptiojával és Kedves Uram Atyam Pötcsetyivel meg erősített Contractualis, és respective Cessionalis Levelet. Actum in Possessione Kula die 2 = a Mensis Aprilis A° 1758. Nesmér Istvány mp., Nesmér Magdolna mp. Coram me: Ioanne Carolo Csupor, Nicolao Baranyai, Andrea Borsnyák.”¹⁷

A levél végéről elhagytuk a tanúk hosszú, latinul fogalmazott címét és rangját. Szövegünk nyelvi tekintetben igen összetett, s tükrözi korának latinizmusokkal, valamint latin szövegrészekkel terhes fogalmazási gyakorlatát. Ennek ellenére kikövetkeztethető belőle az a szokásjogi gyakorlat, amelyet vele írásba foglaltak. Ennek lényege az alábbi.

Iratunk nem egyszerű móringlevél, hanem minden jel szerint ellenmóring, más fogalmazásban: kontrahitbér.¹⁸ Sajnos, nem ismerjük azt a „contractualis levelet”, amelynek párjaként megszületett, ennek ellenére azonban az itt közöltnek alapján megállapítható a nem ismert iratnak tartalma és rendelkezései. Ez az irat tehát példája annak a kölcsönöségnek, amely a móringlevelek írásakor esetenként megnyilvánult: a menyasszony is móringlevél a vőlegény javára. Úgy látszik azonban, hogy az ellenmóringok között is külön helyen álló katramóringok közé kell sorolnunk iratunkat, mivel egyrészt szokatlanul nagy összeget, ezer rajnai forintot móringlevél a vőlegény, ami jóval meghaladja az irodalomban emlegetett legnagyobb összeget,¹⁹ másrészt pedig javainak fele részét „örököszen jure absoluto”. Az eredeti móringlevél hiányában sajnos nem tudjuk, hogy milyen feltételekhez kötötte az aláíró vőlegény ezeket a jogokat. A közölt szöveg második felének, tehát a voltaképpeni ellenmóringnak ismeretében azonban ez feltételezhető. Az ellenmóring potenciálisan akkor helyezi a vőlegényt az aláíró menyasszony teljes leendő

jussának és nászajándékának birtokába, ha a leendő férj megözvegyülne és a felesége után gyermeke nem maradna.²⁰ Az iratot maga a menyasszony, annak apja, valamint igen magas rangú közigazgatási tisztségviselők látták el aláírásukkal és pecsétjükkel.

Első szövegünk tehát társadalmilag magas fokon álló szerződő felek között írt kontraktuális levelet mutat be, amely jogszokáson alapul, s szerepel benne, legalábbis a kontramóring szövegében, az esetleges magtalanságra való utalás. Ezt azért emeljük ki, mivel ez a „conditio” nem föltétlenül része a móringleveleknek, miként a második szöveg is mutatja.

2. Móringlevéle

„En alább meg irtt ezen Levelem rendiben adom tudtára mindennek az kiknek illik, hogy minek utánna Istennek eő Szent Fölséghe rendelésébül N: és vitezlő Csejtei Antal Uram T: N: Bács Vármegyének fő Tabla Biraja, Josephha névő Hajadon Leányát meg szeretvén magamnak örökes Hűtves Tarsomnak el jedszettem volna, kívánván jövőendőbéli subsistentiajarul is gondolkodnom, efféle Punctmokra obligaltam légyen magamat, ugy mint.

1=mo Ha Isten eő Szent Fölséghe rendelésébül ez árnyék világbul ki szolitatnék tehát méglen nevemet viselli, mindennemű Ingó és ingatlan Joszágom szabad Dispositioja alat légyen.

2=do Ha pedighlen sorsat megvaltoztatna tehát két Ezer Rhrenen Forintokat magának (:mellyeket mostanság ezen Levelem által obligalok:) Titulo Dotis minden nemő Ingo és ingatlan joszágombul exsindalhat, mellynek nagyobb erejére adom ezen Obligatorialis Levelemet saját kezem subscriptiojaval és pötsétjével erősítvén. Signatum Rasztina 9=a July 1764. Hersching Joseph mp. Coram me Emerico Bésán. stb.”²¹

A szöveg végéről elhagytuk azt a latin záradékot, amelyben felelős tisztségviselők igazolják 1771-ben a másolat hitelét, mivel másolatról van szó. Ennek a móringlevélnak a pontjait minden valószínűség szerint az eljegyzett hajadon magas társadalmi rangja indokolta, s nem tudjuk meg belőle, hogy a vőlegény milyen rangú volt. A móríngolt összeg azonban mindenképpen magas társadalmi rangra utal. Ez a kontraktus egyébként sem születendő gyerekek, sem pedig magtalanság esetére nem tartalmaz megszorítást. A vagyon megtartásának feltétele az özvegy feleség számára a név viselése, ha azonban változtat sorsán, tehát újra férjhez megy, akkor csupán a móríng (hitbér) illeti meg. Ez azonban ugyancsak szép összeg, az előzőben említett summa kétszerese, s majdnem négyszerese a Tárkány Szűcs Ernő által kikövetkeztetett legnagyobb összegnek.²²

Végül vegyük szemügyre harmadik mórínglevelünket, amely sok tekintetben különbözik az előző kettőtől.

3. Móringlevél

„Házasság Contractus. Máí alább irt napon, és Esztendőben bötsületes Pokász Imre Özvegy Csismadia Mesterember egy részről, más részről pedig bötsületes, Muntsik Trézsi hajadon Leányzó mint Meny Asszony között erre meghívott Bizonyságoknak jelenlétekben be következő Contractus vagy is Kötés végeztetett; ugymind:

1=ör A nevezett felek a Papi öszve adatatásig egymással valo gyürü váltás által a Sz: Házasságra magokat el jegyezték; mellyre

2=or Pokász Imre Özvegy Ember Muntsik Trézsinek általa el jegyzett Meny Asszonyának ha Istenben nyugodott első Hitves társatul el maradt három nevetlen Árva Gyermekének nem Mostoha, hanem mind édes Anyai gondviselése, és tartása lészen Nékie fél vagy egy esztendőre történendő halála után is Ötven forintokat hív Szolgálattyáért Moringul ki adatni ígérte, és ajánlya; ugy

3=or Említett Pokász Imre Özvegy ember általa el jegyzet második léendő Hitves Társának Trézsinek egy kétt vagy három, és több Esztendők el folyása alatt valo véle Törvényes élése után Gyermekeket hozna és mutatna történendő holta után az tőle el maradando Vagyonnyából egy Gyermeke részét nékie ki adatni ajánlván ígérte, és kötelezte.

Mellynek nagyobb erejére, és meg másíthatatlan meg tartása végett ezen az egyező Feleknek, és arra meg hívott Bizonyságoknak alá írásával meg erősítettett Házasság Kötés adatott ki. Költ Bezdánban Sz: András havának 18=ik Napján 805. Pokász Imre Özvegy Csismadia Mester, Muntsik Trézsi Meny Asszony. Jelenletünkben: Zubánovits György Biro, Csáki Miklós Cassir, Bagyon András Csismadia Mester, Muntsik Márton Takás Mester meg hívott Bizonyságok. Általam Kobetus Mihály Varos Jegyzője.”²³

Első megállapításunk az lehet, hogy ez a szöveg már a deákosságtól szabadulni törekvő XIX. század jegyében fogant, ugyanakkor pedig a benne móringolt összeg is jóval elmarad az előbbi kettőben olvashatótól. Ez egyébként nem is meglepő, mivel ez a házassági kontraktus kisvárosi mesteremberek körében került megszövegezésre. (Egyébként mindkettő írástudatlan volt, mert a városi jegyző által írt nevük mellé csak keresztet tudtak rajzolni.) Alapvető eltérés az is, hogy itt családos özvegyember móringol hajadon leány számára. Ebből az utóbbi megállapításunkból válnak világossá azok a feltételek is, amelyek a kontraktus második és harmadik pontjában olvashatók. A második pontban az özvegy csismadiamester ötven forintot köt ki móringul leendő második felesége számára, amennyiben gyermekeinek anyai gondviselője lesz. A harmadik pontban pedig arra az esetre rendelkezik, hogyha több esztendő után halálozna el, s az új házasságból gyermek is maradna utána. Itt már nem móringról van szó, hanem örökösödésről, ekkor ugyanis az özvegy felesége gyermekét, a többi gyerekhez hasonlóan, egy gyermek rész illetné meg.

A közölt három szöveg és előzetes kommentárjaink után lássuk azt is,

hogy milyen általánosabb következtetések vonhatók le belőlük, továbbá azt is, hogy a jugoszláviai magyarság eddig leírt népszokásvilágában megvannak-e a nyomai a móríngolásnak és a móríngleveleknek.

Mindhárom szövegünk tartalmazza a móríngolásnak azt a sajátosságát, hogy megkötésére még a két szerződő fél jegyessége alatt került sor. Bár leveleink más-más társadalmi rétegek körében kerültek aláírásra, s voltaképpen mindegyik más-más típusát képviseli a móríngolási gyakorlatnak, mindháromban hajadon leány az egyik aláíró fél. Ez a két egybehangzó körülmény — hogy mindhárom esetben hajadon leány az egyik aláíró a jegyesség ideje alatt — arra vall, hogy alapjában véve mindhárom mórínglevelünk a *Hármaskönyv* meghatározása jegyében került megszövegezésre. Ez a Werbőczy István által törvényerőre emelt szokás pedig kimondja, hogy a hitbér „nem egyéb, mint amit a feleségnek szüzsége vesztéséért és elhálásáért a férj javaiból adnak.”²⁴ Ezt a körülményt azért kell hangsúlyozni, mert a móríngolási gyakorlat özvegyasszony esetében is rendelkezik, akkor azonban a móríng összege a hajadont megilletőnél lényegesen kevesebb.²⁵

A második aláíró (illetőleg: szerződő) fél családi állapota nem azonos a három szövegben. Az első levélben ifjú jegyesről van szó, a második ezt nem részletezi, a harmadikban viszont „bötsületes özvegy csizmadiamester” kerül említésre. Ez a harmadik eset azért érdekes, mert ennek az iratnak a harmadik pontjában gondoskodás történik a második házasságból születő esetleges gyerekekről is.

Mindhárom mórínglevélben pénz móríngolnak a vőlegények. Az első két esetben igen nagy összeget — ezer, illetve kétezer rajnai forintot —, a harmadikban pedig ötven forintot. Ez nyilvánvalóan az aláírók vagyoni helyzetével magyarázható. A második és a harmadik mórínglevél kifejezett módon a jegyes, a későbbi feleség anyagi biztonságáról gondoskodik a férj esetleges elhunytja esetére. Ebben a kettőben nincs szó arról, hogy a leendő feleség móríngolt-e valamit arra az esetre, ha a házasság során ő halálozna el előbb mint férje. Ilyen példa viszont az első levél, amelyről megállapítottuk, hogy az ellenmóríngok sorába tartozik, s ennek is a katramóríng néven emlegetett sajátos alcsoportjához sorolható. Ebben viszont az a kikötés olvasható, hogy a feleség javait, tehát a reá eső jussot és a nászajándékot akkor élvezheti az esetleg megözvegyült férj saját akarata és belátása szerint, ha a házasságból gyerek nem születik. Az elmondottakból látható, hogy bár mindössze három szöveggel rendelkezünk ez ideig, ez a három szöveg azonban igen jól illusztrálja a kor — a XVIII. század dereka, második fele, valamint a XIX. század eleje — móríngolási gyakorlatának egyes aspektusait. Ugyanakkor arra is példa, hogy szemléltesse a móríngolási gyakorlat más-más társadalmi rétegben való megjelenését, valamint a móríngolt javak értéke közötti eltéréseket.

Mint dolgozatunk elején említettük, a móríngolás irodalma szerint ez a jogszokás Bács—Bodrog megyében nagy elterjedtségnek örvendett. Magunk azonban Bellosics Bálint hivatkozott adatán kívül más forrást ez-

zel kapcsolatban nem találtunk.²⁶ Felmerülhet azonban a kérdés, hogy az irodalom által elterjedtnek tartott jogszokásnak megvannak-e napjainkban, esetleg a közelmúltban a nyomai a lakodalmi szokások leírásaiban. Sajnos, ilyen irányú kutatásaink sem tudtak sok adatot felmutatni. Az emberélet fordulóinak gombosi népszokásairól írott könyvünkben adatokat sorakoztattunk fel annak illusztrálására, hogy a móríng és a mórínglevél az idős adatközlők emlékezetében még megvan, írott mórínglevelet azonban nem sikerült ez ideig találnunk a faluban.²⁷ Amit a móríngolás gyakorlatával kapcsolatban a jugoszláviai magyarság néprajzkutatása írásban megörökített, az említett könyv jegyzeteiben jeleztük.²⁸ Ami a gombosi adatközlőknek mórínggal kapcsolatos visszaemlékezéseit és megfogalmazásait illeti, azok írott példák hiányában elég keveset mondanak a kutatás számára. Csupán az emlékezet által megőrzött adatok ezek, amelyek a móríngolás gyakorlatát illetően jó adatnak számítanak, ám nem pótolhatják magukat az írott szövegeket. Mindebből az a tanulság, hogy — a jelek szerint — érdemes területünkön kutatni, mert remélni lehet további mórínglevelek felbukkanását.

Egyébként a móríng szó etimológiája és maga a móríngolás gyakorlata is elgondolkodtató egyrészt az összehasonlító népi jogszokáskutatás, másrészt pedig egy magyar (és másutt is ismert) lakodalmi szokáselem eredetének szempontjából. A magyar lakodalmi szokások körében egykor gyakorolt hajnali mosdatás kérdését taglalva azt volt módunkban megállapítani, hogy ez a szokáselem minden bizonnyal az egykoron gyakorolt jus primae noctis elhalványulását és megszűnését követő másodlagos fejlemény, amelynek során az újasszony megmosdatja a legfontosabb lakodalmi tisztségviselők arcát, megtörli, majd ezért a szolgálatáért pénzt, esetenként értékes ajándékot kap.²⁹ Mindez hajnalban történik, a menyasszonyfektetést követően. Mindezt azért foglaltuk itt össze vázlatosan, mert úgy véljük, hogy az elmondottaknak köze lehet ahhoz a Morgengabe néven ismert reggeli ajándékhoz, amelynek nyomaina a középkori német jogban mutatta ki a tudománytörténet. Itt arról az ajándékról van szó, amelyet „egykor a férj a házasság megkötését követő reggelen feleségének adott”.³⁰ Bár ismereteink szerint eléggé nem kutatott kérdésről van szó, mégis elképzelhető egyfajta fejlődési ív, amely a jus primae noctis eszközlésétől a móríngolás gyakorlatáig mutat. Úgy véljük, hogy ez a fejlődési ív — jelenlegi ismereteink szerint — így rajzolható fel:

1. A házasságkötés rítusának része volt a menyasszony szüzességének elvétele, amelyet az adott közösség jogszokásainak megfelelően az arra jogosult férfi(ak) eszközölt(ek). A kérdést Westermarck érintette, s magunk is utaltunk rá a nem is olyan távoli balkári adatok alapján.³¹ Az első éjszaka elhalála után, tehát reggel, az újasszonyt ezért ajándék illette meg. A szüzesség elvesztése tehát reggeli ajándékkal járt.

2. A jus primae noctis elhalványulásával és megszűnésével az első éjszaka elhalálásának joga már nem illette meg a lakodalmi férfi tisztségviselő(ke)t, az újasszonynak járó reggeli ajándék intézménye azonban

tovább élt. A szexuális kommunikáció helyébe lépett a purifikatív funkciójúnak is tekinthető reggeli mosdatás, amely kezdetben azokra irányult, akik elvesztették a menyasszonnyal való házasságra való jogukat, tehát a férfiakra, később azonban — ahogy a szokás egyre inkább elhalványult — a lakodalom minden résztvevőjére. Az új asszony továbbra is megkapta az őt illető reggeli ajándékot.³²

3. A *jus primae noctis* eszközlésének megszűnésével a szükség elvesztéséért járó díjat az újdonsült férj adta az újasszonynak: erre példa a középkori német jog Morgengabe néven ismert intézménye, amiből a magyar szokásjog kutatói a magyar móríng szót és szokását eredeztetik.³³ Tehát itt is reggeli ajándékról van szó, amelyet a férj a házasság megkötését követő reggelen (az elhalás után) adott újdonsült feleségének.

4. A középkori magyar jogszokások rögzítése során Werbőczy István foglalta írásba azt az elvet, amely szerint a hitbér nem egyéb, mint az az összeg, amit a feleségnek szüzessége elvesztéséért és az elhalásáért a férj javaiból adtak.³⁴ Az elhalás pedig része volt, helyenként még a közelmúltban is része volt a lakodalmi szertartásnak, s hajnalban szokták eszközölni. A szüzesség elvesztéséért járó javak vagy pénz tehát a szokás feltételezett fejlődése során már nem kapcsolódott az elhalást (tehát a deflorálást) követő reggelhez, mint a középkori német Morgengabe esetében.

5. A mához legközelebb eső fejlődési szakasza a *jus primae noctis*-ből eredeztetett elhalásnak és újasszony-jutalmazásnak a móríngolási gyakorlat tekinthető, amelynek során még a jegyesség ideje alatt írásba foglalták azt az összeget vagy javakat, amelyeket a majdani újasszony kap szüzessége elvesztéséért, tehát a házasság elhalásáért.³⁵ Bár a szüzesség elvesztésének már szinte nincs említése az ismeretes mórínglevelekben, közvetett utalások kétségtelenné teszik, hogy alapjában véve a feltételezett fejlődési ív záró szakaszáról van szó.

Úgy találjuk, hogy a magyar móríngolási gyakorlat és a móríng szó Morgengabe-ből való eredeztetése a fenti kiegészítő adatokkal és feltételezett fejlődési átmenetekkel válik sok tekintetben érthetőbbé, az viszont egészen más kérdés, hogy a móríngolási gyakorlat XVIII. századi felvirágzásával és széles körben való elterjedésével hogy fejlődött tovább, hogy alakultak ki sajátos táji formái és értelmezései. S minden bizonnyal a szinkrétizmusmal magyarázható, hogy például a magyar lakodalmi hagyományban a XIX. század végén még nyomokban kimutatható a lakodalmi hajnali mosdatás, ugyanakkor viszont ezzel párhuzamosan a móríngolás gyakorlata is él, bár — mint a kutatás kimutatta — az egyszerűbb néprétegek körében főleg a XVIII. század derekától adatolható szinte a XX. század közepéig. S az is nyilvánvaló, hogy a Balkánon, ahol nincs tudomásunk a móríngolás gyakorlatáról, a hajnali mosdatás szokása a XX. században is elterjedtnek számít, sőt a lakodalmi szokásrend archaikus elemeinek vizsgálata arra is rámutatott, hogy a kutatásnak a *jus primae noctis* hagyományaival is számolnia kell a századelőn ennek a területnek egyes részein.³⁶ A társadalmi fejlődés és a

tradicionális népelet akkulturációjának foka határozhatta meg tehát, hogy az előbbieken felállított fejlődési ív melyik átmenete realizálódott az írásos rögzítés és néprajzi feldolgozás idézett szakaszaiban.

Úgy látszik tehát, hogy a móríngolási gyakorlat és a mórínglevelek kérdése egyaránt fontos része a népi jogszokások kutatásának, valamint a lakodalmi szokásrend kutatásának is. Ha a fentiek során kifejtett hipotézisünk igazolható, akkor voltaképpen arról lehet beszélni, hogy a móríngolás már csupán elnevezésében, illetve elnevezésének eredetében őrizte meg azokat a hagyományokat, amelyek egykor a lakodalmi rítushoz, illetve annak egyik lényegi mozzanatához, az elháláshoz, valamint az újasszonyt szüzessége elvesztéséért megillető ajándékhhoz kötik. Mindenképpen igaza van tehát Tárkány Szűcs Ernőnek, amikor azt írta, hogy „a szokás (a móríngolás — J. K.) és az elnevezés eredete, története még alapos feldolgozásra vár.”³⁷ Minden bizonnyal akkor remélhet majd a kutatás kézzelfogható eredményeket, ha elkészül egy összehasonlító európai népi szokásjogi monográfia, s a lakodalmi szokások is megnyugtató módon kerülnek komparatív feldolgozásra.

Jegyzetek

- ¹ Vö. A jugoszláviai magyar néprajzkutatás válogatott irodalma. In: JUNG Károly szerk. 1983. 339—344.
- ² Vö. KÓSA László 1972. U. a. In: JUNG Károly szerk. 1983. 21—40.
- ³ Ez ideig az alábbi kalauzok megjelenéséről van tudomásunk: Történelmi Levéltár, Szabadka (1970), Zenta (1972), Sremska Mitrovica (1972), Pancsova (1973), Kikinda (1974), Karlóca (1977), Zrenjanin (1979) és Újvidék (1980). A kutatásaink szempontjából fontos zombori Történelmi Levéltár kalauza még nem jelent meg.
- ⁴ Vö. Arhivski fondovi i zbirke u arhivama i arhivskim odeljenjima u SFRJ. (A kiadvány magyarul is jegyzett címe: A Vajdasági Szocialista Autonóm Tartomány levéltári fondjainak és gyűjteményeinek jegyzéke.) Beograd, 1977. Ebben a kiadványban az előző jegyzetben emlegetett városok történelmi levéltárainak áttekintő bemutatása mellett szerepel még Zombor és Fehértemplom megfelelő levéltárainak bemutatása is.
- ⁵ SCHRAM Ferenc 1982. 115—121. Tudomásunk van továbbá annak a levelezésnek egyes darabjairól, amelyet Zombor város tanácsa folytatott a királyi kancelláriával bebörtönzött és elítélésre váró boszorkányok ügyében. Vö. KOMÁROMY Andor szerk. 1910. 667—668.
- ⁶ SCHRAM Ferenc által közzétett perirat főszereplőjének, a boszorkánysággal vádolt Gyurkicsinné Szibinkának tevékenységével és kihallgatásával kapcsolatban már további két irat közlésre és értelmezésre vár.
- ⁷ Ilyen szempontból figyelemre méltó: PENAVIN Olga szerk. 1973. HEGEDŰS Antal szerk. 1984. A testamentumok vizsgálata szempontjából példamutató mű: TÁRKÁNY SZŰCS Ernő 1961. Persze olyan kiadványok is elképzelhetők lennének, amelyek nem elsősorban a nép-

- élet vizsgálatát tartják szem előtt, de annak szempontjából is használhatók lennének. Ilyenek például: HAJDÚ Mihály 1981. és HAJDÚ Mihály 1983.
- ⁸ Vö. MÁNDOKI László 1961. 125—132., TÁRKÁNY SZÜCS Ernő 1979., TÁRKÁNY SZÜCS Ernő 1980. 144—150. U. a. TÁRKÁNY SZÜCS Ernő 1981. 357—366.
- ⁹ Vö. TAGÁNYI Károly 1919. 29.
- ¹⁰ MÁNDOKI László 1961., MÁNDOKI László 1965., MÁNDOKI László 1972.
- ¹¹ MÁNDOKI László 1961. 125—129.
- ¹² Vö. TÁRKÁNY SZÜCS Ernő 1981. 357—366.
- ¹³ TÁRKÁNY SZÜCS Ernő 1981. 357.
- ¹⁴ Vö. WERBÓCZY István 1894. 129., valamint TÁRKÁNY SZÜCS Ernő 1980. 145.
- ¹⁵ Vö. MÁNDOKI László 1961. 128., TÁRKÁNY SZÜCS Ernő 1980. 145., u. a. TÁRKÁNY SZÜCS Ernő 1981. 359. E hivatkozások forrása: BELLOSICS Bálint é. n. 337., ahol az alábbiak olvashatók: „Az özvegyek kölcsönösen készpénzzel móringolnak. Ha az asszony előbb hal meg, akkor a férj a móringot nem tartozik kiadni még az asszony hozzátartozóinak sem.”
- ¹⁶ Vö. TÁRKÁNY SZÜCS Ernő 1980. 146.
- ¹⁷ Jelzete: Vajdasági Levéltár, Karlóca (Arhiv Vojvodina, Sremski Karlovci) BBŽ 1758/96.
- ¹⁸ Vö. TÁRKÁNY SZÜCS Ernő 1980. 146.
- ¹⁹ „A pénz összege — vidékenként és vagyoni viszonyoktól függően is — 4—600 forint között mozgott; sok helyen vigyáztak arra, hogy az összeg páros számból álljon.” TÁRKÁNY SZÜCS Ernő 1980. 146.
- ²⁰ Vö. TÁRKÁNY SZÜCS Ernő 1980. 146—147.
- ²¹ Jelzete: Vajdasági Levéltár, Karlóca BBŽ 1771/1065—7.
- ²² Lásd a 19. jegyzet adatait.
- ²³ Vajdasági Levéltár, Karlóca BBŽ 1805. XI. 18. Jelzet nélkül. Ezt az adatot dr. HEGEDŰS Antalnak köszönöm.
- ²⁴ WERBÓCZY István 1894. 129.
- ²⁵ Vö. TÁRKÁNY SZÜCS Ernő 1980. 144. 102. jegyzet.
- ²⁶ Lásd a 15. jegyzet adatait.
- ²⁷ JUNG Károly 1978. 85—87.
- ²⁸ Vö. JUNG Károly 1978. 242. 51. jegyzet.
- ²⁹ Vö. JUNG Károly 1982.
- ³⁰ TÁRKÁNY SZÜCS Ernő 1980. 145. 103. jegyzet. A jogtörténeti mű, amelyre hivatkozik, ezt mondja: „A nőnek ajándékot átnyújtani a menyegzői éjt követő reggelen (Morgengabe) szüzességének mintegy jutalmául (pretium virginitatis) a középkor előrehaladtával kivételes jogszokás lesz, mellyel leginkább Németországban és Portugáliában (camera cerrada) találkozhatni, de itt is leginkább csak a főúri osztályhoz tartozóknál. Rendszerint a reggeli ajándék beleolvad a férj részéről a nőt megillető *dos*-ba..., mely mindinkább az özvegyi el-látás... rendeltetésével bír.” HAJNIK Imre 1896⁴.323.
- ³¹ Vö. WESTERMARCK, Edward 1910. 53—57, és JUNG Károly, 1982. 500. és az ott hivatkozott irodalom.
- ³² A kérdést tanulmányban érintettük: JUNG Károly 1982.

- ³³ Lásd a 30. jegyzet adatait.
- ³⁴ WERBÓCZY István 1894. 129.
- ³⁵ Vö. TÁRKÁNY SZÜCS Ernő 1980. 144.
- ³⁶ Erre utalnak azok a tanulmányok, amelyek a lakodalmi szokásrend archaikus elemeit vizsgálták a Jugoszláv Folklorista Egyesületek Szövetségének XII. kongresszusán, 1965-ben. Ezek a tanulmányok a kongresszus Munkálataiban (Ljubljana, 1968) olvashatók. Ezek közül néhányra magunk is hivatkoztunk tanulmányunkban. Vö. JUNG Károly 1982. 500. Ezzel szemben meglepő, hogy a jugoszláv népek szexuális vendégbarátsággal kapcsolatos hagyományait áttekintő monográfia a *jus primae noctis* kérdéséről nem emlékezik meg. Vö. JELIĆ, Ilija M. 1931.
- ³⁷ TÁRKÁNY SZÜCS Ernő 1980. 145. 103. jegyzet. Halála előtti egyik utolsó tanulmányában Tárkány Szűcs Ernő újra kitért a mórings kérdésre, s az összehasonlító jogszokáskutatást szorgalmazva lexikonba illő tömörséggel újra összefoglalta az ezzel kapcsolatos legfontosabb adatokat. Vö. TÁRKÁNY SZÜCS Ernő 1984. 224—225.

Irodalom

BELLOSICS Bálint

é. n. Bács—Bodrog vármegye népe. Magyarok. In: Borovszky Samu szerk. Bács—Bodrog vármegye I. Budapest, 320—354.

HAJDU Mihály

1981 Nyelvjárástörténeti szövegek és följegyzések a XVIII—XIX. századi Orosházáról. Magyar csoportnyelvi dolgozatok 7. Budapest.

1983 Nyelvjárástörténeti szövegek és följegyzések a XVIII—XIX. századi Békésről. Magyar csoportnyelvi dolgozatok 15. Budapest.

HAJNIK Imre

1896⁴ Egyetemes európai jogtörténet. Középkor. Budapest.

HEGEDŰS Antal szerk.

1984 Bácskai és bánati jobbágylevelek (1676—1848). Újvidék.

JELIĆ, Ilija M.

1931 Tragovi gostinske oblube kod našeg naroda. Biblioteka za pravne i društvene nauke 26. Beograd.

JUNG Károly

1978 Az emberélet fordulói. Gombosi népszokások. Újvidék.

1982 A hajnali mosdatás kérdéséhez. Adatok egy lakodalmi rítus betiltásához és összehasonlító vizsgálatához. Híd XLVI. 486—504.

JUNG Károly szerk.

1983 Jugoszláviai magyar folklór. Értekezések, monográfiák 3. Újvidék.

KOMÁROMY Andor szerk.

1910 Magyarországi boszkorkányperek oklevéltára. Budapest.

KÓSA László

1972 Magyar néprajzi kutatások Jugoszláviában. (Néprajzi és településtörténeti áttekintés) HITK IV. 11—12., 5—23.

MÁNDOKI László

1961 A siklói reformátusok házassági szerződései. Néprajzi Közlemények VL. 1. 125—237.

- 1965 A mohácsi reformátusok házassági szerződései. (1790—1827). A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1964. Pécs. 187—191.
- 1972 A kölkedi reformátusok házassági kapcsolatai és házassági szerződései. A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1971. Pécs. 279—285.
- PENAVIN Olga szerk.
1973 Szlavóniai hétköznapiak. Hagyományaink 5. Újvidék.
- SCHRAM Ferenc
1982 Magyarországi boszkorkányperek 1529—1768. III. Budapest.
- TÁRKÁNY SZÜCS Ernő
1961 Vásárhelyi testamentumok. Budapest.
1979 Hitbér. Magyar Néprajzi Lexikon 2. Budapest.
1980 A kézfogóval összefüggő jogi népszokások. Népi Kultúra — Népi Társadalom XI—XII. Budapest. 119—154.
1981 Magyar jogi népszokások. Budapest.
1984 Jogi népszokások hazánk területén. Békési Élet XIX. Békéscsaba. 219—227.
- WERBÓCZY István
1894 Hármaskönyv (Ford. KOLOSTORI Sándor és ÓVÁRI Kelemen). Budapest.
- WESTERMARCK, Edward
1910 Az emberi házasság története. Budapest.

Rezime

Bračni ugovori iz arhiva SAP Vojvodine
(Bač—Bodroška županija kraj XVIII. i početak XIX. veka)

U svom radu Autor objavljuje tri bračna ugovora iz arhivskog fonda Bač—Bodroške županije iz zbirke Arhiva SAP Vojvodine u Sremskim Karlovcima. Ovi su spisi nastali u drugoj polovini XVIII. i početkom XIX. veka i relevantni su iz aspekta pravnih narodnih običaja u Mađara. Rad daje kratak pregled problematike u stručnoj literaturi i razmatra pravnoobičajnu praksu koja je rezultirala ove ugovore. Analizom samih tekstova dolazi do zaključka, da sticajem okolnosti svaki od ovih bračnih ugovora ostvaruje jednu od mogućih varijanti ove vrste ugovora. Samu praksu sklapanja bračnih ugovora dovodi u vezu sa polivačinom, obrednom radnjom poznatom u svadbenim običajima Mađara i Južnih Slovena i razvija hipotezu o povezanosti pravnoobičajnih elemenata svatovskog polivanja i drevnog običaja gostinske obljuje. Prema ovoj hipotezi, imajući u vidu naravno i sinkretizam elemenata u pravnim običajima, može se uočiti jasan razvojni put do primene jus primae noctis pa preko obredne radnje svatovskog polivanja do sklapanja bračnih ugovora. Pošto se radi o diahronoj građi koja se može tretirati iz pravnoobičajnog aspekta, Autor ukazuje na potrebu daljih istraživanja u arhivama u cilju daljih spisa iste sadržine.

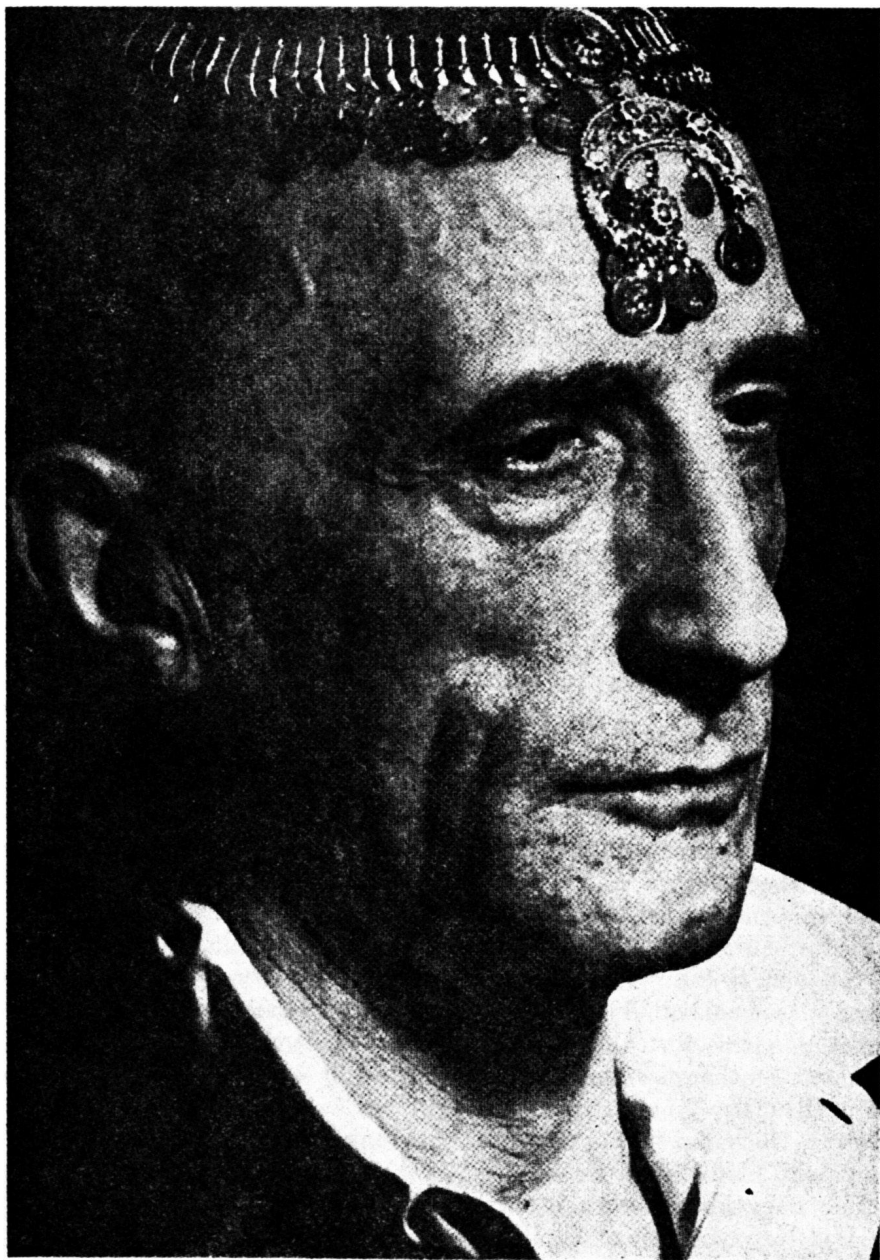
Resummee

Heiratsverträge aus dem Archiv des SAG Vojvodina
(Bács—Bodrog Verwaltungsgebiet Ende XVIII und Anfang XIX Jahrhundert)

In seiner Arbeit zeigt der Verfasser drei Heiratsverträge aus dem Archivsfond des Bács—Bodroger Verwaltungsgebiete im Sremski Karlovci. Diese Akten sind in der zweiten Hälfte des XVIII und Anfang des XIX Jahrhunderts entstanden und sind in Hinsicht der rechtlichen und nationalen Aspekte der Ungaren relevant. Die Arbeit gibt eine kurze Übersicht über die Problematik in der Fachliteratur und untersucht die rechtliche Praxis, die aus diesem Verträgen zu sehen sind. Durch die Analyse der Texte kommt man zur Feststellung dass zufällig jeder von diesen Verträgen, eine der möglichen Varianten solcher Verträge vertritt. Die Praxis der Bindungen dieser Verträge hängt mit einer Zeremonie der Heiratsgewohnheiten der Ungarn und der Südslawen zusammen, und entwickelt die Hypothese der Gemeinsamkeit der Rechtselemente und die Gewohnheiten bei dem Heiraten. Laut dieser Hypothese, verbunden mit der Sinkretismus der Elemente der Rechtsgewohnheiten, kann man den Weg feststellen der von dem „Ius primae noctis“, durch die Gewohnheiten bis zu dem Heiratsverträgen führt. Da es sich um diachronialen Aufstellung handelt, die sich als Rechtsgewohnheit tretiert werden kann, zeigt der Verfasser auf die Nötigkeit weiterer Untersuchungen in den Archiven hin, im Interesse weiterer Akten des selben Inhalts.

A sakkozó portréja (1911)

Man Ray: Marcel Duchamp (fotó)

E számunk támogatói:
a Tartományi Művelődési, Tájékoztatási és Vallásügyi Titkárság,
a Magyar Nemzeti Tanács,
a Szerb Köztársaság Művelődési és Tájékoztatási Minisztériuma,
Újvidék városa,
a Nemzeti Kulturális Alap,
az Emberi Erőforrások Minisztériuma
és a Petőfi Kulturális Ügynökség

CIP — A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

008 (05)

LÉTÜNK : társadalom, tudomány, kultúra / Fő- és felelős szerkesztő
Mészáros Zoltán. — 1. évf., 1. sz. (1971) -.- Újvidék : Forum Könyvkiadó
Intézet, 1971 -.- 23 cm.

Évente négy szám
ISSN 0350-4158

COBISS.SR-ID 4664578

LÉTÜNK - társadalmi, tudományos, kulturális folyóirat. — Megjelenik negyedévenként. Kiadja a Forum Könyvkiadó Intézet. Igazgató: Virág Gábor. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; www.forumliber.rs; e-mail: letunk@forumliber.rs — Szerkesztőségi fogadóóra pénteken 10-től 12 óráig. — Kéziratokat nem őrizzük meg és nem küldünk vissza. — Előfizethető az Izdavački zavod "Forum" 840—905668—94-es számlára (broj model 97, poziv na broj [odobrenje] 16-80250-742131-00-04-820); előfizetéskor kérjük feltüntetni a Létünk nevét. — Előfizetési díj 2021-re belföldön 800 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 30 EUR. Egyes szám ára 250 dinár. — Készült a Sajnos nyomdában, Újvidéken. — YU ISSN 0350—4158